

Sune Sunesson

Politik och organisation

Staten och arbetarklassens organisationer

Arkiv avhandlingsserie 1

© Sune Sunesson (1974)

Kristianstad 1974

Avhandlingen digitaliserad med författarens tillstånd

Boken finns fortfarande tillgänglig på förlaget och kan köpas direkt därifrån (via

www.arkiv.nu)

Innehåll

Förord.....	1
Inledning.....	2
1. Teorier om stat och politik i samhällsvetenskaperna	1
Synen på kunskapsföremålet i statsvetenskap och ”politisk sociologi”	1
1:I. Utgångspunkter för synen på statsvetenskap och ”politisk sociologi”: Om kunskapsobjektet	1
Några preliminära definitioner	2
1:II. Modern ”politisk vetenskap”. Vad är politik? Vad är stat?.....	2
Robert A Dahl – beteenderörelsens ideolog.....	3
Almond och det ”politiska systemet”	4
Sammanfattning	5
1:III. Gunnar Heckscher och ”Staten och organisationerna”	6
Kritik av Heckschers resonemang.....	7
Vad är då staten?	9
1:IV. Den statsvetenskapliga teorins begränsningar	10
Den historiska materialismens alternativ	10
Första utgångspunkten.....	10
Andra utgångspunkten.....	11
Den historiska materialismens teori om politiken.....	11
1:V. Sociologi och politik; ”politisk sociologi”	12
1:V:a. Seymour Martin Lipset och ”politisk sociologi”	13
Lipset och Bendix – 1957.....	13
1959-konfliktteorin och Political Man	14
Lipset som konsensus-teoretiker – 1967	16
Tillämpningen av Lipsets teorier.....	16
1:V:b. Max Webers sociologi och vetenskapen om politik	17
Några grundbegrepp.....	18
Kommentar till Webers grundläggande utgångspunkter.....	19
Weber och ontologin, Weber och den moderna sociologin	20
1:V:c. Talcott Parsons' sociologi och studiet av politik	21

Parsons' system.....	21
Politik och samhälle hos Talcott Parsons.....	22
Parsons' analogiteorier.....	23
Slutsatser om sociologin och politiken.....	25
1:VI. Sammanfattning och avslutning av kapitel 1.....	27
Noter.....	28
2. Organisationer – Makt och byråkrati.....	39
2:I. Definitionsproblem.....	39
2:II. Byråkrati.....	41
Betydelser av ”byråkrati”.....	42
De klassiska byråkratibegreppen och den moderna sociologin.....	43
Byråkrati som organisation i allmänhet.....	45
2:III. Organisationsproblem som organisationstekniska problem.....	45
2:IV. Den teoretiska bakgrunden till organisations sociologier.....	48
Norm-värdeansatsen i organisations sociologin.....	49
Teknologin som grundval för organisationsforskningen.....	50
2:V. Skiss till en alternativ utgångspunkt för studiet av organisationer.....	52
Antaganden om dominansförhållanden.....	54
2:VI. Exempel: från svensk fackföreningsrörelse.....	54
Byråkrati?.....	54
”Överordnad nivå” och organisationsutveckling.....	56
Slutkommentar.....	56
Noter.....	57
3. Staten och arbetarrörelsens organisationer: Reproduktion och ingripanden.....	65
3:I. Utgångspunkter: Stat och organisation.....	65
Fackföreningar.....	66
3:II. Den kapitalistiska staten och klasserna.....	67
Fackföreningarna och politiken.....	69
3:III. Statliga ingripanden.....	70
Gunnar Heckschers bidrag.....	73
Noter.....	78
4. Socialdemokratin och statsideologin.....	83
4:I. Ideologi: en teoretisk utgångspunkt.....	83
Falskt medvetande? Fetischism?.....	84
Den ideologiska ”apparaten”.....	85
”Bekräftandet” av ideologier – en utvikning.....	86
4:II. Ideologier om staten.....	89
Om ett förhållningssätt.....	89
Lassalle och hans lära.....	90
Den liberala statsidén.....	93
4:III. Den svenska socialdemokratins statsideologi.....	94
Socialdemokratisk politik och fackliga organisationer.....	95
Socialdemokratin och ingripandena.....	98
1941 års LO-kongress – ny organisation, nytt program.....	98
Sammanfattning och slutdiskussion.....	99
Noter.....	99
5. Landsorganisationens kongress 1941 – betydelse och bakgrund.....	108
Kongressen och dess eftermäle.....	108

5:I. Den stora frågan: 15-mannakomantitténs betänkande	109
”Anfallsorganisation” och centralisering	109
5:II. Orsakerna till centraliseringen.....	112
Centralisering som teoretiskt problem	112
5:III. Faktorer som verkar för reproduktion av centralisering	113
Förändringar – på flera nivåer	113
Statsingripanden och förenhetligande	113
Landsorganisationens ställning stärks	115
Den fackliga praktiken	117
Uttryck för omsvängningen –”arbetarklassens ansvar”	117
Noter.....	118
6. Organisationsnivåer och organisationsutveckling: Exempel på några fackförbund	126
6:I. Fackförbund och organisationsbetingelser	126
Skillnader i förutsättningar för förbundens organisation.	126
6:II. Organisationssociologiska antaganden om ”autonomi” och ”cesarism”.....	127
Organisationssociologiska undersökningar om facklig demokrati och ”centralism”	128
Antaganden om faktorer på den ”konkreta” nivå.....	129
a. ”Teknologi”, tillägnelseförhållanden och proletarisering	130
b. Arbetsplatsstorleken och de sociala relationerna i arbetet.	130
c. Ortstypen och den sociala miljön.	131
6:III. Olikartad organisation och utveckling i fackförbund; några exempel	132
De undersökta förbunden	133
Förbundsstadgarna	133
Jämförelserna: kommentar till beskrivningen.....	135
6:IV. Slutsatser och sammanfattning – slutord	136
Slutord	137
Noter.....	138
Litteratur.....	149

Förord

Jag har varit intresserad av de problem som denna avhandling behandlar under ganska lång tid. Redan 1963 anställdes jag som utredningssekreterare på en fackförbundsexpedition och fick anledning att fundera över förbundets verksamhetsformer och deras utveckling. 1966 anställdes jag av Walter Korpi som sociolog vid Sv. Metallindustriarbetareförbundet för att vara fältchef vid en stor undersökning inom förbundets verksamhetsområde, och 1967 blev jag, fortfarande av Korpi, anställd som forskningsassistent för ett forskningsprojekt om fackföreningsrörelsen med anslag från Riksbankens jubileumsfond. Från och med 1968, på halvtid, och 1969, på heltid, har jag varit assistent och (från 1969) lärare vid Sociologiska Institutionen vid Stockholms Universitet. Numera är jag också anställd vid Socialhögskolan.

Arbetet som lärare har tidvis omöjliggjort varje form av forskningsarbete och systematiska studier, men ibland har det gett mig en del tid att skriva och läsa.

Jag har också haft förmånen att ha kolleger, vänner och kamrater, både i den akademiska miljön och i organisationer jag arbetat i, som har gett mig hjälp, stimulans och många idéer.

I samband med själva skrivandet av den här boken har jag fått mycket hjälp av flera personer. Två har varit särskilt hjälpsamma och uppmuntrande. Det är Gunnar Boalt och Bernt Kennerström.

Tack Gunnar och Bernt och alla Ni andra!

Stockholm den 714 1974.

Sune Sunesson

Inledning

I. Den här boken består av sex kapitel. Det första kapitlet är en diskussion av begrepp om stat och politik. Det är en kritisk och diskuterande framställning, där jag försöker klarlägga skillnaderna mellan olika utgångspunkter i vetenskap och forskning om politik. Genom avgränsningar försöker jag komma fram till begrepp om ”politiken”. Med bakgrund i det första kapitlets diskussion kommer jag i det andra in på relationerna mellan å ena sidan stat och politik och å andra sidan förhållandena inom organisationer som inte tillhör området för vad man kallar ”staten”. Kapitlet innehåller en genomgång av olika antaganden i organisations-teori, och utmynnar i ett ”analysschema” för studiet av organisationer som bestämda på olika ”nivåer”. I diskussionen av politisk teori och organisationsteori söker jag i anslutning till den historiska materialismen lägga tonvikten vid de relationer av kontroll över materiella maktmedel och verksamhetsmedel, som kännetecknar politiska system och organisationer.

I det tredje kapitlet söker jag att beskriva och tolka några av de former, i vilka staten ingriper mot bl. a. fackföreningsrörelsen. Det fjärde kapitlet innehåller två avdelningar: i den första söker jag att diskutera ideologibegrepp, och i den andra avdelningen gör jag ett försök att med utgångspunkt från vissa antaganden om väsentliga egenskaper hos ideologier beskriva den socialdemokratiska statsideologins uppkomst och framväxt, främst med avseende på vissa för arbetarrörelsens utveckling viktiga faktorer.

De femte och sjätte kapitlen är empiriska och analyserande, snarare än beskrivande som andra delen av det fjärde och i viss mån det tredje kapitlet. Kapitel fem söker analysera de politiska och fackliga förutsättningar som gjorde det möjligt att omskapa LO i Sverige till en centraliserad organisation, och i det sjätte och sista kapitlet söker jag med en liten undersökning visa något av förhållandet mellan inflytandet på några fackförbund från den ”överordnade” nivån i organisationsanalysen och de inflytanden från den ”konkreta, praktiska” nivån som har att göra med den miljö, och de betingelser, i vilka de fackliga verksamhetsmedlen används.

II. Det centrala problemet för hela den följande framställningen är hur man skall förstå de processer genom vilka den politiska ordningen, som överordnad sammanhållande kraft för hela samhället, reglerar arbetarklassens organiserade verksamhet. En väsentlig sida av detta problem är formerna och processerna för skapande och återskapande av organisationsförhållanden och ideologiska förhållanden i arbetarrörelsen. Det är också den sidan av problemet som jag framförallt har ägnat mig åt att söka belysa.

Framställningen är i stor utsträckning teoretisk. Det teoretiska kunskapsföremålet är inte ”staten” eller ”organisationer” eller ”arbetarrörelsen”, utan det är *förhållandet* mellan olika nivåer i en samhällsbildnings helhet, och karaktären av de effekter, som ingripanden från de olika nivåerna har för förhållandena på andra nivåer.

III. Det sätt jag har valt att presentera de begrepp jag arbetar med – det vill säga ett ”exkursivt” sätt – gör större rättvisa åt de komplicerade ställningstaganden, som ligger bakom begreppsformningen, än ett mera koncentrerat definitionsförfarande, som emellertid i andra syften kanske är bättre. Ett sådant framställningssätt skulle ha sparat plats. Jag har emellertid i så stor omfattning som möjligt försökt redovisa *hur jag har tänkt* och *hur jag har kommit fram* till antaganden. Tyvärr har jag inte kunnat ha samma kyliga distans i alla sådana begreppsutredningar. Framställningen om ideologibegreppet i kapitel 4 reflekterar att jag håller på att arbeta med ideologiproblemet, och inte på något sätt anser mig ha nått en slutlig ståndpunkt till det.

Framställningen i kapitel 1 och 2 är begreppsutredande, kritisk text, med inslag av ideologikritik. I kapitel 3 försöker jag att presentera vissa hypoteser om statliga ingripanden, hypoteser som är presenterade i anslutning till exemplifieringar och kommentarer. Endast i något fall har jag sökt presentera alternativa antaganden. Detta beror inte på att jag skulle vara ointresserad av vad andra tycker, utan på att det är synnerligen ont om tolkningar och antaganden i forskningen om staten och organisationerna. I synnerhet saknas försök till teoretiskt övergripande sammanfattningsdiskussioner. Kapitel 3 reflekterar detta.

Det fjärde kapitlet innehåller ett försök till diskussion av några för min framställning centrala problem. Det är först då man har utvecklat ett ideologibegrepp som ansluter till den övriga teorin som man kan komma till förståelse av vilken innebörd och vilken betydelse formerna för upplevelse och förståelse av den sociala verkligheten har. Det blir inte mindre viktigt då man – som jag – försökt knuffa ned normer och idéer från ställningen som *högsta orsak*.

Den andra delen av kapitel 4 presenterar ett exempel på ett historiskt ideologiskt komplex. Genom beskrivningen av den socialdemokratiska statsideologin försöker jag att förklara en av förutsättningarna för utvecklingen av fackföreningsrörelsen. Detta sker bl. a. genom att jag använder det preliminära begreppet ”*anvisande*” av praktik för arbetarklassen.

De femte och sjätte kapitlen är utformade som ”sociologiska” framställningar i högre grad än de andra kapitlen i boken. De är också mera inriktade på konkret analys än de andra kapitlen.

IV. Ett av de svåraste problemen när det gällde att utforma denna bok, i synnerhet med tanke på att den skulle vara avhandling för doktorsgraden, var att jag inte har någon förebild eller någon ”modell” för hur en sådan här framställning skall utformas. Jag kan emellertid inte riktigt överblicka konsekvenserna av detta just nu. Möjligen har dock formen för boken blivit mindre fast och följdriktig än vad som hade varit önskvärt.

V. Jag vill också i den här inledningen referera till det jag tidigare publicerat, som har direkt relevans för denna avhandlings ämne. Med några undantag refererar jag inte till dessa publikationer i själva texten, varför de heller inte är nämnda i litteraturförteckningen. Där upptas endast direkt refererad litteratur.

Det första jag publicerade om svensk fackföreningsrörelse var artikeln ”Does Sweden show the Way” i *International Socialist Journal* nr 18, 1966. Artikeln, som var deskriptiv, skildrade framväxten av saltsjöbadspolitiken och den centraliserade förhandlingsordningen och berörde något konsekvenserna av ”den svenska ordningen”.

1969 skrev jag två artiklar, ”Arbetslagstiftningen och arbetarrörelsen i Sverige”, *Zenit*, 13, 1969, och ”Fackföreningarna och den parlamentariska byråkratin”, i *Zenit*, 15, 1969. De artiklarna tog upp statsingripanden och organisatoriska funktioner, och förebådade genom sin inriktning mycket av det jag senare skrivit. Artikeln ”Svenska Gruvindustriarbetareförbundet” i *Zenit*, 16 ½, 1970, tillkom i stor hast under den stora LKAB-strejken, vilket gör att den är slarvigt skriven och ojämn. Den viktigaste och bästa delen handlar om konsekvenserna av ingripanden från den ”överordnade” nivån i gruvarbetarnas organisationer.

Min licentiatavhandling, *Stat och fackförbund i Sverige* (stencil, Stockholm, 1971), utpekar några av de problem som denna avhandling behandlar. Så gott som ingenting av själva framställningen i *Stat och fackförbund* är dock kvar i denna bok. Artikeln ”Staten, arbetarklassen och fackföreningsrörelsen”, i *Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia*, 3, 1972, som är ett slags vidarearbetat koncentrat av några av de viktigaste tankarna i lic.-avhandlingen, har legat till grund för kapitel 3 nedan. Under 1973 publicerade jag två artiklar som

behandlar byråkratibegreppet. Det är ”Det misshandlade byråkratibegreppet” i N. Åkerman, red. *Byråkratin – ett nödvändigt ont* (Falköping, 1973), och ”Om begreppet byråkrati” i *Häftet för Kritiska Studier*, 1973:4. I de artiklarna börjar jag formulera vissa av de problem som tas upp i kapitel 2 här nedan.

Vid ett symposium i Göteborg i juni 1973 lade jag fram en uppsats, som är publicerad i *Arbete, Kapital, Stat*, red. Peter Dencik och B. A. Lundvall (Stockholm, 1974). Artikeln, som heter ”Den socialdemokratiska statsideologin och fackföreningsrörelsen” har legat till grund för kapitel 4 i den här boken. Texten har emellertid genomgått en omfattande bearbetning och utvidgning, särskilt av det avsnitt som behandlar teorin om ideologi.

1. Teorier om stat och politik i samhällsvetenskaperna

Synen på kunskapsföremålet i statsvetenskap och "politisk sociologi"

I det första kapitlet av denna bok kommer jag att gå igenom några grundläggande problem, som har att göra med samhällsvetenskapens förhållningssätt till "politiken" (def. nedan) som föremål för vetenskaplig kunskapsproduktion. I detta kapitel söker jag lägga en del av grunden för vissa av de resonemang som följer i de tre nästa kapitlen, och som ligger bakom de analyser av konkreta data som återfinns i de tre sista kapitlen. Både kapitel 2 och kapitel 3 anknyter direkt till detta kapitel. I kapitel 2 kommer jag att direkt följa upp vissa av de problem som finns här, in på organisationsteorins område, och i kapitel 3 kommer jag närmare in på de konkreta problem som har att göra med statliga ingripanden i fackföreningsrörelsens organisationer, och den direkta och indirekta påverkan på arbetarrörelsens organisationer från hela den politiska strukturen (def. nedan) i samhället.

Det här kapitlet är i viss utsträckning en kritik av det sätt på vilket man i statsvetenskap och "politisk sociologi" har uppfattat sitt studieområde, och också av de slutsatser man har dragit av studierna.

Uppläggningsen av kapitel 1 är följande:

Avsnitt 1:I utgör en inledning till den metodiska grunden för denna studie, och handlar om problemet att undersöka "kunskapsobjektet" i vetenskapen om politik. Avsnittet 1:II är en kortfattad presentation av den moderna statsvetenskapens sätt att ställa sina teoretiska frågor, och i avsnitt 1:III presenteras ett exempel på modern statsvetenskaplig analys, Gunnar Heckschers *Staten och organisationerna*. Avsnitt 1:IV antyder några av den statsvetenskapliga teorins begränsningar, och linjerar upp några av huvuddragen i en historiematerialistisk teori om politiken. I avsnittet 1:V granskas området "politisk sociologi" och en av detta områdes främsta företrädare, S. M. Lipset, samt de teoretiska grunderna för "politisk sociologi" hos Max Weber och Talcott Parsons. Avsnitt 1:VI, slutligen, sammanfattar genomgången.

1:I. Utgångspunkter för synen på statsvetenskap och "politisk sociologi": Om kunskapsobjektet

Om kunskapsobjektet

Det vetenskapliga arbetet skulle kunna liknas vid produktion av kunskaper.[1] Som de flesta analogier – för detta är en analogi – gör man klokt i att inte driva den till absurda slut, utan ta vara på något av dess heuristiska värde och sedan lämna den lidelsefritt.

Det finns några rader av Marx, i första bandet av *Kapitalet*, som fångar något av det väsentligaste med mänsklig produktion överhuvudtaget: "En spindel utför arbetsmoment som liknar vävarens, och ett bi bygger vaxceller med en skicklighet som gör mången mänsklig byggmästare skamsen. Men det som i grunden skiljer den sämste byggmästare från det duktigaste bi, är att han har byggt cellen i huvudet, innan han bygger den i vax. Vid arbetsprocessens slut framkommer ett resultat, som redan från början fanns i arbetarens medvetande, alltså redan existerade ideellt".[2] Arbete, och produktion, ses alltså som avsiktlig verksamhet. För ett vetenskapligt arbete gäller då samma allmänna karakteristik som för annat arbete. Om det är fråga om ny produktion av kunskap duger inte spindelns eller biets

förhållningssätt. Den som skall producera kunskap måste ha klart för sig vad det är han håller på med, vad det är han vill säga. Han måste kunna bestämma och avgränsa det territorium, det verklighetsområde, som han avser att vinna kunskap om. Detta kan ske genom att man förklarar på vilket sätt ämnesområdet skiljer sig från andra områden, och genom att man anger vilka aspekter av förhållandena inom ett visst område av verkligheten man är intresserad av. Men att definiera sitt *kunskapsobjekt*, som man också kan uttrycka den operation jag beskriver, innebär också att man måste ta ställning till ett teoretiskt sammanhang. De grundläggande begrepp som används för att förstå och ordna kunskapen måste man också bestämma, för att kunna inringa kunskapsområdet och bestämma dess plats i hela systemet av kunskapsproduktion.[3]

Teoretiska avgränsningar av kunskapsobjekt är emellertid inte vanliga i sociologin. Ofta bestämmer man ett studieområde efter rent empiriska grunder, man pekar ut några fenomen som man förklarar sig vara intresserad av att studera, utan att närmare klargöra vad för sorts kunskap man därmed tror sig få. I värsta fall definierar man studieområdet nästan enbart med utgångspunkt från metoden (jfr spindeln och biet) – något som har varit vanligt både i neopositivistisk sociologi[4] och i ateoretisk empirism av andra slag, t. ex. inom socialantropologin.[5] När jag nu använder kunskapsföremålet som utgångspunkt för att granska några av statsvetenskapens och den ”politiska sociologins” grundantaganden kommer jag att använda detta som utgångspunkt för kritik, men det är en form av kritik som inte enbart är felfinnande, utan också visar på vad man skulle kunna sätta istället. Valet av utgångspunkt tvingar mig också att definiera mitt kunskapsföremål, och visa på alternativa lösningar och grundantaganden.

Några preliminära definitioner

Jag vill här ge några mycket preliminära förslag till definitioner, som kan vara upplysande för några av de begrepp och termer jag ständigt använder.

”Politiken” skall betyda de politiska institutionerna, främst staten, och deras ingripande i samhället, för att omvandla och återskapa samhällsförhållanden.

Politik skall vara en term som refererar till ”normala” och ”gängse” sätt att använda termen *politik*: Det inrymmer alltså en hel mängd konceptioner, som jag försöker presentera.

Politisk struktur skall betyda det ordnade förhållande i vilket människorna och grupperna i samhället, indelade i klasser, står till de materiella sanktionsmedel i samhället, som har relevans för ”politiken”.

Dessa definitioner kommer efterhand att fyllas med mera innehåll.

1:II. Modern ”politisk vetenskap”. Vad är politik? Vad är stat?

Från och med slutet av trettioalet har nya strömningar kommit att dominera debatten inom statsvetenskapen. De ”nya strömningarna” för att använda detta vaga uttryck, kan exemplifieras med de viktiga ansatser, som kallas ”beteendansatsen” (”the behavioural approach”), ”struktur-funktionalismen” (”structural functionalism”) och systemteori (”systems theory”).[6]

Bakgrunden till dessa nya former för studiet av politik har tecknats mycket övertygande av företrädare för de nya ideriktningarna, t. ex. Robert A. Dahl, Gabriel Almond och Bingham Powell Jr, samt David Easton.

I sitt mycket spridda arbete från 1953, *The Political System*[7] skriver Easton om

statsvetenskapens behov att bryta sig nya banor. Han går tillrätta med den äldre statsvetenskapens formalism och ”konstitutionalism”, d. v. s. studiet av formalia, konstitutionell historia, jämförande statsrätt etc.[8] Han går så långt, att han vill avskaffa statsbegreppet, som han ser som hopplöst förknippat med ”konstitutionalismens” föråldrade perspektiv: ”(Statsbegreppet) tjänar inte till att identifiera de egenskaper hos ett fenomen som ger detta fenomen politiska kvalitéer. På sin höjd är statsbegreppet en illustration av en typ av politiskt fenomen, en omfattande politisk institution.” [9]

Easton påpekar också, att statsbegreppet kommit att få en laddning av historiefilosofi. Olika ”statsfilosofer” har sökt framställa statens ”väsen”, och statsbegreppet har därför kommit i vanrykte.[10] Easton visar på några företrädare för vetenskapen om politik som brutit med den äldre statsvetenskapen och försöker utforma en ny: David Truman, som i sin *The Governmental Process* försöker sig på en reduktion av politik-begreppet till en aspekt av individers beteende under utövningen av processen ”att styra”, d. v. s. att delta i politiska verksamheter; Harold Lasswell, och hans försök att i en rad arbeten dels föra tillbaka de politiska problemen på individuella psykologiska egenskaper hos de medverkande individerna, dels att utvidga begreppet ”politik” från att bara ha med offentliga organs funktioner att göra till att gälla alla former i vilka ”makt” utövas.[11]

Robert A Dahl – beteenderörelsens ideolog

Robert A Dahl, inflytelserik Yaleforskare, resonerar på ett sätt som påminner om och anknyter till Eastons argumentering, då han i en uppsats från 1961 ser tillbaka på de moderna perspektivens genombrott i statsvetenskapen och den politiska sociologin: ”Historiskt sett var 'beteendeansatsen' en proteströrelse inom statsvetenskapen. Genom den användning termen fick från deras sida som var anhängare av den nya ansatsen, kom ordet ”beteendeansatsen” liksom termen ”politiskt beteende” att förknippas med ett antal statsvetare, främst amerikaner, som delade en stark känsla av missnöje med resultaten i den gängse statsvetenskapen, särskilt de historiska, filosofiska och institutionsbeskrivande ansatserna, och hade en gemensam tro på att man skulle kunna finna eller utveckla andra metoder och ansatser, så att man skulle kunna förse statsvetenskapen med empiriska satsar och teorier av systematiskt slag, testade med närgångnare, mer rigoröst kontrollerade observationer av politiska händelser.”[12]

Dahl hävdar vidare i sin uppsats att beteendeansatsen främst kan ses som ett försök att anpassa den empiriska sociologins arbetsmetoder på politiskt-vetenskapliga problem. Som epokgörande nämner Dahl i det sammanhanget Lipsets, Trows och Colemans studie *Union Democracy*, en undersökning av den institutionaliserade konkurrensen om ledarposterna i det nordamerikanska typografförbundet ITU. En stor del av den undersökningen ägnas åt den sociala bakgrunden till det ovanliga arrangemanget med ”tvåpartisystem” inom fackförbundet. Detta, menar Dahl, är en undersökning som förenar ”beteendeansatsen med en insikt om vikten att studera politiskt beteende som process och system”.[13]

Ett intressant drag i Dahls artikel från 1961, som alltså är ägnad åt en summering av de moderna ansatserna i vetenskapen om politik, är, att Dahl inte där försöker göra någon annan definition av statsvetenskapens och den politiska sociologins område, än just betonandet av metoder och vad man skulle kunna kalla *världsbildshypoteser* som karakteriserar ”modern” vetenskap på området.[14] Världsbildshypotesen i det här fallet: ”beteende” sätts i främsta rummet, ”beteende” summerar sig till ”beteendeprocesser” och ”beteendesystem”. ”Politik” är ett sådant system.) Men vad handlar då den beteende-inriktade vetenskapen om politik om, mer än om beteende? Det klarlägges inte i det sammanhanget.

I hans konkreta studier, t. ex. hans undersökning av kommunalpolitiken i New Haven, Connecticut (*Who Governs*), och i hans läroböcker, t. ex. *Modern politisk analys* framkommer detta på ett annat sätt. I det första fallet framgår det av själva undersökningen, som behandlar kommunalpolitik i en stad i USA – sättet att välja förtroendemän, de beslut som fattas, den ”uppsbackning” som olika politiker får – vad politik är. I det andra fallet har Dahl gjort en definition, som anknyter väl till de andra som används inom den moderna statsvetenskapen och politiska sociologin. Den går via begreppet ”politiskt system” och lyder som följer: ”Ett politiskt system är vilket som helst bestående mönster av mänskliga förhållanden, som i signifikant utsträckning bygger på (involves) makt, styre och auktoritet”. [15] Hos de mer ”funktionalistiskt” och ”systemteoretiskt” inriktade forskarna är definitionerna av själva verksamhetsområdet ambitiösare. Detta gäller hos den redan refererade Easton, liksom hos Gabriel Almond. [16]

I sin refererade bok *The Political System* hävdar Easton, efter att ha resonerat om ”stat” och ”politik”, att ”Hur förvirrad statsvetenskapen än förefaller vara, kan det inte finnas något tvivel om, att ”politisk” hänför sig till en urskiljbar dimension av mänsklig aktivitet”. Easton avgränsar denna ”urskiljbara dimension” som: ”... det auktoritativa allokerandet av värden, och det sätt på vilket detta påverkas av fördelningen och användningen av makt”. [17] I några senare arbeten har Easton elaborerat sina ståndpunkter från 1953. I *A Systems Analysis of Political Life* från 1965 hävdar Easton: ”(Min) utgångspunkt för teoretisk analys förutsätter utan vidare undersökning, att politisk interaktion i ett samhälle utgör ett beteende-system”. Detta system, menar Easton, omges av två typer av ”omgivning”, ”intra-societal” (inom-samhällelig) och ”extra-societal”. Det inom-samhälleliga området är det område av samhället, som inte är det ”politiska” systemet, d. v. s. de samhällsprocesser som inte ingår bland dem som bildar ett system av interaktion som är inriktat på att ”auktoritativt allokera värden”. ”Inom-samhälleliga system inkluderar sådana mängder (sets) av beteende, attityder och idéer, som vi kan kalla ekonomi, kultur, social struktur eller personligheter”. Det utom-samhälleliga fältet bestäms också i sociala systemtermer, som det ”internationella samhället”. [18]

Almond och det ”politiska systemet”

Gabriel Almond är också ”systemteoretiker”, men visar i allmänhet i sina arbeten en större anknytning till sociologisk teori, än David Easton gör. [19] Det är framförallt ”struktur-funktionalismens” teori, som Almond närmar sig. Där Easton – som framgår av citaten ovan – tar saker för givna, brukar Almond hänvisa till diskussioner av teoretiska problem. Till-sammans med G Bingham Powell, Jr, har Almond skrivit en mycket spridd översigtsbok, som heter *Comparative Politics: A Developmental Approach*, som utkom 1966. [20]

Almond och Powell börjar denna framställning med en attack mot den gammaldags statsvetenskapen med dess konstitutionella perspektiv. Framförallt på fyra punkter krävdes det förnyelse, menar författarna: [21] Det behövdes *ett mer omfattande perspektiv*, d. v. s. fler länder och kulturer borde utforskas än vad man tidigare hade gjort. Det behövdes realism. Statsvetenskapen borde lämna ”formalismen” och den dominerande inriktningen på ”lagstiftning, ideologier och regeringsinstitutioner, och mera gå in på alla strukturer och processer som bestämmer politiken ... var de än finns – i samhällsklasserna, i kulturen, i den ekonomiska och sociala förändringen, i de politiska eliterna, i det internationella systemet. Den slogan som denna realistisk-empiriska tendens gått fram under är ”beteende-ansatsen”. Det betyder, enkelt uttryckt, studiet av det verkliga beteendet hos innehavarna av politiska roller, snarare än studiet av innehållet i lagregler eller ideologiska mönster.”

Vidare, hävdar författarna, behöver det *bättre metoder*, och med det menar de den moderna

empiriska sociologins metodarsenal, som de vill se tillämpad på ”politiska” problem. Slutligen efterlyser Almond och Powell ”*intellektuell ordning*”. Det behövs nya teorier, nya begrepp, för att kunna förklara vad politiska partier, påtryckningsgrupper, massmedia och undervisning är för något. Det duger inte att tala om ”stat”, ”konstitution” och ”rättigheter” då.

Som föregångare i den teoretiska utvecklingen nämner Almond och Powell Max Weber, Talcott Parsons och Harold Lasswell, vilka har lett författarna till en ”funktionell” ansats till politik.[22] En hörnsten i det nya teoribygget är begreppet ”politiskt system”. Man använde tidigare termerna ”regeringar” ”nationer”, och ”stater”, för vad som nu kallas ”politiska system”. Denna skillnad, påpekas det, är inte bara terminologisk. Almond och Powell hänsyftar nämligen på alla sociala strukturer *i deras politiska aspekter* då de talar om ”politiska system”. ”Med 'struktur' menas observerbara aktiviteter som bildar ett (exempelvis) politiskt system” och ”Enheterna som bildar alla sociala system, även politiska system, är roller”. [23]

Förhållandena mellan det politiska systemet och andra system i samhället utreds också. ”Då det gäller ... en bil, är det ganska lätt att bestämma (systemets) gränser ... Då det gäller sociala system ... är det inte lika lätt. Sociala system består av roller ... Samma individer som har roller i det politiska systemet har också roller i andra system ...” När medborgarna på valdagen lämnar sina gårdar, fabriker och kontor, och går och röstar, överskrider de gränser mellan ekonomi och politik”. ”När en (inflation) blir omvandlad till krav på offentliga åtgärder eller byte av ämbetsinnehavare, är det fråga om interaktion mellan ekonomi och politik”. Gränserna för det politiska systemet varierar mycket. I krigstid utvidgas gränserna betydligt, eftersom ett stort antal män rekryteras till krigsmakten, (och) affärsföretagen blir pålagda regleringar ...” [24]

Sammanfattning

Den äldre statsvetenskapen ersättes i västerlandet av en ny, sociologiskt betonad ”politisk vetenskap”. Den här refererade kritiken mot en äldre statsvetenskaplig forskningstradition hävdade främst att denna tradition var ”konstitutionalistisk”, för mycket upptagen av formalia, och allmänt ofruktbar. Den sades arbeta med ett statsbegrepp, som gränsade till historiemetafysiken, den hårbärerade normativ, spekulerande statslära. En ”beteendeinriktad” eller ”systeminriktad” ansats tenderar att ersätta den. Det nya framstår antingen som främst en metodinriktning (jfr ovan Dahl) eller som ”teori” om vissa förhållanden. En central utgångspunkt här är uppfattningen av *individen, beteendet och rollen*, som grundstenar i ett ”politiskt system” eller en ”politisk process”. Det politiska systemet uppfattas som ett *normativt system*, och har att konfrontera andra normativa system i samhället. Hos Easton (cit. ovan) är det inom-samhälleliga och utom-samhälleliga system av beteenden, idéer och attityder, som påverkar politiken. Hos Almond och Powell kan också andra förhållanden, som samhällsklasserna, eller ”ekonomisk och social förändring” ha inflytande på det politiska systemet, och i den mån de har det, är politiken en ”aspekt” av dessa förhållanden. Samhällsklasserna ses här som rollaggregat och den ekonomiska och sociala förändringen som en förändring av rollstrukturen. [25]

Olika sociala strukturer ses alltså som delvis 'politiska', eller inrymmande ”politiska” aspekter. ”Politik” ses som en underliggande egenskap i nästan alla samhälleliga förhållanden. A andra sidan finns det också empiriskt urskiljbara politiska system i samhället.

De strukturer som behandlas är normativa strukturer, rollstrukturer och beteendeprocesser.

Jag kommer att i en senare del av detta kapitel gå in på en närmare analys av allt detta, i samband med att jag behandlar Talcott Parsons och Max Webers sociologiska teorier. Men först kommer jag att ta upp en modern svensk politikforskare till granskning, och försöka granska det sätt han har arbetat på vid undersökningen av det problem som är ämnet för denna bok, politiken och organisationerna.[26]

1:III. Gunnar Heckscher och ”Staten och organisationerna”

Gunnar Heckschers välkända arbete *Staten och organisationerna* utkom med sin första upplaga 1946, och i omarbetad form 1951.[27] Heckschers bok är kanske det första verkligt väsentliga exemplet på den nya statsvetenskapen i Sverige.[28]

Heckscher börjar arbetet med en principdiskussion om statsbegreppet.[29] Det problem, som han försöker besvara i denna diskussion, är, om ett ”äldre” statsbegrepp, som definierar staten utifrån dess ”suveränitet” kan anses vara tillämpligt på den moderna staten. Han hämtar sin definition från Jean Bodin, som på 1500-talet bestämde staten som ”summa in cives ac subditos legibus soluta potestas” d. v. s. ”den högsta makten över medborgare och undersåtar, obunden av lagar”. Heckscher konstaterar att i diskussionen om naturrättsdoktriner m. m. kunde det ifrågasättas om monarkin eller vissa statsorgan verkligen var suveräna (eller borde vara det) i Bodins mening. Men säger han, ”Statens befogenheter kunde vara inskränkta genom allmänna, naturrättsligt fattade grundsatser, men aldrig genom förhållandet till någon annan samhällsbildning inom eller utom rikets gränser”. Det är just på denna punkt Heckscher vill sätta in sin kritik: han hävdar att staten inte är en unik organisation, utan en bland flera sociala organisationer i samhället, organisationer som samtliga har makt och påverkar samhällsmedlemmarna. Heckscher menar att en naturlig följd av ”suveränitetstanken” är att man föreställer sig att makten i samhället är koncentrerad till staten. Detta vill Heckscher ej godta som ett empiriskt påstående.[30] ”Skillnaden mellan den suveräna staten och de icke-suveräna organisationerna skulle ... ligga däri, att den förra besitter tvångsmakt gentemot sina medlemmar, under det att de senares tillvaro och maktutövning är beroende av medlemmarnas fria avgörande”. Detta menar Heckscher, är fel, åtminstone i vad han kallar ”en demokratisk stat”. Först, hävdar han, är det i båda fallen fråga om organisationer som principiellt skall styras genom medborgarnas eget avgörande. Möjligen kan man visa att staten är en obligatorisk organisation, medan de icke-statliga organisationerna är frivilliga sammanslutningar. Här menar dock Heckscher, att mycket tyder på att vad det här gäller är snarare en *gradskillnad* än en *artskillnad* mellan olika organisationer.[31] Heckscher fortsätter: ”... vidare är den territoriella grundvalen (för statens obligatorisk karaktär) knappast av väsentligt annan art än den som ligger däri, att t. ex. utövning av ett visst yrke faktiskt medför tvång att vara medlem av fackförening eller annan yrkessammanslutning. ... Då arbetsmarknaden är genomorganiserad är möjligheten att undandra sig fackföreningens auktoritet gentemot att byta yrke i grunden ej större än möjligheten att undandra sig statens auktoritet genom emigration.”[32]

Vidare. ”Otvivelaktigt har staten monopoliserat vissa typer av tvångsmakt, särskilt det rent fysiska tvånget, och detta kan komma till användning ej blott gentemot den enskilde utan även gentemot organisationerna. Å andra sidan kunna de senare ... utöva en betydande tvångsmakt gentemot sina medlemmar och i viss mån även gentemot utomstående.”[33] Organisationernas tvångsmakt är ekonomisk och moralisk, menar Heckscher.

”Organisationens tvångsmakt kan ... verka motivbildande och skapa bestämda handlingsvanor av i stort sett samma slag, som de som utbildas i den statliga rättsordningen. Häremot skulle nu kunna invändas att organisationernas myndighet alltid är underkastad den statliga rättsordningen och

sålunda på sin höjd kan skapa en sekundär ordning. Emellertid är deras tvångsmakt i själva verket icke förlänad av staten utan fritt utbildad, ehuru visserligen inom den statliga ordningens ram. I den mån organisationernas grepp om medlemmarna starkes och deras omfattning tilltar, kommer den av dem fastställda ordningen därför lätt att ur individens synpunkt te sig såsom likställd med den statliga. Särskilt sin moraliska, men i viss mån även sin ekonomiska makt bli de härigenom i stånd att hävda även gentemot de statliga organen, vilka i en dylik konflikt skulle kunna komma i den situationen, att de nödgades använda det ohöjda fysiska tvånget utan att kunna räkna med att detta kommer att verka motivbildande på individerna.”[34]

Detta leder till att statens företrädare kanske t. o. m. måste upptaga förhandlingar med företrädare för organisationer, förhandlingar, som Heckscher jämför med ”dem som på det internationella området äga rum mellan oberoende stater”. [35]

I och med detta menar Heckscher, att han visat att ”staten icke kan betraktas som något ”unicum”, principiellt skilt från andra mänskliga samhällsbildningar och att ”suveränitetsbegreppet icke kan anses tillämpligt på de faktiska inre maktförhållandena i en demokratisk, icke-totalitär stat – eller med andra ord: suveräniteten är icke någon nödvändig bestämning för staten som sådan ...”[36]

Med utgångspunkt från detta bestämmer sig Heckscher för att undersöka organisationernas förhållanden till medlemmarna, till utomstående, till andra organisationer och till staten, och det är med utgångspunkt från denna teori han lanserar begreppet ”fri korporatism”, en fredlig förening av statlig makt och självständiga, fria organisationer med egna förvaltningsområden, för att beskriva tillståndet i Sverige.[37]

Heckschers allmänna teoretiska utgångspunkt är inte på något sätt enastående. I den amerikanska statsvetenskapen och i den politiska sociologin är den relativt gängse: – ”Staten” är inte något ”unicum”, flera organisationer har en politisk uppgift. Heckscher definierar inte något begrepp ”politiskt system” och endast implicit kan man sluta sig till vad han menar med en ”politisk organisation”, d. v. s. en sådan som staten kan få ”konkurrens” av. Det centrala här torde ha att göra med organisationernas ”maktutövning” eller rent av deras ”tvångsmakt” i ekonomiskt eller moraliskt avseende. Denna makt tänks av Heckscher verka ”motivbildande” och ”skapa handlingsvanor” hos medlemmarna. I denna idé kan man kanske spåra likheten med idén om de politiska organisationerna (eller, som det numera alltid heter, det politiska systemet) som integrationscentrum eller centrum för funktionen att uppnå mål eller ”målsättandet” som Lars Rudebeck uttrycker det med en försvenskning.[38]

Det är emellertid nödvändigt att här något närmare granska det resonemang som Heckscher tillämpar i sin teoretiska framställning.

Kritik av Heckschers resonemang

Hur går han tillväga då han söker övertyga oss om sin centrala tes, att staten är icke-unik? I det första av sina argument jämför han statens och de icke-statliga organisationernas förhållande till individen, medlemmen, för att värdera ”suveränitetsidéns” hållbarhet. Han hävdar där, att organisationerna – fackföreningar, mejeriföreningar etc. – faktiskt har ekonomisk eller moralisk makt över medlemmarna. Detta betraktar han som ett första grundskott mot ”suveränitetsidé”, eftersom det skulle motbevisa tanken att all makt är koncentrerad till staten, en tanke som Heckscher härleder ur ”suveränitetsidé”. Eftersom organisationerna – som han ser det – t. o. m. har tvångsmakt gentemot medlemmarna, blir det i Heckschers uppfattning ännu klarare att ”staten inte är något 'unicum' ”, eftersom staten inte är den enda organisation som har makt över medlemmarna.[39] Men den klassiska definition av

suveränitet som Heckscher utgår ifrån säger ju att staten är den högsta makten, inte den enda makten.[40] Detta klargörs inte av Heckscher själv. Möjligen kan man hävda att hans iakttagelse att staten på olika sätt måste ”förhandla” med organisationerna ”som likaberättigade parter”[41] kan tolkas som ett försök att visa att organisationerna verkligen ”står på samma nivå” som staten.

Vidare menar Heckscher att organisationerna, genom sin ”egna” tvångsmakt är mer eller mindre oberoende av staten, att statens uppfattning eller ”erkännande” i själva verket skulle spela mycket liten roll för organisationernas sätt att lösa sina uppgifter.

Organisationernas tvångsmakt är dessutom ”fritt utvecklad”, hävdar Heckscher, den är inte – som man underförstår i en klassisk definition av korporationer – ”förlänad” av staten.[42]

Heckschers framställning övertygar inte i det centrala avseendet, nämligen i tesen att staten inte är ”unik”, att man skall mönstra ut ”suveränitetsbegreppet”, etc. Det avgörande för giltigheten av Heckschers tes måste vara, om statsbegreppet leder till någon ytterligare förståelse av allmänna politiska processer och lagar, jämfört med ett användande av begrepp som ”politisk organisation”, ”politiskt system” m. fl., eller om ”stat” bara skall ses som ett exempel på en typ av politisk organisation.[43]

”Otvivelaktigt”, säger Heckscher, ”har staten monopoliserat vissa typer av tvångsmakt”. [44] Denna monopolisering av tvångsmakt likställer han emellertid med de ekonomiska och ideologiska (”moraliska”) möjligheter till sanktioner som t. ex. intresseorganisationerna på arbetsmarknaden besitter. Det viktigaste för Heckschers argumentering förefaller här vara, att dessa organisationer faktiskt har ”makt”, och redan det förefaller att enligt Heckschers uppfattning vederlägga ”suveränitets-tanken”. Förhållanden ses också som specifika för moderna ”demokratiska” stater. I ”totalitära” samhällen skulle staten således kunna vara suverän. Det här resonemanget är emellertid inte godtagbart. I både ”totalitära” stater och i stater som inte genomgått en borgerligt-demokratisk omvälvning finns grupper andra än staten som har ”makt”. I sådana stater förekommer – det skall naturligtvis sägas – i flera fall grupper som utövar fysisk makt mot medlemmar eller andra efter direkt ”förläning” av staten, som på det sättet manifesterar sig som ”central” instans för utövandet av denna typ av maktbefogenheter. Men det förekommer också, i sådana stater som i andra, en omfattande användning av fysisk våldsmakt samt ekonomiska och ideologiska sanktioner, som inte på något sätt kan sägas vila på någon ”förläning” från staten.[45] Detta förekommer både i familjen och på arbetsplatser, i former som – i förborgerliga samhällen – i allmänhet reglerats av sedvänjan.[46] Å andra sidan är det också så, att i det moderna ”demokratiska” samhället många former av ”privat” maktutövning förekommer, utan att Heckscher för den skull förefaller tycka att *det* är något som bör föranleda en omvärdering av statens betydelse. Är inte maktförhållandena på arbetsplatserna, i ekonomin överhuvudtaget, områden som just kännetecknas av privat maktutövning?

Heckschers resonemang leder inte fram till den slutsats han själv vill dra av sina premisser. Det är omöjligt att tänka sig en sådan tolkning av ”suveränitet” att det skulle gå att lappa ihop hans vederläggning av ”suveränitetsidén” den vägen. Det faktum, att det finns grupper som har ”makt” i olika samhällen, innebär varken en vederläggning av att staten skulle kunna vara ”den högsta makten” eller att staten skulle ha ”unika” funktioner. Vissa av Heckschers resonemang skulle istället, om man kompletterar dem med historisk information, leda till slutsatsen att staten aldrig har varit ”suverän” och aldrig heller skulle kunna vara det. Dessutom är Heckscher godtycklig i sin bevisföring: han baserar den endast på vissa ”organisationer”, som får tjäna som exempel på vad han vill visa, inte på t. ex. företag och

arbetsplatser i allmänhet.[47]

Vad är då staten?

Ett annat problem i Heckschers position ligger i den stora svårighet som han i hela sin bok – efter att i inledningen ha sökt bevisa att staten inte är unik – har att komma till en ståndpunkt till vad ”staten” egentligen då är, vad som är statligt och vad som är ostatligt. Eftersom han inte vill erkänna att staten skulle vara ett ”unicum”, får han det svårt när det gäller att tillerkänna staten en säregen uppgift, som gör den till stat, uppgifter som inte vilken som helst annan organisation skulle kunna lösa.[48] Heckschers sätt att avgränsa det ”statliga” innebär vad man skulle kunna kalla ”empiriskt godtycke”. Han måste – enligt sin utgångspunkt – utgå ifrån vad staten räknar som sitt för att kunna bestämma vad som är statligt, vad som har med staten att göra.

Detta leder till problem vid tillämpningen av teorin i den empiriska delen av hans undersökning. I denna räknar han uppenbarligen vissa uppgifter som specifikt ”statliga” och gör tydliga skillnader, för det beskrivande syftet, mellan staten och andra organisationer. Men statens alldeles speciella, överordnande och reglerande uppgifter kommer på det sättet att bli svåra att förstå.

Heckschers empiriska undersökning är nästan enbart en ren beskrivning av organisationernas utveckling och politiska uppgifter.[49] Men i några kapitel tar han upp principiellt intressanta problem, som också visar det problematiska i hans utgångspunkter. I ett långt avsnitt behandlar han de former i vilka staten ingripit eller planerat ingripanden mot organisationerna, för att påverka deras verksamhet eller ge den en rättslig reglering.[50] I detta avsnitt är det uppenbart, men underförstått, att staten ändå måste ses som ett slags ”unicum”, ett ”unicum” till organisation som kan stifta lagar om andra organisationers arbetsvillkor.

Under den tid som Heckscher undersöker inträffade nedskjutandet av strejkande demonstranter i Ådalen, 1931.[51] De strejkande arbetarnas ”våldsmakt” gentemot strejkbrytarna är för Heckscher ett exempel på ett problem som ställer arbetarnas maktutövning, som han ser bygga på ”solidaritetskravet” emot ”rättsordningen”. [52] Detta är en konflikt som i Heckschers teori skulle kunna uttryckas som en motsättning mellan två olika organisationer, vilka förfäktar olika handlingslinjer, med utgångspunkt från olika grundläggande rättsuppfattningar, d. v. s. ”rättsordningen”, statens rättsordning, står här emot en annan ”rättsordning”, de organiserade arbetarnas ”rättsordning”, som grundar sig på ”solidaritetskravet”. Så långt skulle detta möjligen kunna användas som ett argument för Heckschers teori om staten som ”icke-unik”. Men det viktigaste i det exemplet jag har gett är inte att olika uppfattningar fanns i frågan om vad som var ”rätt” i Ådalen på våren 1931, utan att den ena ”rättsordningen” förfogade över sådana våldsmedel, att den andra ”rättsordningens” krav och ståndpunkter effektivt kunde slås ned.

Axel Hägerström, som var mycket intresserad av rättsteori och politisk metateori, gjorde i inledningen till sitt arbete om den romerska rättens ”obligationsbegrepp” en viktig distinktion, som är av stort intresse i detta sammanhang.[53] Hägerström fastslår, att ”rätt” och ”rättigheter” är ideologiska begrepp, som inte i och för sig motsvaras av någon materiell verklighet.[54] Det faktum att någon hävdar en ”rätt” innebär ingenting annat än att han uttrycker en värdering i ett socialt sammanhang. Men att *få rätt* är någonting helt annat. Det bygger på ett ingripande från statens sida med – i sista hand – fysiska maktmedel. Men själva hävdandet av en ”rätt” innebär ingen verklig makt, och var den verkliga makten ligger avgörs bara genom utfallet av de processer genom vilka rätt fås.[55]

Dessa distinktioner är ett viktigt argument mot den behandling som problemet med ”staten” och ”makten” har fått hos Heckscher. Hägerströms resonemang understryker det problematiska i att jämställa ideologiska faktorer med materiellt grundad, fysisk tvångsmakt – en analogi som är grundläggande i Heckschers teori. Denna teori bygger på likställande av organisationernas ideologiska resurser och de statliga, fysiska tvångsmedlen.

Den analogi mellan maktmedel med helt olika grundval, som Heckscher gör, beror på hans grundantagande. Med den teori Heckscher har kommer olika typer av maktmedel att blandas samman, och det kommer att bli svårt att förstå förhållandet mellan dem, och det kommer att bli omöjligt att särskilja den materiella makten, kontrollen över materiella tvångsmedel. Detta kommer i sin tur att försvåra förståelsen av förhållandet mellan staten och organisationerna, det vill säga de processer i vilka staten ingriper med sina speciella och *överlägsna* politiska maktmedel för att hålla samman och reglera samhällsordningen.

Men alla de politiska teorier som jag ovan refererat i avsnitt 1:II skulle leda till samma svårigheter i analysen. I alla dessa teorier är ”maktmedlen” bara ett slags yttre bestämningar till politiska subjekt, vars handlande i grunden endast kan förstås utifrån en kännedom om motivationer och normsystem, och inte utifrån en uppfattning om ”politiken” som en materiell struktur.[56]

1:IV. Den statsvetenskapliga teorins begränsningar

Den historiska materialismens alternativ

En teori om normsystem, motivationer och kulturfaktorer som förklaringar av politik, eller en ansats som reducerar politik till en form av mänskligt beteende försvårar förståelsen av ”politikens” karaktär av materiell ordning.

Subjektivistiska och voluntaristiska synsätt utgår från handlandet och beteendet och det subjekt som utför detta och tillmäter det innebörd. Den yttre verkligheten blir med ett sådant perspektiv bara av intresse i den mån den låter sig översättas i norm eller beteendet. Den kan annars möjligen få utgöra den fond, mot vilken subjekten, de handlande, utför sin interaktion.[57]

Ett av de viktigaste exemplen på den voluntaristiska eller subjektivistiska ansatsens begränsningar är analysen av ”makt”, vilket också många har påpekat. Med antagandet om subjektiva faktorer som samhällets yttersta determinanter, kommer ”makt” att ses som en inter-personell relation.[58]

Den makt som en aktör besitter, kommer då ofta att förklaras med det värdesystem, och det innebördssammanhang, som aktören befinner sig i. Innehavet av specifika maktmedel av materiell natur ses som något sekundärt i analysen.

Med den utgångspunkt som den historiska materialismen har, är ”makt” i stället en funktion av kontrollen över materiella maktresurser, och ”makt” är därför inte en egenskap som tillkommer en handlande aktör, utan en strukturellt bestämd aspekt av klassförhållandena.[59]

Första utgångspunkten

Begrepp som ”politisk organisation” och ”politiskt system” kan förklaras ”sociologiskt” i en referensram som inte hänvisar till materiell makt eller materiella resurser för politiskt ingripande i samhället.[60] Begreppet ”stat” låter sig däremot inte förklaras utan hänvisning till materiella resurser för politiskt ingripande i samhället. ”Stat” kan inte översättas med ”politiskt system”, och heller inte likställas med detta som begrepp utan att man också förlorar

denna distinktion.[61] Mot användningen av statsbegreppet som grundläggande komponent i en teori om politiken har man anfört att det är belastat med spekulationer och metafysik – om statens ”väsen” som sätter sig igenom, om politiken som en lära om hur man bringar staten i överensstämmelse med sin ”egentliga bestämmelse”. [62] Emellertid är de nya begrepp som nu används, ”politiska system”, eller ”polity” (som vissa amerikaner säger, t. ex. Parsons och Lipset) inte på något sätt fria från metafysik och normativt innehåll. Debatten om bl. a. Almonds och Powells ref. arbete har visat detta.[63] Det framgår också av en undersökning av Talcott Parsons arbeten. Att även den ”moderna” vetenskapen om politik är en lära om hur politik skall bedrivas, visas vidare av S. M. Lipsets arbeten.[64] Men statsbegreppet refererar alltid till en organisation av materiella maktmedel, konkreta stater.[65]

Andra utgångspunkten

Om vi har fastslagit att staten är ”materiell”, och att ”politiken” som struktur alltså måste förstås utifrån sin materiella grund, har vi kommit en bit på väg. Men nästa utgångspunkt är lika viktig. En stats uppgifter, det sätt den är organiserad på, det sätt som den ingriper i samhället, måste förstås mot bakgrund av de uppgifter den har, de funktioner den har, som specificerar karaktären av dess förhållande till samhället i övrigt. Men dessa ”funktioner” måste i sin tur fattas utifrån de förhållanden som karakteriserar det samhälle som staten skall gripa in i, bl. a. de motsättningar som grundar sig på den materiella produktionens förhållanden. Statens funktioner kan aldrig förstås utifrån antaganden om dess essentiella uppgift som normativt ”integrationscentrum”, ”centrum för det samhälleliga målsättandet” etc. Dessa begrepp uppfattar jag som i sämsta mening metafysiska, eftersom de vilar på flera mer eller mindre utsagda antaganden och – förhoppningar, om att samhället skall kunna beskrivas så, att det är möjligt att tala om ”målsättande” för hela samhällets räkning, utan att detta skulle vara antingen felaktigt eller lögnaktigt och ideologiskt-legitimerande.

Min ståndpunkt innebär naturligtvis att jag anser att staten är unik i ett grundläggande avseende. Den är den högsta sammanhållande kraften för hela samhället, och garanterar genom sina institutioner återskapandet av alla sociala förhållanden. Frågan om suveränitet, som Heckscher behandlade, blir då inte en fråga om ”formalia” utan om verkliga sociala förhållanden.[66]

Den historiska materialismens teori om politiken

Det finns många försök till sammanfattning av den historiska materialismens allmänna begrepp, och det finns ingen anledning att belasta denna framställning med en sådan.[67] Teorin om ”politiken” kan sägas utgöra en delteori i den historiska materialismens generella samhällsteori.[68] Den historiska materialismen utgår från, att varje produktionssätt där det förekommer tillägnelse av obetalt merarbete kännetecknas av ett specifikt klasssystem, beroende på den materiella produktionens förhållanden.[69] Klasserna är grupper av individer som står i samma, eller likartat förhållande till de materiella produktionsmedlen.[70] Ett *klassystem* präglas av konflikt, antagonism, intressemotsättning.[71] Den politiska strukturen i ett samhälle, det vill säga förhållandet mellan klasserna och de politiska maktmedlen, och den organiserade och institutionaliserade formen för detta förhållande, präglas av denna motsättning och antagonism.[72] Staten är det organiserade medlet för att hålla samman ett samhälle trots motsättningarna som det rymmer, och staten återskapar (”reproducerar”) förutsättningarna för klass-samhällets vidare bestånd.[73] Förhållandet mellan olika klasser, och de olika klassernas möjlighet att använda sig av de avgörande materiella resurserna i ett samhälle, i sista hand tvångsresurserna, blir avgörande för förståelsen av den politiska ordningen. Enligt detta synsätt har staten en överordnad sammanhållningsuppgift i samhället.

Med detta följer uppgiften att bevara och kontinuerligt återskapa de sociala produktionsförhållandena.[74]

Det olika förhållandet till produktionsmedlen får klassförhållanden som resultat. Den politiska strukturen får också effekter, som skärper och upprätthåller de ekonomiska klassförhållandena. De politiska samhällsförhållandena kommer inte till uttryck i ”lönarbete” eller ”utsugning”, men i de politiska och rättsliga förhållandena, som försvarar och garanterar sådana ekonomiska klassförhållanden.[75] Lagstiftningen om ekonomiska förhållanden, och denna lagstiftnings upprätthållande med tvångsmedel, kan tas som exempel på detta.[76]

Den viktigaste problematiken i denna bok är just *reproduktionen av samhällsförhållandena – genom staten*, och det är i detta perspektiv som genomgången i kapitel 3 av statens ingripanden i organisationerna har tillkommit. I kapitel 2 kommer jag att ta upp en annan aspekt av detta förhållande, nämligen organisationernas beroende av staten som ram och begränsning för utvecklingen av deras form och inre struktur, och i kapitel 4 kommer jag att ta upp ett exempel på statens och statsideologins betydelse för vad man skulle kunna kalla ”ideologiskt reproduktion”, återskapande och upprätthållande av legitimitetsförhållanden och dominerande former för tolkningar och förklaringar av samhällsförhållandena.

Jag vill göra ytterligare en principiell anmärkning, som har att göra med metoden och den teoretiska utgångspunkten för denna studie.

Jag tänker mig politiken som ett område som måste studeras som en särskild nivå av verkligheten. Politiken ingriper i, ordnar och håller samman ett samhälle och dess materiella produktion. Utformningen av den politiska strukturen och dess organisation genom staten i ett visst samhälle är helt avhängig av den ekonomi, den produktion, som politiken skall hålla samman och ingripa i. Men politiken är därmed inte en direkt reflex av ekonomin.[77] Politiska händelseförlopp låter sig inte förklaras främst genom hänvisning till motsvarande ekonomiska händelseförlopp, utan bara genom förståelsen av den politiska strukturen som helhet, de politiska samhällsförhållandena och klassförhållandenas politiska konsekvenser, samt de former, i vilka staten kommer att ingripa i olika syften och i olika samhällssektorer. Mer om detta i kapitel 3.[78]

1:V. Sociologi och politik; ”politisk sociologi”

Det är svårt att sammanfatta och förklara ämnesområdet ”politisk sociologi”. Det beror på, att ”politisk sociologi” inte har avgränsats och institutionaliserats som en självständig ämnesspecialitet så att man allmänt har kunnat visa, att ”politisk sociologi” har ett välavgränsat område som sitt särskilda studieområde.

För det mesta förefaller det som avgränsningen av ”politisk sociologi” har att göra med inriktningen på en viss typ av fenomen, ”politiska” fenomen, som behandlas av sociologer, på ett någorlunda ”sociologiskt” sätt, med ”sociologiska” referensramar och ”sociologins” metoder.[79]

Statsvetenskapen (eng. political science) är också svår att avgränsa och överblicka, men den är institutionaliserad. På grund av att den har utgått från forskning om staten eller läror om staten, och senare på ett polemiskt sätt definierat sig i förhållande till denna tradition, har den lättare att göra problemen till ”sina”.

Men om man bortser från ämnesrubriker och ämnesimperiers institutionalisering, och i stället studerar det sätt på vilket sociologin, och ”politisk sociologi”, ser på studieföremålet ”politik”, kommer man att finna en stor likhet med förhållandena inom modern statsvetenskap, som jag

tidigare har gett några antydande exempel från.

Jag skall ge exempel på olika sätt att definiera ”politisk sociologi” i samband med en principiell genomgång av några av de sociologer, som haft stor betydelse för inriktningen i den moderna ”vetenskapen om politik” överhuvudtaget. Denna genomgång har ett relativt begränsat syfte. Den inskränker sig till de principiella ställningstaganden som har väsentliga konsekvenser för studiet av statens ingripande funktion.

1:V:a. Seymour Martin Lipset och ”politisk sociologi”

Jag börjar genomgången av sociologin och läran om ”politiken” med att ta upp Seymour Martin Lipset och hans inflytelserika sätt att bestämma studieområdet för ”politisk sociologi”. I avsnittet 1:V:b kommer jag att ta upp Max Webers bidrag till den sociologiska teorin, och i synnerhet hans bidrag till sociologin om politik. I avsnitt 1:V:c tas Talcott Parsons' lärobyggnad upp.

S M Lipset är antagligen den ledande företrädaren för ”politisk sociologi” i västvärlden idag. Han är vad man skulle kunna kalla ”en stor borgerlig sociolog”, som fullföljt generella sociologiska teorier och sökt anpassa dem till ”politiskt-sociologiska” frågor av stor räckvidd. Frågorna om staten och samhällets förhållanden till varandra, om harmoni och konflikt, och den allt överskuggande frågan bakom dessa, frågan om det borgerliga samhällets sammanhållning och överlevande, är ständigt närvarande i Lipsets verk.[80]

Lipset och Bendix – 1957

Vi kan följa hur Lipset arbetar sig fram till en syn på den moderna sociologins uppgift inför politiken, genom att gå igenom några av hans texter som just är avsedda att behandla själva ämnesområdet ”politisk sociologi”, och som söker avgränsa detta studieområdes kunskapsföremål.

I en artikel i UNESCO-tidskriften *Current Sociology*, som Lipset skrev tillsammans med Reinhard Bendix 1957[81], försöker de båda författarna göra en avgränsning av ämnesområdet för ”politisk sociologi” från såväl empiriska och teoretiska som ideologiska utgångspunkter.

Den empiriska avgränsningen av ämnesspecialiteten ”politisk sociologi” görs med hjälp av hänvisning till fem studieområden, som bl. a. omfattar röstning, maktkoncentration, politiska ideologier, politiska partier och byråkrati.[82] Efter att ha karakteriserat forskningsproblemen på dessa fält, hävdar författarna att ”... den gemensamma nämnaren i studier av politikens sociologi utgörs av en raffinerad ”intresse-teori” om politiskt beteende och av en politisk uppslutning bakom de demokratiska institutionernas värderingar. Den politiska sociologin har ännu så länge ingen teoretisk referensram.”[83] Med utgångspunkt i denna ”brist” på referensram börjar Lipset och Bendix i stället att försöka utreda vad det ”tysta samförståndet” mellan de politiska sociologerna innehåller.[84]

”Egen-intresse”, skriver Bendix och Lipset, är något som explicit eller implicit ligger bakom det ”politiska beteendet”, som det uppfattas av ”politisk sociologi”. Teorier om ”egenintresse” är inte intellektuellt fashionabla, menar författarna. De flesta forskare tycks inte vilja godta en teori som ser individuella, subjektiva faktorer som de grundläggande determinanterna för beteendet. En tonvikt på ”egen-intresset”, menar Bendix och Lipset, är dock nödvändig: den utgör inte en generell förklaring av allt beteende, för den specificerar inte vilket intresse som är dominerande, men innebär att människan ses som en ”maximerande” och ”kalkylerande” varelser. Inför påfrestningar och dilemman handlar individen efter sina intressen, så som

han/hon tolkar dem.[85] Det här är nu mycket viktigt, menar Bendix och Lipset, eftersom ”politik-sociologen” endast kan sägas ha ett legitimt ämnesområde, om politiska beslut är slutprodukterna av de konflikter och strategier som karakteriserar det politiska livet så som detta allmänt uppfattas i demokratiska samhällen” och de fortsätter: ”Det bör noteras, att den möjligheten förnekas, om politiken betraktas som ett följdfeomen (epiphenomenon) i den meningen, att människors idéer och handlingar antas bestämmas, i det långa loppet, av den föränderliga organisationen av produktionen eller av 'de kollektiva föreställningarna' (collective representations) i samhället.”[86]

Bendix och Lipset tar här avstånd från både den marxistiska teorin och de olika teoretiska system som utgör försök att från en holistisk normvärdeansats skapa en generell sociologisk teori. Emile Durkheim nämns här uttryckligen som en förespråkare för sådan teori.[87] (Talcott Parsons nämns emellertid inte.) Det synsätt Bendix och Lipset istället förespråkar överensstämmer nära med Max Webers sociologi.[88]

I ett centralt avseende förefaller Bendix' och Lipsets avgränsning av sitt studieområde mycket problematisk. Det är inte en teoretisk avgränsning av ”den politiska sociologin” de presenterar, då de grundar sin argumentering i ett antagande om ”det sätt som man uppfattar det politiska livet i demokratiska samhällen”. Denna avgränsning är snarare empirisk – men obestämd och ideologisk både till sin karaktär och i avseende på vad den refererar till, eftersom den förutsätter en immanent enighet om hur ”det politiska livet” uppfattas. Eftersom Bendix och Lipset utgår ifrån en tänkt ”vardagsuppfattning” om ”det politiska livet” kommer de att tvingas definiera sitt ämne i förhållande till statsvetenskapen:

”Liksom statsvetenskapen (political science) är politisk sociologi inriktad på fördelningen och utövningen av makt i samhället. Till skillnad från statsvetenskapen är den inte inriktad på studiet av de institutionella förutsättningarna för den fördelningen och utövningen, utan tar dessa för givna. Alltså, statsvetenskapen börjar med staten och undersöker hur den påverkar samhället, medan politisk sociologi börjar med samhället och undersöker hur det påverkar staten, det vill säga de formella institutionerna.”[89]

Även om det här i praktiken kanske inte stämmer numera, säger författarna, finns det ändå skäl för en arbetsdelning mellan ämnena. ”Ty den intellektuella drivkraften för de två forskningsriktningarna stammar från statsvetarens sinne (sense) för de formella, legala institutionernas 'verkliga' betydelse och från politik-sociologens sinne för den 'verkliga' betydelsen av sammanjämkningen av intressen i och genom människors kollektiva handlingar i samhället”.[90]

I den text som Lipset skrev tillsammans med Bendix framstår några problem som särskilt centrala. Det är för det första svårigheten att definiera studieområdet för ”politisk sociologi”. För det andra är det framställningen av de två, besläktade motsättningar, som ses som grundläggande problem för ämnet. De två är förhållandet mellan *den demokratiska samhällsordningens värderingar* och *de olika intressena* samt förhållandet mellan ”staten”, de ”formella” institutionerna och ”*samhället*”, formerna för socialt handlande. Dessa två motsättningar återkommer i Lipsets senare definitioner av ämnesområdet för ”politisk sociologi” i förändrade former, och just förändringen av formen för att formulera dessa motsättningar är central i Lipsets utveckling.

1959-konfliktteorin och Political Man

I en text från 1959, ”Political Sociology”, som först publicerades i samlingsvolymen *Sociology Today* och i omarbetad form kom att ingå i Lipsets kanske mest kända arbete,

Political Man,[91] formuleras dessa motsättningar på ett klart sätt, och Lipset anknyter där till dessa problems historia, som är en viktig del av den politiska teorins historia.

Tillåt mig ett långt citat från denna text:

”De kriser – reformationen och den industriella revolutionen – som förebådade det moderna samhället gav också upphov till politisk sociologi. Sammanbrottet för det traditionella samhället och den traditionella auktoriteten avslöjade för första gången för alla att samhället och staten var skilda åt. Det ställde också problemet: Hur kan ett samhälle inrymma ständiga konflikter mellan medlemmar och samhällsgrupper och ändå bibehålla social sammanhållning och legitimiteten hos statens auktoritet?”[92]

Det historiska genombrottet för staten som ”särskild” och ”specifik” inrättning, eller det historiska utskiljandet av de politiska uppgifterna från andra sociala uppgifter är helt visst den historiska realitet som möjliggör utvecklingen av en vetenskap om politik.[93] Lipset tar också exempel: Hobbes och Locke, den ovannämnde Jean Bodin, och på 1800-talet Saint-Simon, Proudhon och Marx, samt Hegel och von Stein.[94] Men Lipset behandlar dessa föregångsmän enbart som ideologer: han refererar inte till den specifika kunskap eller okunskap de har lämnat åt oss. Lipset indelar dem i ”statens anhängare” – Hegel och hans åsiktsfränder – och ”statens fiender”, de som ”tog parti för samhället”, som Marx och de utopiska socialisterna. Med utgångspunkt från denna indelning genomför han följande resonemang:

”Politisk sociologi tycks ha vuxit ifrån denna kontrovers och ha löst grundproblemet, åtminstone för sin egen del. Lösningen på detta intellektuella dilemma, liksom på så många andra, var att frågan var felställd. Felet låg i att man försökte behandla staten och samhället som två oberoende organismer, och att man frågade vilken som var den viktigaste eller vilken man borde föredra. Politik-sociologerna har kommit att hävda, att staten endast är en av många politiska institutioner, och att politiska institutioner bara är en av många grupper av sociala institutioner. Förhållandet mellan dessa institutioner och grupper av institutioner är ämnesområdet för sociologin i allmänhet, medan förhållandet mellan de politiska institutionerna och andra institutioner är den politiska sociologins särskilda fält.”[95]

Denna argumentation *löser* dock inte problemen. Lipset har redan visat att uppdelningen stat-samhälle var en historisk realitet. Han har vidare valt att behandla olika samhälls- och stats-teoretiker som ideologer[96] – för eller emot staten, vilket i och för sig är ett tvivelaktigt grepp. Men det är då ett ideologiskt dilemma, en ideologisk konflikt det är fråga om, och inte ett intellektuellt dilemma som man kan upphäva genom att hävda att ”frågan var felställd”. Det är också fullkomligt fel att påstå att Marx, eller Hegel, såg ”stat” eller ”samhälle” som ”oberoende organismer”. [97] Vidare. Om ”politik-sociologerna” nu har kommit fram till att frågan var ”felställd” och att staten bara är en av flera politiska institutioner, skedde det genom att de gjorde en ideologisk kompromiss mellan att vara ”mot staten” eller ”för staten” och istället nu, på ideologiska grunder ”är ljumma till staten”?

Det bör vara av intresse att utforska bakgrunden till och syftet med detta svindlande och orimliga resonemang. Ett av resultaten som det refererade resonemanget leder fram till är ett ytterligare inskräpande av de tidigare nämnda ”motsättningarna”, fortfarande i en form som är ”ideologisk” både till sin innebörd och i avseende på vad den refererar till: ”Det centrala temat för denna text är emellertid, att, fastän stridsämnen inte längre är ”staten” och ”samhället”, kvarstår det underliggande dilemman – den rätta (proper) jämvikten mellan konflikt och sammanhållning”. [98] Huruvida detta dilemma också är ”intellektuellt” omtalar inte Lipset.

Det andra resultatet är en skarpare gränsdragning gentemot statsvetenskapen: ”... sociologerna

har gjort gällande, att ett fristående studium av staten eller andra politiska institutioner inte har någon teoretisk mening”,[99] vilket Lipset motiverar med ett citat från Talcott Parsons.[100]

Lipsets text från 1959 är alltså förvirrande på flera sätt. Man kan kort summera: han har övergett sin individualistiska-subjektiva teori från 1957, och orienterar sig mot Parsons. Han polemiserar mot det ”stat”-”samhälle” resonemang som han själv varit med om att presentera 1957. Men betonandet av politik-sociologens roll som ideolog för ”den rätta jämvikten” finns kvar.

Lipset som konsensus-teoretiker – 1967

Den text av Lipset som skall tas upp här, är utgiven 1967, som ett kapitel i översikts- och nybörjarantologin *Sociology*, under redaktion av Neil Smelser.[101] Denna text är visserligen i mycket en omskrivning av texten från 1959, men flera skillnader finns där.

Medan det historiska skiljandet av ”stat” och ”samhälle” i Lipsets text från 1959 framstår som ett objektivt förlopp som får ideologiska konsekvenser, knyts det i texten från 1967 framförallt till en process i samhällets värdesystem, speciellt religionen.[102]

Gränsen till statsvetenskapen dras också på ett nytt sätt – mindre antagonistiskt, men, till skillnad från 1959, med en större säkerhet när det gäller frågan om ”staten” som kunskapsföremål.

”... Statsvetaren är ... i första hand inriktad på maktdimensionen och de faktorer som bestämmer maktfördelningen. Inom olika institutioner, i synnerhet staten, har vissa positioner monopol på legitim makt. Staten har mest (has the most) makt och är, som Max Weber betonade den enda institution som har rätt att legitimt bruka våld. Sociologen, å andra sidan, är mera inriktad på social kontroll, på det sätt värden och normer i ett samhälle bestämmer mönstret för förhållanden mellan olika enheter i det större systemet. Hans tonvikt ligger på sociala band, snarare än på formella strukturer och definitioner i lagar.”[103]

Politisk sociologi blir då ”studiet av förhållandet mellan samhället och 'politiken' (polity), mellan sociala strukturer och politiska institutioner.” Detta får emellertid, menar Lipset, inte tolkas som om ”samhället” alltid kausalt vore överordnat ”politiken”, de politiska institutionerna är ju också sociala strukturer. ”Politiken” (polity) definieras som ”den del av det sociala systemet som är ansvarig för allokeringen av resurserna och medlen i samhället” [104]

Problemet ”konflikt-sammanhållning” får också en ny formulering. Å ena sidan måste det, säger Lipset, finnas ”mekanismer som får individerna att acceptera rättmätigheten i besluts-systemet, som får dem att lyda och utföra även beslut som de inte tycker om.” Å andra sidan måste ”politiken” också tillhandahålla ”mekanismer genom vilka grupper kan maximera sina positioner och genom vilka de kan påverka beslutsstrukturen”. Det sätt Lipset betecknar ”mekanismen” är av intresse för att förstå hans position som sociologisk teoretiker: ”Dessa två krav på ”politiken”-konsensus om rättmätigheten (propriety) i spelreglerna, och sätten att hantera olika intressen och värden, – har sociologin behandlat ...”.[105]

Seymour Martin Lipsets utveckling ger en bild av alla väsentliga strömningar i ”politisk sociologi”, från de individualistiska, mer eller mindre rationalistiska teorierna, till ”konfliktteori” och slutligen till den långtgående ”konsensus”-teori, som Lipset ger uttryck för i sin artikel från 1967.

Tillämpningen av Lipsets teorier

Lipsets olika teorier och hans olika försök till avgränsningar av ämnesområdet är inte orela-

terade till empiriskt sociologiskt arbete. Det framgår klart av det sätt Lipset vid olika tidpunkter har ställt problem för forskningen. När det gäller synen på ”politik och organisation”, bl. a. statens och den institutionaliserade politiska ordningens förhållande till den organiserade arbetarrörelsen, kan man märka hur Lipsets förändrade teoretiska utgångspunkter gör att han ställer likartade problem på nya sätt under sin senare utveckling.

I boken *Union Democracy* från 1956, skriven tillsammans med M Trow och J Coleman,[106] behandlas problemet med förhållandet mellan staten och fackföreningsrörelsen i förbigående. Fackföreningsrörelsen ses som en social form för artikuleringen av intressen, och det politiska problemet blir tillhandahållandet av kanaler i vilka intressena kan föras fram.[107] Väsentligen överensstämmer sättet att formulera problemet med den teoretiska ram, som formulerades av Bendix och Lipset 1957.

I *Political Man*, 1959, refererar Lipset till intresseorganisationernas område redan på första sidan i det första kapitlet: ”Splittring – inom legitimitetens ram – bidrar till både samhällets och organisationers integration. Så bidrar exempelvis fackföreningar till att inordna medlemmarna i deras vidare samhällskrets och underbygger deras lojalitet mot systemet.” [108]

Något av det som tidigare sågs som problematiskt, nämligen om det verkligen var möjligt att kombinera konflikt och sammanhållning, ses nu som en premis för alla vidare resonemang.[109] *Intresseuppgiften* för tackföreningarna är inte längre den alldeles självklara utgångspunkten för undersökningen av dem. I stället ses de ideologiska sammanhållningsuppgifterna nu som särskilt betydelsefulla.

Den utvecklade ”konsensus”-teorin i Lipsets senare arbeten är tydlig i hans inledning till samlingsvolymen *Party Systems and Voter Alignment*, från 1967, skriven tillsammans med Stein Rokkan.[110] Denna inledning utgår från ett uttalat försök att tillämpa Talcott Parsons' teoretiska schema på partipolitiken i ett antal länder, speciellt för att förstå utvecklingen av partisystemen. Här ses partierna inte i första hand som vare sig intresseartikulerande organisationer eller apparater som genom att acceptera yttre spelregler för lösningen av sina konflikter kan sägas upprätthålla demokratin, utan snarast som bärare av olika kombinationer av faktorer enligt Talcott Parsons' idealistiska begreppsschema varom mera skall sägas nedan.[111]

1:V:b. Max Webers sociologi och vetenskapen om politik

En av de klassiska sociologer, som ofta åberopas i modern statsvetenskap och modern ”politisk sociologi” är Max Weber. Max Webers ställning som portalfigur i den moderna sociologins utveckling är oomstridd. Webers betydelse som inspiratör och läromästare är också oomtvistad, men relativt föga studerad.[112] I vårt land har emellertid Göran Therborn påbörjat ett sådant arbete, genom en undersökning av de moderna strömningar av s. k. ”förstående” sociologi, som åberopar sig på och påverkats av Weber.[113]

Studiet av Webers sociologi och ”politiken” kommer här bara att representeras av en sammanfattning av de viktigaste utgångspunkterna i Webers sociologiska teori, som den framträder i hans stora, posthumt publicerade *arbete Wirtschaft und Gesellschaft*. [114] ”Weber och politiken”, d. v. s. Webers egna bidrag till den politiska diskussionen i Tyskland, och den politiska situationens betydelse för Weber som sociolog, och därmed för framväxten av sociologin som vetenskap, är bara det ett stort forskningsområde och ett lämpligt ämne för många avhandlingar. Det kan tyvärr inte beröras här.[115]

Några grundbegrepp

I det över 800-sidiga verket *Wirtschaft und Gesellschaft*, som utkom efter Max Webers död, 1922, sammanfattar Weber sina utgångspunkter för den sociologiska vetenskapen.

I den första avdelningen av arbetet börjar Weber med att presentera sina grundbegrepp.

Jag skall referera hans presentation av dessa begrepp. Hans resonemang utgör en kedja av begrepp som bygger på varandra. Från den enklaste sociala handlingen visar han exempel på alltmer hopat handlande, för att så småningom komma fram till komplexa former.

Begreppen här är kanske inte i egentlig mening teoretiska begrepp, utan snarare ett slags empiriska generaliseringar av den typ som Weber föredrog. Detta problem skall kommenteras nedan.

Sociologin, säger Weber, studerar sociala handlingar. ”En handling är av intresse för vår vetenskap när, och i så måtto som den eller de handlande förknippar en bestämd innebörd (Sinn) med den.”[116] Den innebörd, som de handlande förknippar handlingarna med, alltså av vikt: det visar sig också att det är själva denna innebörd som är det egentliga föremålet för sociologisk kunskap.

Innebörd – vad för sorts innebörd? Det är, klargör Weber, inte fråga om ”någon på något sätt 'objektiv' innebörd”, eller ”en metafysiskt grundad 'sann' innebörd” utan helt enkelt ”den faktiska, subjektiva, avsedda innebörden”. [117]

En social handling definieras som ”en sådan handling, som, enligt sin avsedda innebörd, har avseende på andras förhållanden, och vars förlopp är inriktat på andras förhållanden.” [118]

Handlingen kan indelas i typer, efter den avsedda innebörden. Typerna är de berömda ”målrational”, ”värderationell”, ”affektuell” och ”traditionell” handlingstyp. [119]

Socialt ”förhållande” (Beziehung) definieras också efter ”innebörds-innehållet” (Sinngehalt) i ett ”förhållningssätt” (Sichverhalten). Förhållandet består i sannolikheten (Chance) att socialt handlande skall äga rum. [120]

Inom det sociala handlandets sfär menar sig Weber kunna fastställa förekomsten av regelmässigheter, d. v. s. handlande som kännetecknas av liknande ”avsedda innebörder”. Sociologi, till skillnad från historia, ägnar sig snarare åt denna typ av regelmässigheter, medan historien ägnar sig åt viktigare, mera ”ödesdigra” (schicksalhaft) enstaka sammanhang. [121] Socialt handlande och sociala relationer (Beziehung) kan från de inblandades sida orienteras mot (an) föreställningen att en legitim ordning har bestånd (Bestehen). Sannolikheten att detta sker, kallas giltigheten hos vederbörande ordning. [122]

Legitimiteten i en ordning kan garanteras genom rent inre processer, religion etc., men också, eller enbart, genom förväntningar på specifika yttre följder av handlandet. *Rätten* är en ordning som upprätthålles genom (sannolikheten av) fysiskt eller psykiskt tvång.

Konvention är en ordning som upprätthålls genom sannolikheten av ogillande hos de personer den handlande står i relation till. [123] Den handlande kan tillskriva ordningen legitimitet i kraft av ”handlingstypen”, som jag tidigare refererat, d. v. s. ordningens karaktär av ”traditionell”, ”värderationell”, etc. [124]

Kamp är en social relation, som innebär att handlandet med avsikt på genomförandet av den egna viljan orienteras mot motståndet från en annan. Det finns fredliga och andra kampmedel. [125]

Utifrån enheterna *social handling* och *social relation* bygger Weber vidare: Ett *förbund* (*Verband*)[126] är *en social relation vars innebördsinnehåll inte gör att alla individer kan delta i den*[127] och som reglerar deltagarnas positioner, och som[128] har en ledare eller en förvaltningsstab. En ordning som reglerar ett förbund kallas förvaltningsordning.[129] En organisation (*Betriebsverband*) är en association (*Vergesellschaftung*) för kontinuerligt målhandlande med förvaltningsstab. En institutionaliserad organisation (*Anstaltsbetrieb*), är en organisation som enligt en stadgad ordning inom ett arbetsområde (*Wirkungsbereich*) får sina efter vissa kännetecken angivna handlingar legalt genomförda (oktroyieren).[130] Här kommer Weber också in på den politiska sociologins fält: Makt (*Macht*) definieras som sannolikheten att inom en social relation göra sin egen vilja gällande även då det finns motstånd. Auktoritet (*Herrschaft*) är sannolikheten att en befallning blir åttlydd, och ett auktoritetsförbund (*Herrschaftsverband*) är då ett förbund som karakteriseras av att medlemmarna, som sådana, är underkastade auktoritetsförhållanden i kraft av en gällande ordning.[131]

Häriifrån går Weber till att uttryckligen använda termen politik:

”Politiskt förbund kallas ett auktoritetsförbund, när och i så måtto som dess bestånd och giltigheten av dess ordning kontinuerligt garanteras inom ett geografiskt område genom användning av och hot om fysiskt tvång från förvaltningsstabens sida. *Stat* kallas en politisk institutionaliserad organisation, när och i så måtto som dess förvaltningsstab framgångsrikt har tagit *monopol* på användningen av *legitimt* fysiskt våld för att genomdriva ordningen. ”Politiskt orienterade” kallas sociala handlingar ..., som har till mål att påverka ledningen av ett politiskt förbund, i synnerhet i vad avser ... regeringsmakten”.[132]

På samma sätt kan man enligt Weber tala om hierokratiska förbund och auktoritetsförbund, och *kyrkan* är en hierokratisk institutionaliserad organisation, ett slags parallellfall till staten.[133]

Kommentar till Webers grundläggande utgångspunkter

Här vill jag göra en sammanfattning.

Den sociala realitetens verkliga natur är för Max Weber de subjektiva avsedda (*Gemeinte*) innebörder, som människor lägger i handlingar, och som därmed är immanenta i de sociala relationer, som är byggstenarna eller enheterna i de alltmer komplicerade sociala enheter, som Weber exemplifierar.

Sociologins uppgift är, enligt Weber, att så väl som möjligt beskriva dessa innebörder och innebördskomplex, genom att sätta sig in i de förhållanden under vilka de uppkommit, för att därmed vinna förståelse för dem. Det sätt på vilket den sociologiska vetenskapen arbetar är rent empiriskt, det vill säga genom att konstruera typologier, i vilka man sammanför besläktade former för innebörder och innebördskomplex.[134] Sociala institutioner och organisationer ses av Weber som hopad handling, och organisationerna kan förstås utifrån en förståelse av den handlingstyp som karakteriserar organisationen eller institutionen.[135] De politiska förhållandena och organisationerna analyseras också utifrån handlingarna som bygger upp dem, men för att särskilja ”politisk” makt och auktoritet från annan makt och auktoritet, inför Weber bestämningen, att de ”politiska” organens ledning förfogar över fysiska tvångsresurser. Politikens förhållande till andra samhällssektorer, kort sagt dess funktioner och *raison d'être* berörs icke i denna principiella text. De politiska maktmedlen är maktmedel som tillkommer individer, och Webers resonemang om det ”fysiska tvånget” är ett slags ”materialisering” av interpersonella, subjektiva maktförhållanden. De fysiska tvångs-

medlen hos staten framstår som en av flera alternativa uttrycksformer för auktoriteten (jfr den exakta analogin med kyrkan), inte som en egentlig grund för makten och dominansen. Denna tolkning, att Weber definierar våldsmedlen som yttre bestämningar till ”subjekten”, stärks då man studerar definitionen av ”kamp” – d. v. s. som något som bara knyts till ”vilja” hos subjekten.[136]

Jag skall ta ett exempel på tillämpningen av denna politiska teori. Exemplet är givande för förståelsen av teorins egentliga innebörd. Det rör framväxten av de byråkratiserade förvaltningsformerna i den moderna staten och andra förvaltningsorganisationer.[137]

”Den byråkratiska strukturen går hand i hand med koncentrationen av de materiella (sachlich) verksamhetsmedlen (Betriebsmittel) i härskares hand (Hand des Herrn). Si är det som bekant, i typisk form, när det gäller utvecklingen av de privatkapitalistiska storföretagen, som i detta har sitt väsentligaste kännetecken. Motsvarande förekommer på det offentliga området.”

Så jämför Weber de ”byråkratiska härarna” i det gamla Rom och Egypten med folkhärarna, t. ex. de germanska, och visar att de byråkratiska härarna just kännetecknades av att ”härskaren” skötte förplägnad och utrustning, medan folkhärens medlemmar själva fick sköta detta. ”Dagens krig, som maskinkrig, gör detta (att härskaren förfogar över verksamhetsmedlen) ännu mer obetingat nödvändigt, liksom makten över maskinerna i produktionen förde till en koncentration av verksamhetsmedlen där.” Detta resonemang påminner ju, på ett iögonfallande sätt, om ett ”marxistiskt” resonemang. Förfogandet över produktionsmedel och ”krigiska” våldsmedel ses som karakteristiska för strukturer. En historisk aspekt läggs också på problemet.[138] Hur går då detta ihop med Webers subjektivism, individualism och idealism?

Bakgrunden till det citerade partiet är en framställning som söker visa hur en byråkratisk organisations form är resultatet av att viss rationalitet dominerar, som handlingstyp, i sociala system.[139] Från denna utgångspunkt blir det – som ovan påpekades i samband med sammanfattningen av Webers grundtankar – naturligtvis att se ”de materiella verksamhetsmedlen” som yttre attribut till makten och auktoriteten. Men Weber är inte så ”dåraktigt doktrinär” (som han uttrycker det i ett annat berömt arbete[140]) att han vill se maskinsystemet som enbart orsakat av ett styrande skikts dominerande värderingar och rationalitet. De ”går hand i hand”, men från sociologens synpunkt är det värderingssystemet som är det centrala. Något annat må vara det ”egentligt” dominerande eller orsakande – men det är inte sociologens sak.[141]

Weber och ontologin, Weber och den moderna sociologin

Det har om Weber sagts, att han såg samhället som en ”expressiv totalitet utan dominerande instans”. [142] Weber betraktade samhällsfenomenen som uttryck för individers och gruppers vilja och värderingar, och ”medlen” får i den sociologiska analysen stå tillbaka för ”målen”. Men om samhället då är en helhet av ”uttryck”, kan man inte som i andra teorier t. ex. den hegelska, som grundar sig på en liknande världsbildshypotes (”expressiv totalitet”, allt är ett uttryck för någon grundfaktor) hitta någon ”nyckelfaktor”. [143] Det är också det som Weber uttrycker i de första raderna i sitt arbete (se ovan) där han särskilt påpekar att ”innebörd” inte får fattas som objektiv, ”egentlig” innebörd.[144]

Webers position innebär en relativism, både när det gäller uppfattningen av sammanhang och när det gäller inriktningen av den sociologiska forskningen på visst område av verkligheten.[145] Generella teoretiska antaganden i meningen antaganden om verkligheten som i teoretiskt språk preciserar relationerna mellan företeelser som antas ingå i ett utsnitt av

verkligheten, är inte möjliga i Webers "teori". Hans "teori" är snarare ett slags förteckning över fenomen, som sociologen rekommenderas vara uppmärksam på.

Den weberska sociologin representerar alltså, om man jämför den med äldre, spekulativ samhällsvetenskap, en frihet från teleologi och metafysisk spekulering, en frihet från antaganden om centralt historiskt subjekt, och en brytning med antagandet om att samhällets karaktär och lagarna eller värdesystemen kunde förstås utifrån någon essentiell mänsklig artkaraktär.

Därmed kom den weberska sociologin att – som så många har påpekat – bli ett verkligt intellektuellt alternativ till den historiska materialismen.[146] Den moderna statsvetenskapen och modern "politisk sociologi" har hämtat några viktiga antaganden och ansatser från den weberska sociologin. Man kan, utan att därmed ställa några stora teoretiska eller idéhistoriska anspråk, gruppera dessa intryck i två grupper:

För det första har Weber bidragit med vad man skulle kunna kalla ett "sociologiskt subjektivt kontrollperspektiv",[147] som innebär en tonvikt på förståelsen av sociala institutioner som skapade av människor i interaktion, och på synen på individen som "samhällsbyggare".[148] Webers icke-psykologiska, icke-mekanistiska individualism är en humanism, som centrerar studiet av historien till den "historiskt relativa" människan.[149]

Den "förstående" och kritiska sociologi som i våra dagar representeras av Jürgen Habermas, har som Göran Therborn påpekat, tagit avgörande intryck av Webers "förstående" individualism.[150] I en studie över subjektiv individualism som grundläggande utgångspunkt i sociologin, har Therborn påvisat Webers teoretiska släktskap med den subjektivistiska nationalekonomin, bl. a. gränsnytteteorin.[151]

Den andra typen av Weber-arv som är påfallande i den moderna samhällsvetenskapen har att göra med den "osentimentala" och "ometafysiska" sidan av hans individualistiska perspektiv. Här finner man utgångspunkter för beslutsfattarsociologin och organisationsteorier som "förstår" utifrån "den mäktiges" synpunkt. Här finner man vidare det sociologiska element som ger "elitteorier" sociologiskt innehåll: teorin om yrkes- och ståndsetik, som numera blivit teorin om professionalisering".[152]

1:V:c. Talcott Parsons' sociologi och studiet av politik

Talcott Parsons är västerlandets mest betydelsefulla sociolog.[153] Parsons är liksom Lipset, men i ännu högre grad, "en stor borgerlig sociolog" i Webers och Durkheims tradition, en sociolog som ger sig i kast med sociologins klassiska ödesfrågor: Kommer detta samhälle att överleva? Vad är förutsättningarna för att det borgerliga värdesystemet och de borgerliga institutionerna skall fortleva? Dessa frågor ställde Parsons först mot bakgrund av den djupgående samhällskrisen under tjugooch trettioalet och hans sociologi kan ses som ett försök till lösning av dem.

Parsons' system

Parsons tidigare sociologi, som var mycket kraftigt påverkad av Max Weber, skall här inte närmare undersökas.[154] Det är främst från och med *The Social System*, 1951,[155] som Parsons framträtt som sociologisk systembyggare i stor skala. Man kan sammanfatta Parsons' projekt i de arbeten som kom till omkring 1950, på följande sätt:[156]

a) att utveckla en generell tillämpbar begreppsapparat eller "taxonomi" för beteendevetenskaperna eller, med Parsons' egen term, "handlingsvetenskaperna".[157]

b) Att söka bygga teorin på ett begränsat antal variabler, som sågs som generellt tillämpbara i alla handlingssystem. Dessa variabler, de s. k. ”mönstervariablerna” (pattern variables) påminner om Webers ”handlingstyper”, d. v. s. de är en typologi över former för tolkningen av innebörden i handling, värderingar och motiv.[158]

c) Att söka fastställa ett begränsat antal (fyra) funktionella huvudproblem[159], som alla handlingssystem ansågs ha att möta och lösa, och utveckla begrepp för att förstå de former i vilka mekanismerna för lösning av dessa problem institutionaliserades i de olika handlingssystemen, varav det sociala systemet ansågs som ett särskilt system.[160]

d) Att fastställa den kausala riktningen i systemet, det vill säga att utveckla antaganden om karaktären av förhållandena och samverkan mellan ”undersystem”, och att klargöra vad som var kausalt överordnat i systemen.[161]

Hela detta teoribygge vilar på vissa ”ontologiska” antaganden, som också blir antaganden om sociologins kunskapsobjekt: Parsons antar att samhället, liksom andra handlingssystem, endast låter sig förstås utifrån en förståelse av värderingar och motiv hos de handlande. Dessa värderingar och motiv är emellertid inte endast subjektiva (som hos Weber), utan är också *system*, som vilar på överordnade system för skapande och vidmakthållande av *grunderna* för värderingar och motiv. Till skillnad från den weberska sociologin arbetar Parsons alltså med föreställningen om en ”expressiv totalitet” som har ett *centrum*. [162] I den weberska sociologin kan ett värdekomplex ha dominans – men dominans över andra värdesystem, via speciella processer som inte är uttryck för värdesystemet utan ”yttre” bestämmningar till detta. Parsons' sociologi utgår från enhetlighet i normsystemen, som ses som gemensamma för alla enheter i ett socialt system och värdesystemet på flera nivåer blir förklaringen även till de speciella processer varigenom det dominerar.[163]

Under de drygt tjugo år, som gått sedan Parsons förvånade världen med detta teoretiska system, har han hunnit ändra och elaborera åtskilligt i det. Han har bl. a. lagt större vikt vid de ”funktionella problemen” som jag berörde ovan i punkt c), och tonat ned betydelsen av ”mönstervariablerna” (punkt b). Presentationen ovan bör dock ge möjligheter att förstå huvuddragen i systemet även i dess nuvarande form.[164]

Politik och samhälle hos Talcott Parsons

Vid tiden för *The Social System* hade Parsons inte kommit särskilt långt när det gällde att integrera förståelsen av ”politik” i sitt teoretiska system. Han antyder där emellertid de två viktiga problem, som han senare kom att ägna lång tid åt att lösa.

Det första problemet är förhållandet mellan *politik* och *samhälle*, också uttryckt som förhållandet mellan makt och *integrations-* och *kulturprocesser* i det sociala systemet.

Det andra problemet är det *teoretiska* förhållandet mellan ”*ekonomin*” som ordning och ”*politiken*” (polity), och försöken att skapa en teoretisk ram, som på ett analogt sätt kan förklara bägge dessa strukturer i samhället.

Dessa två problem hålls inte alltid isär av Parsons, och därför är det svårt att systematiskt behandla dem var för sig i en genomgång av Parsons' politiska teorier.

I *The Social System* behandlar Parsons ”ekonomi” och ”politik” som aspekter av ett och samma grundläggande maktproblem, ”det grundläggande relationella ordningsproblemet”. [165] *Makt* definieras, utgående från Thomas Hobbes klassiska definition (som utgår just från ordningsproblemet) som ”en människas nuvarande medel till framtida välmåga” (svåröversatt, originalet säger: ”... any future good”). Parsons tillägger att dessa ”medel” utgör

aktörens makt, om de ”beror på hans förhållande till andra aktörer; korrelatet är alters skyldighet att respektera egos rätt”. [166]

På ett sätt, ett negativt sätt, är då själva innehavet av medel (här: facilities) också ett maktinnehav, eftersom det gör att man kan hindra andra att ta befattning med det som man ”äger”. Den positiva sidan av ”makt”, däremot, menar Parsons, är förmågan att influera andras handlande i sitt eget intresse, där detta är formulerat som ett positivt mål. [167]

Maktens betydelse i ett socialt system är beroende av institutionaliseringen av rätten (som i ”äganderätt”), men också av maktens ”generalisering” och ”räckvidd” (quantification). Dessa två senare faktorer beror av tre villkor. Det första är ”utsträckningen av differentieringen” och därmed av ”utbytesförhållandenas nätverk”. Det andra är graden av universalistisk orientering i systemet: ”Nedbrytande av partikularistiska band är det första villkoret för att maktsystemet skall kunna bredas ut. Men detta enbart kan leda till instabilitet, som måste mötas med antingen en återgång till partikulära restriktioner, eller till institutionaliseringen av universalistiska normer.” [168]

Det tredje villkoret har att göra med graden av ”effektivitet” eller ”drastiskhet” hos maktmedlen. Vissa maktmedel måste institutionaliseras och generaliseras, d. v. s. bli ”offentliga”, ”icke-privata”, om inte den som tillgriper dem skall ”få för mycket makt” därigenom. Denna ”institutionella reglering” inriktar sig främst på två typer av medel- ”bedrägeri” (fraud) och ”våld” (force). [169] Parsons fortsätter: ”Generaliseringen av och utsträckningen av räckvidden hos makt i sociala system förefaller att inträffa främst inom två avgörande, sinsemellan beroende, men distinkta sätt eller riktningar, vilka kan benämnas respektive den *ekonomiska* och den *politiska*.” [170] Medan den ekonomiska maktens brännpunkt är innehavet av medel att maximera sin fördel i ett utbyte, är politisk makt inriktad på hela det relationsnät som har betydelse för ett givet mål. Den politiska makten är ”relationell”, inte bara såtillvida att den har att göra med ”relationer” mellan mäktig och mindre mäktig, utan genom att den är hierarkisk, inte en fråga om ”mer” och ”mindre” som den ekonomiska makten. Den politiska makten är vidare ”diffus”, den innebär en mobilisering av hela relationssystemet som ett medel för att nå ett givet mål. [171]

Det är med utgångspunkt från detta resonemang, som Parsons drar slutsatsen att ”politisk teori” aldrig kan bli jämförbar med ”ekonomisk teori”, eftersom ”det politiska problemet i sociala system är en brännpunkt för integrationen av alla dess analytiskt skiljbara komponenter, inte en speciell, differentierad klass av dessa”, vilket i sin tur dömer ”statsvetenskapen” att bli en ”syntetisk vetenskap”, inte en ”som bygger på en analytisk teori, som den ekonomiska vetenskapen.” [172]

”Politiken” är för Parsons alltså en generell integrations-”aspekt”, som inte verkar genom specifika former, utan snarare uppfattas som ett underliggande, immanent väsen, som ligger bakom många fenomen i det sociala systemets struktur och processer. Emellertid är *reglerandet* av den politiska maktutövningens form och medel för Parsons ett område som kännetecknas av bestämda institutioner, ”staten”. [173]

Parsons' analogiteorier

I *Economy and Society*, [174] från 1956, skriven tillsammans med Neil Smelser, är syftet att söka visa hur den ”analytiska teorin”, som nationalekonomin som vetenskap arbetar med, kan förstås som en del av en allmän ”handlingsteori”. Man kan säga att Parsons och Smelser här för vidare de allmänna resonemangen om ”ekonomisk makt” som jag ovan relaterat, och utvecklar en teori om ekonomin som socialt system, och ekonomin som bärare av den

”adaptiva” funktionen i generaliserade handlingssystem. Medan ”innehav av medel” som ”maktresurs” var en viktig problematik i *The Social System*, börjar Parsons och Smelser i *Economy and Society* utveckla den teori om pengar som generaliserat medium, som är så betydelsefull som utgångspunkt för analogier i Parsons' senare teorier. Pengar behandlas i *Economy and Society* som en generaliserad maktresurs.[175] Själva institutionaliseringen av denna generaliserade maktresurs förklaras med utgångspunkt från mönstervariablerna, d. v. s. förändringen av värdesystemet.

Just förekomsten av generaliserade media för ”utbyte”, som pengar, språk etc., har sedermera blivit Parsons' kanske största teoretiska intresse.

Hans försök att behandla makt som ett sådant generaliserat medium kom till det första klara uttrycket i artikeln ”On the Concept of Political Power”[176] från 1963, medan en implicit kritik mot det maktbegrepp som användes i *The Social System* blir synlig redan tidigare, t. ex. i polemiken mot C Wright Mills' *The Power Elite* i artikeln ”The Distribution of Power in American Society”,[177] publicerad 1960. I denna senare artikel kallar han det tidigare begreppet ”noll-summemakt”, och avfärdar det. Makt, säger han, kan inte förstås som hierarkisk makt, makt över andra. I ett sådant maktbegrepp ligger antagandet att ”A” har makt i ett system på ”B:s” bekostnad. Makt blir då ”inte ett medel för genomförandet av funktioner i ett system, och för dettas räkning, utan tolkas exklusivt som ett medel för att möjliggöra att en grupp, makthavarna, får vad den vill ha, genom att hindra en annan grupp ... att få vad den vill ha.”[178] Det här är nu en ensidig syn, hävdar Parsons, och tar ekonomin som parallell. På ett sätt, fortsätter han, är det riktigt att säga, att fördelningen av rikedom blir en källa till konflikter. Med rikedom (wealth) har ju också positiva följder. Det är en ”generaliserad klass av medel, som står till förfogande för enheter i samhället – individer och kollektiv av olika typer och på olika nivåer – för vilken användning som helst som kan vara viktig för dem.”[179]

På samma sätt är det då med makt. Makt är en generaliserad resurs. Den har kollektiva funktioner, inte bara fördelningsmässiga. ”Det är kapaciteten att mobilisera resurserna i samhället för att förverkliga mål, som det finns, eller kan komma att finnas, allmän ”offentlig” uppslutning kring.” Den mobiliseringen är också *bindande* för personer och grupper, beroende på deras position i samhällssystemet. Parsons' slutsats är att Mills försummar att se på makten i ett helhetsperspektiv, då han bara intresserar sig för ”vem som har makt”, snarare än vilka gemensamma samhälleliga intressen makten tjänar.[180] I artikeln ”On the Concept ...” fullföljer så Parsons denna linje. ”Politisk makt”, hävdar han där, är ett generaliserat medium, direkt jämförbart med pengar. Som jag visade tidigare, bygger i Parsons' teori definitionen av ”pengar” som generaliserat medium på ett antagande om att just denna generalisering går tillbaka på *institutionalisering* av mediet. På samma sätt är det, säger Parsons i den här refererade artikeln, med ”makt”. ”Makt är ... den generaliserade kapaciteten att säkra genomförandet av bindande skyldigheter i ett system som karakteriseras av kollektiv organisering, då skyldigheterna (obligations) är legitimerade genom den vikt de har för kollektiva mål och då det föreligger ett antagande om att negativa sanktioner kommer att tillgripas vid tredska (recalcitrance)”. Vidare: ”Kapaciteten att säkra medgörlighet (compliance) måste, om det är frågan om makt i min mening, vara generaliserad, och inte bara vara en funktion av en speciell sanktionsbehandling ...”.[181]

Nästa problem är ”noll-summeproblemet”, som här ägnas en vidgad uppmärksamhet. För det första försöker Parsons visa, att ”noll-summe”resonemanget inte i allmänhet kan användas för att förklara ”pengar” och skillnaden i innehav av pengar. Det viktigaste argumentet han där

anför är en referens till *kreditsystemet*, som ständigt innebär ett upprepande av Jesu under med kornbröden och fiskarna: resurser skapas ur ingenting, beroende på det *förtroende* som finns för själva systemet. Detta är ett avgörande argument mot en ”noll-summe”-teori, hävdar Parsons, eftersom ingen blir lidande då en aktör ökar sina resurser genom krediten.[182]

Nu vill Parsons emellertid utsträcka detta kreditresonemang till att även gälla för politisk makt, för att därmed ytterligare vederlägga nollsumme-antagandet.

”Finns det då någon politisk ekvivalent till bankfenomenet, ett sätt genom vilket cirkulationsflödet av makt brytes på ett sätt som innebär nettotillskott till mängden makt i systemet? Riktningen i den analytiska diskussionen pekar på att det måste finnas det, och att brännpunkten för denna ekvivalent måste ligga i ”stödsystemet”, d. v. s. området för utbyte mellan makt och inflytande, mellan ”politiken” och det integrativa systemet.”

På samma sätt som man skapar pengar genom bankväsendet skapar man makt genom politiskt stöd (support), som motsvarar politiska utfästelser som görs av politikerna. Analogin är fullkomlig.[183]

Penninganalogins närmare utformning ger också ett svar på hur Parsons tänker sig förhållandet mellan ”politiken” och ”det sociala”, d. v. s. det ”integrativa” systemet. ”Politiken” levererar fastslagna mål och bindande beslut, och integrationssystemet ger ”politiskt stöd” tillbaka.[184]

I artikeln ”Voting, and the Equilibrium of the American Political System” (1959)[185] identifieras dessa abstrakta entiteter med valsystemet, väljare och politiker. Politikerna utfäster sig att lämna ”effektivt ledarskap” och kan påräkna ett allmänt stöd, som vilar på ett generaliserat stöd för hela det politiska systemet, och deras specifika beslut motsvaras av stöd i form av ”förespråkande av viss politik” i delar av väljarkåren.[186]

Slutsatser om sociologin och politiken

I avsnitt 1:V har jag tagit upp tre olika typer av sociologisk teori, som alla har haft betydelse för tolkningen av ”politiken” och utformningen av ”politisk sociologi”.

Den första teorin är *en individualistisk, subjektiv aktörsteori*, som vid tillämpning på ”politiken” kommer att innebära att politiska organisationer, liksom andra mänskliga organisationer, ses som handlingsagglomerat eller hopat handlande, som förstås utifrån de motiv som väglett de interagerande subjekt som byggt upp dem. Denna typ av teori är uppenbarligen mycket viktig som bakgrund för den ”beteendeariktade” statsvetenskapen, t. ex. för Robert A Dahl, som jag har refererat till ovan i avsnitt 1:II.[187]

Den andra teorin, som jag refererat till i förbigående, är den s. k. ”*sociologiska konfliktteorin*”, som formulerats av främst Ralf Dahrendorf[188] och Lewis Coser[189], och som innebär ett antagande om att ”konflikt” i allmänhet är en egenskap som tenderar att karakterisera alla sociala system. Men själva upprätthållandet av en viss konfliktnivå inom systemet kan stärka systemet i förhållande till dess omgivning, och öka möjligheterna för systemet att överleva. Detta är en betydelsefull ansats inom ”politisk sociologi”, och anknyter till, och för vidare element från en viktig strömning inom västerländsk politisk vetenskap.[190] Gunnar Heckscher är ett exempel på en forskare som arbetat med en föreställningsram, som uppenbarligen legat nära ”konfliktteorins”. [191] Den tredje teorin är en *holistisk norm-värde-teori*, som utgår från ett antagande om att norm-värdesystemet i samhället är ett ”cybernistiskt överordnat” kontrollsystem i samhället.[192]

De här i korthet beskrivna riktningarna representeras av huvuddelen av de verksamma

akademiska sociologerna i Västerlandet. Jag har tagit upp tre exempel: Seymour Martin Lipset. Max Weber och Talcott Parsons. Vidare har jag gjort en koncentrerad genomgång av deras sätt att undersöka det politiska samhällsområdet, att uppfatta vad politik är, och vad ”politisk sociologi” sålunda bör handla om.

Man kan försöksvis göra en sammanfattning av dessa tre sociologers insatser för studiet av ”politiken” under två rubriker, ”uppfattningen om staten och samhället, makten och politiken” samt ”teorins karaktär”.

Det första problemet skulle alltså vara själva det substantiella innehållet i den politiska teorin, speciellt (som jag vill uttrycka det) staten och reproduktionen av samhällsförhållandena.

Det som är viktigt för den här studien, är att försöka klargöra hur man kan förstå statens ingripanden för att förändra och bevara samhällsförhållandena. I avsnittet om Heckschers bok, ovan avsnitt I.:III, visade jag på problem som den ställde, men inte besvarade – hur den verkliga makten skulle kunna förklaras, den som visade sig i praktiken, den makt som staten hade vid sina ingripanden, och jag förklarade mig missnöjd med Heckschers svar.

”De stora sociologer” som jag närmare studerat, har inte heller kunnat ge någon tillfredsställande förklaring. Problemet ”stat–samhälle” framstår som ett viktigt problem för ”politisk sociologi”, både som teoretiskt och som ideologiskt problem. Detta framstår helt klart hos Lipset (se ovan), som också uttryckligen formulerar problemet som ett normativt problem. Men *lösningen* på problemet förefaller för de refererade sociologerna att ligga i en *upplösning* av problemet, ”det var felställt”. [193] Statens roll för reproduktionen av samhällsförhållandena kan av sociologerna uttryckas som ”centrum för målsättandet” eller generell integrationsfunktion”, [194] men först sedan staten teoretiskt avskaffats, eller gjorts till ”icke-unicum”. [195]

Weber reducerar staten till det som den har gemensamt med alla andra organisationer i samhället, att vara hopad handling, och sammanhållningsproblemet är självklart löst i och med uppfattningen av auktoritetssystemets betydelse. Parsons ser staten som några särskilda kollektiva organ som är bärare av systemets politiska uppgifter, men som sådana inte har några ytterligare särkännetecken.

Nicos Poulantzas har försökt att göra en distinktion mellan ”politiken” som institutionell struktur, och ”politiken” som process, eller med hans eget begrepp, som mera anknyter till den historiska materialismens språkbruk, ”politiken som praktik”. [196]

Jag kan inte elaborera detta vidare, men det anknyter till en viktig problematik, som sociologerna brottas med, nämligen förhållandet mellan diakroni och synkroni i teorin. Den som klarast visat hur han ser på dessa frågor är kanske Talcott Parsons, i sin artikel ”Evolutionary Universals in Society”. Det aktiva, drivande diakrona elementen är framförallt de mest stabila faktorerna. Paradoxen är för Parsons dock endast skenbar: förändringen ses som en evolution, en förfining och differentiering. Kulturen och integrationssystemet är därför både stabilast och mest föränderliga [197] Tillämpat på 'samhället' och 'staten' innebär då detta, att de institutionella formerna endast är ett villkorligt uttryck för värde-normsystemen, som driver dem till förändring. I konfliktteorin uttrycktes detta på ett annat sätt, genom påvisandet av det diakrona elementet 'konflikt' och det ständigt både över- och underordnade synkrona elementet, ordningen, demokratin, overrideologin, som också blir ”formerna för socialt handlande”. [198]

Det andra problemet jag angett gäller teorins karaktär. Som jag redan flera gånger varit inne

på, är Weber, Parsons och Lipset anhängare av olika icke materialistiska ontologier, och därav följer att de definierar sociologins kunskapsobjekt oberoende av materiella faktorer av relevans för det sociala systemet, och det kan uttryckas som att de är ”värdehistoricister”, ”subjektivister”, ”aktörsteoretiker” eller ”voluntarister” av olika schatteringar. Detta torde vara klart.

Seymour Martin Lipset är den mest öppet ideologiske av de tre. Han anger värdepremisser klart (demokrati), i synnerhet under den tidigare delen av sin utveckling. Senare tenderar han, som Parsons, att göra ideologin mindre explicit, t. ex. genom de ”konsensus-antaganden” som jag påtalade i hans arbete från 1967, ”Political Sociology”. [199] Sådana antaganden, liksom Webers ”relativism” och ”subjektivism” är emellertid också uttryck för ideologi, som i dessa fall kommer att inskränka författarnas synfält och göra det omöjligt för dem att förklara vad statens makt består av och kommer från, utan att göra antaganden a priori om konsensus och legitimitet.

Ytterligare en viktig aspekt på ”teorins karaktär” måste tas upp här. Parsons synes vara på väg mot en *strukturalism*, en föreställning om att olika nivåer av verkligheten kan förstås utifrån analogiresonemang som är uppbyggda enligt samma principer för de olika nivåerna i ”handlingssystemens” totalitet. Detta skulle förutsätta ett slags gemensam grammatik, som uttrycks i alla de analoga strukturerna. Men varifrån kommer den då? ”Strukturalismen” leder till, att då Parsons utgår från en struktur och gör en analog analys av ett annat område, leds han till att också söka hitta analoga komponenter i strukturerna. Flera av hans begrepp kommer därför att uppstå, genom att han behöver dem för att fylla tomrum i sina scheman. Jag har ovan citerat hur han resonerar då han söker efter den ”politiska” analogin till kreditväsendet. [200]

1:VI. Sammanfattning och avslutning av kapitel 1

Det jag har ställt som det viktigaste problemet för en teori om ”politiken” i detta kapitel, är frågan om statens inverkan för reproduktionen av samhällsförhållandena.

För att förstå dessa frågor, har jag studerat hur man i statsvetenskapen och i ”politisk sociologi” har utvecklat begrepp om ”stat” och ”politik”. Genom några exempel, framförallt i samband med Gunnar Heckschers bok *Staten och organisationerna*, [201] och vid genomgången av Lipsets, Webers och Parsons' grundläggande tankegångar om politik, har jag försökt visa att en mängd problem kommer att lämnas utan avseende och förbli oförklarade om man tillämpar en ”aktörsteori” eller ”norm-värdeteori” om politiken.

Jag har också, mycket kortfattat, angett några av grundragen i en historiematerialistisk utgångspunkt för studiet av ”politiken”. En sådan utgångspunkt måste utgå från antagandet att ”politiken” i samhället verkligen låter sig förstås som en särskild ordning, och avvisa alla uppfattningar som upplöser ”politikens” specificitet, antingen det sker genom att politik reduceras till en reflex av något annat, eller att det ses som en aspekt av all social aktivitet.

Den måste också utgå från antagandet att ”politiken” är en materiell struktur, d. v. s. att den politiska strukturen kan förstås som ett förhållande mellan individer och grupper som har materiella maktmedel, och sådana som inte har det, och att denna struktur finner sitt organisatoriska uttryck i staten. Staten ses vidare som en generell sammanhållningsfaktor, som garanterar reproduktionen av de sociala produktionsförhållandena, och övriga sociala förhållanden.

Den aspekt av problemet med staten som reproduktionsfaktor, som jag här valt att speciellt

undersöka, är förhållandet mellan staten och arbetarrörelsens organisationer. Med utgångspunkt från Heckschers *Staten och organisationerna* har jag sökt anknyta diskussionen om generell politik-teori till detta centrala problem, och därvid dragit slutsatsen, att det är en förutsättning, för att förstå statens uppgifter på detta område, att man utgår från en teori om "staten och samhället", som inte avskaffar staten.

Noter

- 1) Denna analogi har bland andra Louis Althusser flera gånger fört fram. Se hans *För Marx* eller *Att läsa Kapitalet*, I–II, och den nyansering av de tidigare resonemang som fördes kring denna analogi i hans "Reply to John Lewis", i *Marxism Today*, 1972 (sept. och nov.).
- 2) Citatet fortsätter: "Han åstadkommer inte bara en formförändring i naturen, utan samtidigt förverkligar han i naturen ett ändamål som han känner, och arten av hans verksamhet bestäms lagbundet av detta ändamål, som han måste underordna sin vilja" och vidare: "Arbetsprocessens enkla beståndsdelar är 1) den ändamålsenliga verksamheten, eller själva arbetet, 2) det föremål som den påverkar och 3) det medel varmed den verkar". (Citat från *Kapitalet* av Karl Marx, Första boken, i översättning av I. Bohman (Uddevalla 1970). Det är klart att analogin blir äventyrlig om vi börjar gå in på verktygen för "tanken" o. s. v. och ställer oss frågor som: Är begreppen verktyg? Då har vi drivit analogin för långt.
- 3) Jag skulle i och för sig gärna vilja breda ut mig om vetenskapsteori, men det har jag varken plats eller tid till i detta arbete. Min viktigaste inspirationskälla på detta område är Karl Marx, och särskilt hans glänsande text "Den politiska ekonomins metod", i *Till Kritiken av den politiska ekonomin*, sv. övers., Stockholm 1955 (andra uppl.), sid. 250-260. Viktiga utgångspunkter har också varit de nämnda arbetena av L. Althusser. Inspiration har jag också fått via samtal med Johan Lindström, som gett mig ord för kritiken av sociologin, genom att hänvisa till anti-operationalister och anti-empiricister som Lakatos, Feyerabend och Bunge, vilket han bl. a. också har sammanfattat i sitt kompendium *Vetenskapsteori* (Stockholm, 1970).
- 4) Lundberg, G. A.: *Foundations of Sociology* (New York, 1939), Dodd, S. C.: *Dimensions of Society* (New York, 1942).
- 5) Idén om att den indirekta observationsmetoden, "participating observation", i sig skulle kunna vara disciplingrundande.
- 6) Dessa begrepp och uttryck kommer att förklaras under framställningens gång. Tyvärr är de inte särskilt precisa, utan har använts som slagord och honnörsord litet huller om buller. Två författare som sägs tillämpa "beteendensatsen" kan vara utomordentligt olika: Som exempel vill jag anföra David Easton, som är "holist" och James Buchanan, som är en utpräglad reduktionistisk teoretiker. Se deras *A Systems Analysis of Political Life*, av Easton (New York, 1965), och Buchanans "An Individualistic Theory of Political Process", i Easton, red. *Varieties of Political Theory* (Englewood Cliffs, N. J., 1965).
- 7) David Easton, *The Political System* (1953 och senare, New York).
- 8) Easton, a. a., sid 37-64, samt Lasswell, Harold, *Power and Personality* (New York, 1948), och Lasswell, H. och Kaplan, A.: *Power and Society* (New Haven, Conn., 1950), samt Truman, David: *The Governmental Process* (New York, 1951).
- 9) Ibid., sid. 113.
- 10) Ibid. Som ex. kan nämnas J. C. Bluntschli, *Allg. Statslehre*, Stuttgart, 1875.

- 11) Ibid., sid. 119-123, och, betr. Truman, sid. 204 och 206.
- 12) Dahl, Robert A.: "The Behavioral Approach in Political Science: Epitaph for a Monument to a Successful Protest", här efter *Politics and Social Life*, red. N. Polsky, R. Dentler och P. Smith (Boston, 1963), sid. 18. Se även Tingsten, H.: *Political Behaviour* (Stockholm, 1937).
- 13) Dahl, a. a., sid. 22.
- 14) Detta baserar sig på sid. 18-23 i a. a.
- 15) Dahl, R.: *Who Governs?* (New Haven, Conn., 1961), samt *Modern Political Analysis* (Englewood Cliffs, N. J., 1964. Citatet från detta arbete, sidan 6.) Bachrach och Baratz har kritiserat *Who Governs?* i "Two Faces of Power", på svenska i *Makt och fattigdom* (Malmö 1972). Jag kommer senare in på deras maktbegrepp och skillnaden mellan det och Dahls. Observera i det citerade partiet att "politik" ses som en aspekt av nästan allt socialt liv, och alla former för socialt liv.
- 16) Se nedan om Almond.
- 17) Easton, a. a. (1953), sid. 99.
- 18) Easton, David: *A Systems Analysis of Political Life* (New York, 1965), sid. 17-25. Se också hans *A Framework for Political Analysis* (Englewood Cliffs, N. J., 1965), spec. kap. 4 och 5.
- 19) Man kan uttrycka det så, att Easton arbetar inom en modern statsvetenskaplig tradition, vars autonomi han söker upprätthålla, medan Almond är mycket kraftigt påverkad av sociologisk teori.
- 20) G. Almond och G. Bingham Powell, Jr.: *Comparative Politics: A Developmental Approach* (Boston, 1966).
- 21) Ibid., sid. 6-9. 22) Ibid., sid. 8-10. 23) Ibid., respektive sid. 16, 18 och 21. 24) Ibid., sid. 19-20.
- 25) Längre fram i kapitlet har jag närmare gått in på en undersökning av de sociologiska teorier som ligger bakom denna typ av teori, som är ett exempel på den subjekt- eller aktörsteori, som dominerar i västerländsk samhällsvetenskap.
- 26) Utom de anförda statsvetarna, se Roy Jones: *Funktionalistisk analys av politik* (Malmö, 1969), C. J. Friedrich: *En introduktion till den politiska teorin* (Halmstad, 1968), Karl Deutsch: *The Nerves of Government* (New York, 1963). Det finns en livskraftig kritik mot den "nya" statsvetenskapen både i USA och i Europa. Det som ofta kritiseras är den nya statsvetenskapens empiricism och dess arbete med inbyggda ideologiska förutsättningar. Antologin *Power and Community: Dissenting Essays in Political Science*, red. av Green och Levinson (New York, 1970), är lärorik i det avseendet. Här i Sverige är det främst Lars Rudebeck som varit "dissenting" inom statsvetenskapen. Han har, från att ursprungligen varit anhängare av Almond och Powell, nu blivit deras strängaste kritiker. Han har utvecklat sin kritik i boken *Utveckling och politik* (Lund, 1970), och i en polemik mot en annan svensk statsvetare, Göran Hydén ("Politik och samhällsutveckling", i *Statsvetenskaplig tidskrift*, 1969:2). Rudebeck synes emellertid dela många av norm-värdeteorins utgångspunkter, även om han opponerar sig mot dess konsekvenser i tillämpningen, t. ex. a. a., sid. 13-35. Marxistisk kritik mot "den nya" statsvetenskapen har kommit från Andre Gunder Frank, i den briljanta *Sociology of Development and Underdevelopment of Sociology* (Zenit-särtryck u. å.), Nicos Poulantzas, *Politisk makt och sociala klasser* (Falköping, 1970), och av Maj Palmberg,

”Den funktionalistiska utvecklingsteorin”, och Ulf Renmark, ”Dominerande värdesystem eller dominerande produktionssätt” i *Häftet för Kritiska Studier*, 1-2, 1971. Lennart Berntson har i den nyutkomna *Politiska partier och sociala klasser* tagit upp vissa av ”den nya” statsvetenskapens tendenser till granskning (Lund, 1974).

27) Gunnar Heckscher: *Staten och organisationerna*, andra omarb. uppl. (Stockholm, 1951).

28) Tingstens redan refererade *Political Behaviour* och Jörgen Westerståhls avhandling (*Svensk fackföreningsrörelse*, Stockholm, 1945) är naturligtvis exempel på en modern statsvetenskap. Heckschers arbete är emellertid principiellt intressantare, eftersom det innefattar en uttrycklig teoretisk kritik. Sådant saknas i Tingstens och Westerståhls arbeten som ref.

29) Heckscher, a. a., sid. 16.

30) Ibid., sid. 18-19. 31) Ibid., sid. 18. 32) Ibid., sid. 19. 33) Ibid., sid. 20.

34) Ibid., sid. 20-21. Detta anknyter till den diskussion om grunderna för ”medgörlighet” eng. ”compliance”, som har förts. Etzionis position i *A Comparative Analysis of Complex Organisations* när det gäller fackföreningar erinrar om Heckschers ståndpunkt (New York, 1961).

35) Ibid, 36) Ibid. 37) Ibid., sid. 258-271.

38) Det är Talcott Parsons terminologi, se t. ex. *Societies* (Englewood Cliffs, 1966), kap. 1. Rudebeck använder det i sitt anf. arbete *Utveckling och politik*, sid. 2.4, där han använder denna parsonsska formulering som utgångspunkt

39) Heckscher, a. a., sid. 19-21.

40) Ibid., sid. 16-17. 41) Ibid., sid. 21. 42) Ibid., sid. 22.

43) Eastons formulering, se ovan, var en ”inklusive” politisk organisation.

44) Heckscher, a. a., sid. 20.

45) Om inte denna förläning kan tänkas som något fullständigt passivt, eller man med förläning skall mena varje form av ”tolerans” inför privat makt, men då faller resonemanget ju på sin allmängiltighet.

46) Se t. ex. Max Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft* (Tübingen, 1922).

47) Detta har naturligtvis att göra med hur Heckscher uppfattar gränsdragningen mellan ”ekonomi” och ”politik”. Heckschers uppfattning är antagligen påverkad av en liberal ideologis statskonception, och han har en föreställning om en ”ideal” icke-interventionistisk stat. Företag och sådana ”ekonomiska” organisationer är antagligen på förhand bortdefinierade från synfältet. Ett klarläggande dessutom: Bodins definitioner utgår från en absolut monarkis statsliv. I hans uppfattning är suveräniteten givetvis annorlunda funtad än i en borgerlig stat, eller en antik stat t. ex.

48) Vidare i kapitel 3 nedan. Se Heckschers kapitel ”Tredje mans rätt”, i a. a., sid. 156-173.

49) Kapitlet om ”Tredje mans rätt”, a. a., kapitlet ”Organisationsandan”, sid. 80-96, kapitlet ”Staten och org:s författningsproblem”, sid. 97-140., i Heckscher, a. a.

50) ”... författningsproblem”, a. a.

51) Se Norman, B.: *Ådalen 1931, En berättelse* (Stockholm, 1968), eller Lager, F.: *Ådalen 31*

(Stockholm, 1956), eller *Ådalskommissionens rapport* (Stockholm, 1931).

52) Heckscher, a. a., sid. 94-95.

53) Axel Hägerström: *Der römische Obligationsbegriff im Lichte der allgemeinen römischen Rechtsanschauung*, 1927. Här efter samlingsvolymen *Inquiries into the Nature of Law and Morals* (Uppsala, 1953).

54) Hägerström använde inte riktigt denna terminologi, han talar inte om ”ideologiska” begrepp utan om ”värde”-termer.

55) Hägerström, a. a. sid. 6-8. Se även Karl Olivecrona, ”Hägerströms rättsfilosofi” i uppsatssamlingen *Grundtankar hos Hägerström och Lundstedt* (Lund, 1962), eller hans bok *Law as Fact* (Köbenhavn, 1938).

56) Jag förnekar inte att det ”finns” normer. Men jag vill inte se läran om ”politiken” reducerad till en lära om dessa normer och värderingar, eftersom man aldrig kan förstå en politisk process på det sättet, t. ex. genom att anta att statens ”normer” är så mycket starkare, eller effektivare, eller ”bättre” i exemplet med Ådalen, som jag har refererat till ovan. Se f. o. nedan, där jag flera gånger återkommer till denna problematik.

57) Modern, moderat idealism innebär väl aldrig ett fullständigt förnekande av den materiella verkligheten. Knappast heller förnekande av den materiella verklighetens betydelse i alla avseenden. Parsons menar t. ex. i sin *Societies*, anf. arb., att idéerna kontrollerar och ordnar, och står cybernetiskt högst, de är ”high in control”, medan den yttre materiella verkligheten levererar ”bränslet”, den är ”high in energy” (kap. 1).

58) Parsons' och Webers maktbegrepp tas upp här nedan. Robert A. Dahl har skrivit en mycket inflytelserik artikel om maktbegreppet, ”The Concept of Power”, 1957, som är ett försök till en operationell teori om interpersonell makt. Bachrach's och Baratz' kritik av Dahl's position är numera ganska bekant. Den innebär emellertid inte någon brytning med de grundläggande föreställningar som Dahl's maktbegrepp vilar på, nämligen föreställningen om ”intersubjektiv” makt (*Makt och fattigdom*, a. a.). Tvärtom polemiserar författarna starkt mot föreställningen att makt kan ses som determinerat av materiella maktmedel (sid. 30).

59) Se främst Nicos Poulantzas, a. a.

60) Se avsnitt 1:II, ovan, och avsnitt 1:V, nedan.

61) Det gör Weber, och det gör Lars Rudebeck.

62) ”Kant, Hegel, Feuerbach, Savigny, Jhering, Windscheid, Binding, Bierling, Stammler och åtskilliga andra rättsmetafysikens märkesmän ... säger Vilhelm Lundstedt i sin uppsats ”Har rättsvetenskapen behov av rättsideologi”, ingående i *Grundtankar hos Hägerström och Lundstedt*. Se även Bluntschli, a. a.

63) Rudebeck, i *Utveckling och politik*, samt Palmberg, a. a.

64) Nedan i avsnitt 1:V:c. Se även Jörgen Westerståhl: *Att studera politik*, första kapitlet.

65) Poulantzas, a. a., särskilt noterna till kapitel 1:1. Se också Engels: *Familjens, privategendomens och statens uppkomst* (Stockholm, 1969).

66) Lasswell och Kaplan, a. a., 177-185, och Laski: *A Grammar of Politics*, 1925, eller hans på svenska utgivna *Politikens grunder* (Stockholm, 1947), sid. 7 f. f.

67) Karl Marx, *Till Kritiken av den politiska ekonomin*, förordet, Friedrich Engels:

Socialismens utveckling från utopi till vetenskap (Stockholm, 1902 och senare), eller moderna framställningar, som Althusser och Balibar: *Att läsa Kapitalet*, I–II, eller de korta sammanfattningarna av Gerholm, ”Begreppet produktionssätt” (*Zenit*, 18, 1970), eller Terray, E.: *Den historiska materialismen och de s. k. ”primitiva samhällena”* (Kristianstad, 1970), speciellt sid. 9-16 och 87-94.

68) Se Nicos Poulantzas, a. a., inledningen, eller Lennart Berntsons a. a.

69) Karl Marx, *Kapitalet*, bok 3, sid. 771-772 i min engelska utgåva *Capital*, vol. 3, Moskva, u. å., och *Om förkapitalistiska produktionssätt*, Staffanstorps, 1970.

70) Den marxistiska klassteorin förklaras av Poulantzas, a. a., Illuminati, A., *Sociologin och klassbegreppet* (Halmstad, 1970), Stavenhagen, R.: *De sociala klasserna i jordbrukssamhället* (Uddevalla, 1972), spec. sid. 21-40, och av Göran Therborn i *Klasser och ekonomiska system* (Kristianstad, 1971).

71) Samt, givetvis av funktionella interdependensrelationer.

72) Detta är föremålet för de klassiska ”marxisternas” undersökning av ”politiken” – Gramsci, A.: *Prison Notebooks* (London, 1971), Lenin, V. I.: ”Staten och revolutionen” (*Valda Verk*, Moskva, u. å.), Marx, Karl: *Pariskommunen* (Stockholm, 1946), *Louis Napoleons XVIII:e Brumaire* (Stockholm, 1939), och *Kritik av Gotha-programmet* (Stockholm, 1938).

73) Balibar, ”Self-Criticism”, a. a. Det viktiga begreppet ”reproduktion” kommer att framstå konkretare senare i boken, framför allt i kap. 3.

74) Se också kap. 3 nedan.

75) Se Poulantzas, a. a.

76) ”Köplagen”, kap. 1, i ”Handelsbalken” i *Sveriges Rikes Lag*.

77) I en berömd not till *Kapitalets* första band säger Marx: (Marx polemiserar mot en kritiker i en tidskrift, som säger att) ”samhällets ekonomiska struktur vore den reella bas, på vilken en ... överbyggnad reser sig ... det materiella livets produktionssätt är bestämmande för den sociala politiska och andliga livsprocessen överhuvudtaget – att allt detta är riktigt i vår tid, där de materiella intressena härskar, men varken för medeltiden, då katolicismen dominerade eller för Aten och Rom, där politiken härskade. ... Så mycket är klart, att medeltiden inte kunde leva av katolicismen och den antika världen inte av politik. De sätt varpå de fick sitt livsuppehälle förklarar omvänt, varför i ena fallet politiken, i andra fallet katolicismen spelade huvudrollen.” Sid. 71-72, *Kapitalet*, första boken.

78) Jag antar alltså ”nivåer” i verkligheten, nivåer som inte låter sig förstås som uttryck för varandra, men däremot heller inte kan förstås om inte sambandet mellan dem tas i beaktande. Se Liedman, S.-E.: ”För en marxistisk ontologi” i *Häftan för Kritiska Studier*, 7, 1973, samt Engels: ”Brev till Bloch 22/9 1890” och ”Brev till C. Schmidt 27/10 1890” i Marx-Engels: *Selected Correspondence* (Moskva, 1965).

79) Jag skall citera några definitioner: ”'Politisk sociologi' är den gren av sociologiämnet som är inriktad på de sociala orsakerna till och konsekvenserna av givna maktfördelningar inom och mellan samhällena, och med de politiska och sociala konflikter som leder till förändringar i allokeringen av makt”, säger Lewis A. Coser i sitt inledningskapitel till den av honom själv redigerade antologin *Political Sociology* (1966), sid. 1. Morris Janowitz skriver i sin artikel ”Political Sociology” i *International Encyclopedia of the Social Sciences* (1968), på sidan 298: ”Brett uppfattat, kan ämnesområdet för politisk sociologi sägas vara inriktat på den

sociala grunden för makt i alla institutionella sektorer av samhället, ... med social stratifiering och konsekvenserna därav i politiken ... Snävare avgränsat, är ämnesområdet inriktat på ... formell och informell undersökning av partiväsendet och partiorganisationerna, statsbyråkratin, lagstiftningen och rättssystemet, intressegrupperna och väljarkåren i stort" (min översättning här är både fri och förkortad). Dessa och andra definitioner diskuteras av Andrew Effrat i hans inledning "Power to the Paradigms" – i den intressanta antologin *Perspectives in Political Sociology* (1973).

80) Lipsets viktigaste arbeten är: *The First New Nation* (1963), *Political Man* (1959), och *Revolution and Counterrevolution* (1968).

81) "Political Sociology – a trend report and bibliography" i *Current Sociology* (1957), här efter *Political Sociology*, red. Coser, a. a., sid. 9-47.

82) A. a., sid. 10. 83) Ibid., sid. 15. 84) Ibid. 85) Ibid., sid. 15-17. 86) Ibid., sid. 17. 87) Ibid., sid. 17-18.

88) Se nedan, i avsnitt I:V:b.

89) Bendix och Lipset, a. a., sid. 26.

90) Ibid.

91) "Political Sociology", i *Sociology Today*, red. Merton, Broom, Cottrell (1959), sid. 81-114.

92) Lipset, a. a., sid. 82. Här efter den svenska översättningen i *Den politiska människan* (Stockholm, 1966), sid. 22. Jag har följt den svenska översättningen men avvikit där jag tycker den har varit oprecis.

93) Marx teori i *Om förkapitalistiska produktionssätt* och i *Grunddragen Till kritiken av den politiska ekonomin* (Halmstad, 1971), utgår bl. a. från detta "historiska brott".

94) Hegels politiska skrifter har utgivits i förkortad form på engelska i *Hegel's Political Writings*, utg. Knox och Pelczynski (Oxford, 1964). En kortfattad och briljant kritik av Hegels politiska skriftställarskap finns i Althussers uppsats "Motsättning och överbestämning" i *För Marx*.

95) *Den politiska ...* a. a., sid. 23 och engelska motsv. sid. 83.

96) Om han i stället hade ställt frågan som om den gällde försök att placera dominansförhållanden i samhället, hade den varit mindre tvivelaktig. Hegel ansåg t. ex. att staten – i princip – var ett egentligare uttryck för anden än samhällsekonomin var. Men var han statens anhängare? Ja, i så måtto att han var anhängare av en idealstat som kunde leva upp till sin bestämmelse. Men konkreta stater kunde han vara utomordentligt kritisk mot. Se *Hegel's Political Writings*, a. a.

97) Hegel såg dem snarare som olika yttringar av en gemensam orsak, och Marx som distinkta men förenade nivåer, inte oberoende, men relativt självständiga i förhållande till varandra. Dessutom hade han – som bekant – teorier om dominansförhållanden i det totala system som ekonomi, politik och samhälleligt medvetande bildar.

98) Lipset, *Den politiska människan*, sid. 23, eng. orig. sid. 83. Lewis Coser, en av föregångsmännen i denna "konfliktteori" formulerar sig nästan exakt likadant i den tidigare anf. inledningen till antologin *Political Sociology*, sid. 1.

99) Lipset, *ibid.* Det är också här han framför tesen att "politisk sociologi" är en "radikalare" vetenskap än den mera statsbärande statsvetenskapen.

100) Parsons, se nedan. Det är intressant att Parsons, som implicerades i avståndstagande från teorier om "kollektiva föreställningar" av Bendix och Lipset nu citeras. I den ursprungliga texten i *Sociology Today* citeras han. I den ursprungliga texten i *Sociology Today* citeras han utan kommentar, men i min svenska *Den politiska människan* är han "kanske samtidens ledande sociologiske teoretiker" (sid. 23).

101) *Sociology*, red. Neil Smelser (New York, 1967), och "Political Sociology" heter Lipsets text.

102) *Ibid.*, sid. 439.

103) *Ibid.*, sid. 490. Samtidigt har Parsons ändrat sin uppfattning, se nedan.

104) *Ibid.*, sid. 441. 105) *Ibid.*, sid. 441.

106) *Union Democracy* (New York, 1956) och senare uppl. av S. M. Lipset, Martin Trow och James Coleman.

107) *Ibid.*, sid. 15-16 och 440 ff.

108) *Den politiska människan*, a. a., sid. 21.

109) Enligt konfliktteorin i bl. a. Cosers tappning. Se även dennes *The Functions of Social Conflict* (New York, 1956 och senare uppl.).

110) *Party Systems and Voter Alignment* (New York, 1967) och redaktörernas, Lipsets och Stein Rokkans inledningskapitel "Cleavage Structures, Party Systems and Voter Alignments".

111) Det finns en omfattande kritik av Lipset, som bl. a. är ägnad åt syftet att i Lipsets arbeten komma åt hans ideologiska budskap. En av de roligaste bidragen är Dusky Lee Smith: "The Sunshine Boys", i Reynolds and Reynolds: *Sociology of Sociology*, en antologi om sociologins sociologi. I Effratts antologi *Perspectives of Political Sociology* finns en intressant polemik mellan en kritiker, Coleman Romalis, och Lipset: "A Man of his Time and Place: A Selective Appraisal of Lipset's Comparative Sociology" och svaret "Ideology and Mythology: Reply to Coleman Romalis" i a. a.

112) En forskare i Uppsala, Sven Eliaeson, har inlett arbetet på att just studera hur Webers sociologi har påverkat vetenskapen om politik.

113) *Vad är bra värderingar värda* (Lund, 1973), speciellt uppsatsen "Den förstående sociologin och rentierens politiska ekonomi".

114) *Wirtschaft und Gesellschaft* av Max Weber (Tübingen, 1922).

115) Mommsen, *Max Weber und die deutsche Politik* (Tübingen, 1959), Anthony Giddens: *Politics and Sociology in the Thought of Max Weber* (London, 1972), J. P. Mayer: *Max Weber and German Sociology* (London, 1943), Karl Loewenstein: *Max Weber's Political Ideas in the Perspective of Our Time* (Boston, 1966).

116) Weber, a. a., sid. 1. 117) *Ibid.*, not 1, sid. 1. 118) *Ibid.*, sid. 1. 119) *Ibid.*, sid. 12. 120) *Ibid.*, sid. 13. 121) *Ibid.*, sid. 14. 122) *Ibid.*, sid. 16. 123) *Ibid.*, sid. 12. 124) *Ibid.*, sid. 19. 125) *Ibid.*, sid. 20. 126) *Ibid.*, sid. 26. 127) *Ibid.*, sid. 23. 128) *Ibid.*, sid. 26. 129) *Ibid.*, sid. 27. 130) *Ibid.*, sid. 28 och 29.

131) Ibid. 132) Ibid., sid. 29. 133) Ibid.

134) Webers idealtyper är en av de metodansatser som blivit mest diskuterade i sociologin. Se Webers *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*, bl. a. uppsatserna "Die Objektivität . . .", "Kritische Studien . . .", "Über einige Kategorien ..." och "Methodische Grundlagen ...".

135) Detta antagande innebär en föreställning om organisationen som i en mening "en-dimensionell" och är som deskriptivt antagande delvis realistiskt. Se kapitel 2 i denna bok.

136) Jag baserar detta på ovan angivna definitioner och grundbegrepp.

137) Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft*, sid. 665.

138) Det är intressant att notera att just försöken att visa "strukturellhet" mellan olika systemnivåer går igen i vitt skilda teorier. I Parsons teorier, som vi ser nedan, är det en dominerande teoretisk målsättning. Bland marxistiska författare har detta ibland lett till mindre lyckade resultat, vilket Etienne Balibar kommenterar i sin intressanta "Self Criticism" i *Theoretical Practice* (nr 7/8, 1973).

139) *Wirtschaft und Gesellschaft*, a. a., sid. 650-665.

140) "Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus", i *Ges. Aufsätze zur Religionssoziologie*, del I., sidan 83 (2:a uppl. Tübingen, 1922).

141) Här vill jag jämföra med andra, moderna sätt att uppfatta och fastställa sociologins ämnesområde (och därmed, naturligtvis, det egentliga "sociala") nämligen Lipsets avgränsningar ovan, se d. o., Neil Smelser's definition i den stora introduktionsantologin *Sociology*, som helt definierar sociologin utifrån ett beteende-norm-värdeperspektiv (a. a., sid. 6-9), och vidare Kingsley Davis, som med frenesi gör en likartad avgränsning i sin artikel "The Myth of Functional Analysis as a Special Method ..." i *American Sociological Review* (1959), sid. 757-772.

142) Poulantzas, a. a., sid. 99, 127, 170 och 249.

143) Se ovan i noterna 94, 96 och 97.

144) *Wirtschaft ...* a. a., sid. 1 not 1.

145) Webers filosofiska grundantagande, att verklighetens kategorier i och för sig är "tomma" på mening tills de fylls av innebörd genom det tänkande subjektets verksamhet, är grundad i Kants filosofi. Den "neokantianska" strömning som Weber tillhörde utgick bl. a. från arbeten av tyskarna Rickert och Windelband, och innebar att verklighetens "natur" är något som vi bara kan få subjektiva besked om. Se G. Lichtheims artikel "The Concept of Ideology" i *History and Theory* (årg. 4, 1965), sid. 185, eller C. Anton: *From History to Sociology* (London, 1962).

146) Se t. ex. Giddens, A.: *Capitalism and Modern Social Theory* (Cambridge, 1971), Gouldner, a. a., Lichtheim, a. a.

147) Begreppet efter Alan Dawe, "The two sociologies", *British Journal of Sociology*, sid. 207-218 (1970). Se även Arun Sahay, red.: *Max Weber and Modern Sociology* (London, 1971).

148) En "rationalistisk" variant möter vi i citatet ovan från Bendix och Lipset, a. a. En sådan är tänkbar i Webers efterföljd liksom de mera dunkelt präglade som Sahay i a. a. tycks diskutera. Swanson, i sin *Social Change* (Glenview, Ill., 1971), visar i ett resonemang på hur

hans egen symbolic-interactionism och en weberiansk teori är skott på samma rot. Andra försök till sammansmältning av weberianism och amerikansk pragmatism har gjorts av bl. a. C. Wright Mills i *Character and Social Structure* (New York, 1954), tills. med Hans Gerth.

150) Se Therborns anf. uppsats ”Den förstående sociologin ...” och hans omfattande referenser där, till Björn Eriksson, K. O. Apel, Jürgen Habermas och andra.

151) Therborn. a. a.

152) Se, för den första tendensen, något arbete av Philip Selznick, t. ex. *Modern Organisationsteori* (Stockholm, 1968), och för den andra Talcott Parsons, t. ex. hans arbete om läkarna i *The Social System*, kap. 10. Eisenstadt: *The Political System of Empires* är en utveckling av Webers statsbegrepp, se sid. 6-10 (New York, 1963).

153) Låt mig t. ex. hänvisa till hans vedersakare Alvin Gouldner, som ägnat honom nästan en hel bok: *The Coming Crisis of Western Sociology* (New York, 1910). Han ger samma omdöme, han har dessutom baserat det på ett slags opinionsundersökning bland amerikanska sociologer.

154. Främst i *The Structure of Social Action* (New York, 1937) och tillämpat i hans ofta något empiriska uppsatser i *Essays in Sociological Theory* (1949 och rev. uppl. 1954, New York).

155) *The Social System* (New York, 1951), och essäsamlingarna (tillsammans med andra) *Toward a General Theory of Action* (Cambridge, Mass., 1951), och *Working Papers in the Theory of Action* (New York, 1953).

156) Jag vill här be läsaren lägga märke till att denna sammanfattning inte direkt grundar sig på ett visst arbete av Parsons.

157) Se formuleringen i uppsatsen ”The Prospects of Sociological Theory”, från 1950, *Essays ... a. a.*, eller den tjugo år senare sammanfattningen ”Some Problems of General Theory in Sociology” i *Theoretical Sociology* (1970), red. av Mc Kinney och Tiryakian.

158) *The Social System*, a. a., sid. 67:

”I. The Gratification – Discipline Dilemma *Affectivity vs. Affective Neutrality*

II. The Private vs. Collective Interest Dilemma *Self-Orientation vs. Collectivity Orientation*

III. The Choice between Types of Value Orientation Standard *Universalism vs. Particularism*

IV. The Choice between ”Modalities” of the Social Object *Achievement vs. Ascription*

V. The Definition of Scope of Interest in the Object *Specificity vs. Diffuseness*”.

De av mig kursiverade egenskaperna är det som Parsons kallar mönstervariabler.

159) De resp. adaptiva, målsättande/måluppnående, integrativa och mönsteruppehållande funktionerna som måste lösas av olika system eller delar av samhället. Se t. ex. den stora sammanställningen i ”Values, Motives and Systems of Action” i *Towards a General Theory*, a. a., eller *Societies*, 1966 (Englewood Cliffs), kapitel 1.

160) Nyligen definierat så i artikeln ”Some Problems of General ...”, a. a., sid. 37.

161) I not 159 räknade jag upp Parsons ”funktionsproblem”. Han kallar dem ofta med initialer, resp. A (Adaption), G (Goal attainment), I (Integration) och L (Latency, d. v. s. de mönster som uppehålls är i viss mening ”latenta”). Ordningen är L-I-G-A när det gäller vad Parsons kallar ”kontroll” eller på senare tid ”cybernetisk kontroll”. Se *Societies*, a. a.

- 162) För detta begrepp, se ovan i samb. med diskussionen om Weber.
- 163) Om man är idéhistoriker och intresserad av ”påverkan” och ”tanelinjer” skulle man kunna få ett styvt jobb med Parsons. Han är och har varit påverkad av hela den klassiska sociologin, delar av den moderna nationalekonomin, den strukturalistiska och funktionalistiska antropologin, sin religiösa bakgrund etc., och ändå har han kommit på mycket själv. Se Gould-ner, a. a. för några ledtrådar.
- 164) Jag har redan gett referenser till *Societies*, a. a. och artikeln ”Some Problems of General Theory in Sociology”, a. a., som i mitt tycke är de två bästa korta texterna för att komma in i den ”sene” Parsons' tankevärld.
- 165) *The Social System*, sid. 121.
- 166) Det är intressant att lägga märke till, att Parsons' tillägg just skulle utsätta honom för Hägerströms ovan refererade kritik, avsnitt 1:3.
- 167) *The Social System*, a. a.
- 168) Ibid., sid. 122. 169) Ibid., sid. 123. 170) Ibid. 171) Ibid., sid. 126. 172) Ibid., sid. 126-127. 173) Ibid., sid. 171-173.
- 174) Talcott Parsons and Neil J. Smelser, *Economy and Society* (New York, 1956).
- 175) Ibid., sid. 141-143.
- 176) Här efter samlingsvolymen *Politics and Social Structure* (1969), som innehåller ett tjugotal uppsatser av Parsons om politiska ämnen, sid. 352404.
- 177) Ibid., sid. 185-203. 178) Ibid., sid. 199-200. 179) Ibid.
- 180) Ibid., se även Poulantzas, a. a., som också kritiserar nollsumme-makten (sid. 124-126).
- 181) ”On the Concept ...” i a. a., sid. 361-362.
- 182) Ibid., sid. 385. 183) Ibid., sid. 289. 184) Ibid., sid. 375 och 389. 185) Ibid., sid. 204-240.
- 186) Ibid., sid. 208-209. Det är få sociologer som blivit så uppburna och beundrade som Parsons, men få har också fått ta emot så mycket kritik. Det finns en särskild bok med uppsatser som bara är ägnade kritiken mot Parsons, Max Black, red. *The Social Theories of Talcott Parsons* (1961). En av de uppsatser som ingår där, Andrew Hackers ”Sociology and Ideology” är en av de mest kända kritikerna av Parsons. Andra viktiga sådana är C. Wright Mills attack i *The Sociological Imagination* (New York, 1959), kap. 2, Barrington Moore, Jr:s artikel ”The New Scholasticism and the Study of Politics”, ur *World Politics* (1953), och David Lockwoods kritik av *The Social System* i artikeln ”Some Remarks on *The Social System*” i *British Journal of Sociology* (1956), sid. 134-143.
- 187) Här sammanfatar jag alltså många metodologiskt och teoretiskt ganska skilda tendenser, som förenas av ”individualismen”.
- 188) ”Out of Utopia”, i *American Journal of Sociology* (1958), sid. 115-127.
- 189) Coser, *The Functions of Social Conflict*, a. a.
- 190) Överideologiteorin, senast uttryckt av Nils Elvander i artiklar i *Dagens Nyheter*. Tingsten, *Demokratins problem*, och hans senare arbeten om ideologiernas död *Från idéer till idyll: Den lyckliga demokratin* (Stockholm, 1966). Se även Erik Allardts artikel ”Konflikt- och konsensussteoretiker” i Asplund, red., *Sociologiska teorier* (Stockholm, 3:e uppl., 1970).

- 191) A. a., bl. a. under hänvisningar till Harold Laski, se a. a., av denne.
- 192) Förnämligt sammanfattat av Talcott Parsons i *Societies*, a. a., kap. 1. Vissa forskare, som G. Almond, se a. a., passar inte helt in i någon av dessa fållor. Han är också snarare ”syntetisk” än teoretiskt nyskapande.
- 193) Lipset, i ”Political Sociology” 1959, a.a.
- 194) Parsons formuleringar.
- 195) Heckschers formulering.
- 196) I a. a., kapitel I:1, avsn. 1.
- 197) ”Evolutionary Universals in Society” (1964), i *Sociological Theory and Modern Society* (New York, 1967), sid. 490-536.
- 198) ”Political Sociology”, 1967, a. a.
- 199) Bendix och Lipset, 1957, a. a.
- 200) Ovan, cit. från ”On the Concept ...” a. a., sid. 389.
- 201) Heckscher a. a.

2. Organisationer – Makt och byråkrati

Kapitel 2 berör organisationsteori, och problem vid användningen av vissa teorier för tolkningen av utvecklingen i organisationer. De teoriernas som behandlas är bl. a. ”byråkratiteori”, där begreppet byråkrati genomgått skiftande öden, ”elitteori” och, i korthet, vissa former av socialpsykologisk och teknologisk reduktionism, samt vissa andra former av sociologisk organisationsteori. Kapitlet mynnar ut i en diskussion av vissa organisationsförhållanden i den svenska fackföreningsrörelsen.

Kapitel 2 anknyter till det första kapitlet. En bärande tanke i kapitlet är nämligen, att organisationsutvecklingen i enskilda organisationer måste förstås mot bakgrund av statens utveckling som den överordnade organisationsfaktorn för politiken i samhället. Detta antagande skall emellertid inte endast tolkas som en tes om att det ”föreligger något allmänt samband” mellan ”stat” och ”samhälle” eller ”politik” och ”intresseorganisationer”, utan den är betydligt specifikare än så.[1] Vad som här antas, är nämligen att det är genom direkt och indirekt intervention, som staten kommer att påverka mönstret för organisationerna. Denna påverkan, som i sista hand går tillbaka på statens roll som central sammanhållningsfaktor, sker genom statens användande av såväl politiska som ekonomiska (remunerativa) och ideologiska maktmedel.[2]

Detta antagande utvecklas vidare i kapitel 3 och 4, där jag går in på de vidare konsekvenserna av tillämpningen av olika interventionsformer. I detta kapitel kommer jag mest att uppehålla mig vid organisationsteorin, men jag får anledning att återkomma till tillämpningsproblemen, främst i kapitel 6 nedan, men också i slutet av detta kapitel.

Den närmare uppläggningen av detta kapitel är följande:

I det första avsnittet nedan, 2:I, tar jag upp några definitionsproblem i organisations-sociologin. Avsnittet 2:II behandlar teorier om ”byråkrati”. I avsnittet 2:III diskuteras vad jag kallar ”organisationstekniska” och ”ideologiska” eller ”elitteoretiska” avledningar av byråkratiteorier. Avsnitt 2:IV behandlar den teoretiska bakgrunden till den dominerande s. k. funktionalistiska organisationssociologin. Där tar jag också upp organisationssociologi som utgår från ”teknologi” som en bestämmande variabel. I avsnittet 2:V söker jag visa på möjligheten av ett alternativt teoretiskt synsätt, och i 2:VI söker jag att antydningssvis demonstrera detta synsätts användbarhet jämfört med andra teoretiska perspektiv. Utgångspunkten är en diskussion om hur fackföreningsrörelsens organisationsutveckling skall förstås.

2:I. Definitionsproblem

Jag skall mycket kortfattat ge några definitioner av vissa centrala begrepp i detta kapitel.

Organisation: Bakom termen organisation ligger många olika organisationsbegrepp. Det torde emellertid framgå när jag i det följande refererar andras organisationsbegrepp och när jag själv använder ”mitt” organisationsbegrepp.

Först och främst måste det framhållas att ”organisation” inte är, och inte kan vara, ett utarbetat teoretiskt begrepp. Det är ett begrepp som är en empirisk generalisering. Att använda begreppet på annat sätt, att tolka det som ett teoretiskt begrepp, skulle innebära att det skulle vara möjligt att dra slutsatser om förhållandena mellan olika ”organisationer” just därför att de är ”organisationer”, att föreställa sig att ”organisationer” som sådana har *väsentliga* bestämmningar som tillkommer alla de företeelser som betecknas som ”organisationer”. På den här punkten är jag kritisk. Jag har kommit till den slutsatsen att de vanliga organisationsbegrepp

som sociologin, statsvetenskapen och den ekonomiska organisationsläran använder är av mycket tvivelaktigt värde, just därför att de används för analogier och förklaringar som begreppen inte duger till. Denna kritik skall jag återkomma till.

Som en utgångspunkt för diskussionen om ett organisationsbegrepp vill jag ta två intressanta organisationsbegrepp i amerikansk sociologi. Det ena är Talcott Parsons' förslag till organisationsbegrepp[3] och det andra är Charles Perrows.[4] Parsons' begrepp utgår från hans förut diskuterade, idealistiska och voluntaristiska teoretiska utgångspunkt, medan Charles Perrow, som kan betecknas som teknologisk determinist, eller "mekanisk materialist", utgår från teknologin i en organisation som bestämmande faktor.

Parsons ger sin "formellt-analytiska" definition av organisation som ett socialt system som särskiljes från andra sociala system genom att det kännetecknas av att "orienteringen mot uppnåendet av ett speciellt mål står i första rummet".[5] En organisation står i förbindelse med en "omgivning", en "extern situation", och en organisation, fortsätter Parsons, kan definieras som ett system som har till "måluppnående" att "producera" något som kan användas av ett annat system.[6] Strukturen i organisationen, d. v. s. själva den empiriska organisationens sätt att vara, bestäms av det värdemönster (value-pattern) som institutionaliserar målet och uppnåendet av detta,[7] och den kan då ses som "utfallet" av värdemönstret då det tillämpas i verkligheten vid institutionaliseringen av målet. Perrows definition är annorlunda, men påminner ändå om Parsons' på ett intressant sätt: "... teknologin, eller det arbete som en organisation utför, anses här som organisationernas definierande kännetecken. Det vill säga, att organisationer främst ses som system för att få arbete utfört, för att använda tekniker för att förändra råmaterial, antingen materialet är människor, symboler eller ting.[8] Med detta har Perrow, som han själv påpekar, skilt sig från dem som i första hand definierar organisationer från utgångspunkterna att de är samarbetsystem, institutioner, eller beslutssystem.[9]

De flesta definitioner av organisationer är just utformade i den senare typen av termer,[10] i den mån de inte avges på ett så allmänt sätt att själva "innehållet" i organisationsbegreppet är omöjligt att förstå av definitionen.[11]

Perrow definierar "struktur" som "arrangemang för att få arbete utfört", och tillmäter denna faktor platsen som "beroende variabel", bestämd av teknologin.[12] Med "struktur" menar Perrow alltså ungefär detsamma som Parsons och söker också specificera det sätt på vilket "teknologifaktorn" inverkar på "strukturen".[13]

Jag återkommer senare till Parsons' och Perrows organisationsteorier. Här ville jag bara påpeka, att dessa båda sociologer från mycket olika utgångspunkter definierar organisation som en ordnad mänsklig aktivitet i och för *produktion*. Redan på första sidan av denna bok gjorde jag bruk av en produktionsanalogi, eller om man så vill, en produktionsmetafor.[14] Det är viktigt att lägga märke till att både Parsons och Perrow just arbetar med produktionsbegreppet som analogi eller metafor, och låter det få en mycket allmän betydelse. (I Perrow's fall metaforiseras också "råmaterial" m. m.,[15] i Parsons' också "input" och "output"[16]), och "produktion" får därigenom en betydligt allmännare betydelse än jag gav det, en betydelse som hotar att bli utan bestämd mening. Jag skall därför inte gå in på denna metaforterminologi.

I det följande kommer jag att med organisation mena mer eller mindre permanenta förhållanden mellan grupper av individer som har eller inte har kontroll över vissa bestämda verksamhetsmedel. Den definitionen är, som jag redan förutskickat, inte vidare upplysande,

men det kan den heller inte bli, om man skall försöka att i en definition inrymma både syföreningar och arméer. Bakom termen ”verksamhetsmedel” skall också såväl materiella produktionsmedel, materiella medel att påverka medvetandet hos personer i ett samhälle som materiella politiska maktmedel rymmas, och dessutom olika sociala och symboliska verksamhetsmedel vars fördelning och uppkomst visserligen låter sig förklaras av de nämnda materiella huvudkategorierna av verksamhetsmedel, men i organisationsanalysen inte kan omedelbart återföras till dessa. Det är t. ex. klart, att *förmögenhet* är en viktig förklaringsfaktor för att förstå maktförhållandena i en syförening. Men det behöver inte i ett visst empiriskt fall vara det avgörande. Just detta förhållande har också av många sociologer och statsvetare tagits till intäkt för att ”makt” inte ”nödvändigtvis” måste ses mot bakgrund av kontrollen över materiella verksamhetsmedel, och lett till analogislut från syföreningsnivån och upp till samhällsnivån, eller som i ett bekant fall, från den politiska klubbens nivå till ”politiken” i allmänhet.[17]

Organisation är därför ett empiriskt begrepp, ett slags empirisk generalisering. Det går inte att från själva begreppet ”organisation” sluta sig till, att en viss konkret bestämning, som är betydelsefull i vissa organisationer, också är det i andra organisationer.

Institutionalisering är ett annat viktigt begrepp. I sociologin betyder institutionalisering (av ett ”värde”) en process varigenom ett förhållande blir legitimerat och att en gemensam värdeorientering till förhållandet kan skapas i en organisation eller i ett samhälle.[18] Då jag i det följande använder termen har det en bestämd innebörd som skiljer sig från den refererade standardbetydelsen, nämligen den process i vilken ideologiska underordningsförhållanden etableras på basis av kontrollen över materiella verknytningsmedel.[19]

Med *makt* menar jag, som jag tidigare angett, ett förhållande mellan klasser och materiella medel, och därav avledda relationer. (Se även not 2 i detta kapitel.) Därför kommer jag att använda termen *kontroll* i många fall där vanligen ”makt” används i sociologin.

2:II. Byråkrati

Begreppet *byråkrati* är ett centralt begrepp i organisationssociologin och den politiska sociologin. Det är ett ”kritiskt” begrepp, då användningen av ett visst byråkratibegrepp kan vara avgörande för innebörden av en politisk teori eller organisationsteori, men också därför att det har kommit att pålagras en mängd icke-vetenskapliga konnotationer. Därför är det givande och viktigt att studera hur begreppet har använts.

I samband med diskussionen om definitioner av ”organisation”, ovan tog jag upp några centrala begreppsproblem. Användningen av begreppet byråkrati illustrerar dessa problem. Om man inte anger de väsentligaste bestämmningarna för de begrepp man använder, kommer begreppen att bli tomma som generaliseringar, ”abstrakta” inte bara i rent teknisk mening, utan också skilda från det de tänktes motsvara i verkligheten, och därför oanvändbara för kunskapsuppnående. Vissa begrepp kommer därmed att vara ägnade att förhindra kunskap, snarare än att bidra till att skapa den. Det exempel jag tog ovan om syföreningarna och ”makten” kan ses som ett exempel på detta. Jag kallar sådana begrepp ”ideologiska” begrepp.[20] I organisationsforskningen och byråkratiforskningen är sådana begrepp inte sällsynta. Jag kommer att ta upp några fall av ”ideologiska” begrepp i byråkratiteorins utveckling. Delvis har dessa ”ideologiska” begrepp att göra med vetenskapernas sociala funktion, som kunskapsunderlag för planering och kontroll i sociala organisationer och samhällen, och som utgångspunkt för legitimering av samhällsförhållanden, d. v. s. en ”rent ideologisk” funktion hos vetenskapen, som förekommer tillsammans med andra funktioner.[21]

Betydelser av "byråkrati"

Termen byråkrati har många betydelser. Genom att termen numera ingår i vardagsspråket och där har en allmänt nersättande klang, är den möjligen känd för de flesta som ett skällsord.

I organisationsvetenskapen har den också många innebörder. Det är därför nödvändigt att i alla diskussioner om "byråkrati" reda ut vad som kan menas med uttrycket.

Ett sätt att gå tillväga härvidlag, är att söka gruppera de möjliga innebörderna i huvudgrupper, för att på det sättet kunna få fram något om vilka byråkratibegrepp som avses av dem som används.[22] Inom "huvudgrupperna" kan det förekomma många, sinsemellan olika betydelser, som beror på den teori om samhället som byråkratiproblemet i varje särskild teori är förknippat med.

Jag skall försöksvis ge en kort lista över sådana huvudgrupper av innebörder:

1. Byråkratin är ett skikt av högre statstjänstemän, "byråkrater".

Det finns anledning att förmoda att det är ur denna huvudbetydelse av termen som begreppet byråkrati har sitt ursprung.[23] De franska fysiokratiska ekonomerna såg det svällande skiktet av förpaktare, fogdar och administratörer som ett tärande skikt, och var åtminstone i ett fall, Baudeau, benägna att definiera byråkratin som en särskild klass.[24] Detta skikt uppkom som en följd av centraliseringen av statsmakten under de absoluta regimerna, som ersatte den decentraliserade, feodala förvaltningen med en visserligen fortfarande regionalt verkande, men centralt styrd och kontrollerad förvaltning, inte bara i Frankrike, utan i stor utsträckning också i andra absolutistiska stater.[25] När Karl Marx t. ex. i sin broschyr om Louis Bonapartes statskupp använder termen byråkrati, gör han det i denna betydelse, det vill säga för den grupp av ämbetsmän som bemannar statsapparaten ledande poster och förmedlar statsmakten.[26] Även V I Lenin använde detta byråkratibegrepp,[27] samtidigt som han kunde använda ett annat (det som tas upp härnäst nedan).

I den forskning om politik och den organisationsvetenskap som utgår från den historiska materialismen är detta det dominerande byråkratibegreppet.[28] Det vilar, som påpekades om Marx' användning av termen byråkrati, på att en skillnad görs mellan statsmakten, som tidigare definierades som ett politiskt klassförhållande, och statsapparaten, den organiserade formen för detta förhållande.

Emellertid kan man finna helt andra teorier än den marxistiska representerade bland dem som använder "byråkrati" i den huvudbetydelse det här är frågan om. Antagandena om "byråkratin som klass", "byråkratisk härskaelit" etc. likställer statsmakten och statsapparaten, vilket beror på att den politiska nivån ses som den förklarande för alla maktförhållanden inom en samhällsbildning [29] Sådana "elitteorier"[30] skall närmare tas upp senare i detta kapitel.

2. Byråkrati är en organisationsform som har vissa karakteristiska ("byråkratiska") kännetecken.

Max Weber gjorde i *Wirtschaft und Gesellschaft* en berömd förteckning över egenskaper som han ansåg karakterisera en "byråkratisk" organisation. Egenskaperna som kännetecknade en "byråkratisk" organisation var i korthet: Arbetsfördelning inom organisationen, bestämd befälsfördelning med reglering av de tillmätta tvångsmedlen, rekrytering av befattningshavare med kvalifikationerna hos dessa som kriterium, en "monokratisk" tjänstehierarki, ett skiljande mellan ämbete och "person", åtskillnad mellan inkomster i "ämbetet" och privata inkomster, krav på specialiserade fackkunskaper hos befattningshavarna, heltidsarbetande tjänstemän, förekomsten av ett administrativt regelsystem.[31] Detta ansåg Weber, var betecknande för

den moderna förvaltningen (Beamtentum).

Weber förklarar regelsystemet, som han ser som det konstitutiva elementet för den ”byråkratiska” organisationen, med de legitimerings-processer som karakteriserar en viss dominerande ”handlingstyp”, den ”legala” eller ”byråkratiska” legitimation, som sammanfaller med dominansen för en ”målrational” handlingstyp.[32] Dominansen för denna målrational handlingstyp ansågs, som tidigare har påpekats i förra kapitlet, av Weber vara förbunden med dominansen för de skikt som bar upp den borgerliga moderna staten och de nya kapitalistiska storföretagen. Webers syfte med utvecklandet av det empiriska byråkrati-begreppet synes alltså inte ha varit ”organisationssociologiskt” i någon inskränkt mening, utan är förbundet med antaganden om en dominerande *statstyp* och ett därmed förbundet organisationssystem. För Weber var alltså ”byråkratin” nära förbunden med ett bestämt historiskt skeende.

I viss modern organisationssociologi användes termen byråkrati i den weberska meningen, men utan den referens till historiska, generella förlopp som Weber givit. Här kan ”byråkrati” istället då få bli exempel på en rigid och människofientlig organisationsform, och ett exempel på motsatsen till den ”rationalitet” som Weber tillmätte den.[33]

”Byråkrati” kan därvid framstå som ett allmänt organisationsproblem, ett slags sjukdomstillstånd som en organisation kan komma i. Detta kan förknippas med en historicistisk, teleologisk syn, där byråkratifaran ses som immanent i alla organisationer.[34]

3. Byråkrati i allmänhet = organisation i allmänhet

Hos vissa amerikanska sociologer tenderar ”byråkrati” att förlora sin särskilda innebörd. Talcott Parsons har t. ex. hävdats att han med organisation i allmänhet menar ”det som oftast brukar kallas byråkrati”. [35] Samtidigt framgår det av några av Parsons nyare texter, att han använder termen byråkrati för att beteckna ”formella” organisationer, sådana, som de i allmänhet har vuxit fram i Västerlandet.[36]

Vissa forskare kan använda byråkrati-begreppet för att beteckna enskilda förvaltningsorganisationer som uppvisar några av Webers kännetecken på ”byråkratier” i betydelsen ”byråkratisk organisation”. [37]

Det finns alltså viktiga skillnader mellan de tre huvudbegrepp jag har angett här. Den första betydelsen av byråkrati-begreppet, eller det första byråkrati-begreppet, hänför sig till ett bestämt skikt av människor som förvaltar statens maktuppgifter. Det andra begreppet står för en organisationsform, ett särskilt administrativt system, och det tredje byråkrati-begreppet betyder ungefär detsamma som ”organisation” eller ”formell organisation” betyder i sociologin och organisationsforskningen.

De klassiska byråkrati-begreppen och den moderna sociologin

De klassiska samhällsteoretikernas byråkrati-begrepp är av typerna 1 och 2 ovan, men medan de historiska materialisterna främst använde begreppet om ”skiktet”, byråkraterna, använde Max Weber främst det byråkrati-begrepp som hänför sig till byråkratin som organisationsform.

Det finns ett viktigt drag hos dessa författare som ställer deras texter om byråkratin i en särställning. Både Max Weber, å sin sida, och Marx och Lenin å den andra, betraktade samhällsförhållandena från historiska utgångspunkter. Dessa utgångspunkter var, som tidigare flera gånger betonats, väsentligt olika. De hade emellertid det gemensamt, att de tog hela samhällets karaktär under en bestämd utvecklingsfas som den viktigaste förklaringsgrunden för utvecklingen av speciella sociala skikt och administrativa organisationsformer. Det centrala problemet – i anslutning till byråkrati – är uppkomsten av *en bestämd typ av stat* under det

absoluta kungadömet och den kapitalistiska ordningens epok.[38]

Marx förklarade uppkomsten av en ny statstyp i den historiska materialismens termer. Staten i den moderna formen hade kunnat bildas, därför att en centralisering och ett förenhetligande av den politiska ordningen hade blivit möjligt genom att de politiska apparaterna kunnat skiljas från det direkta utvinnandet av merarbetet. Detta, och de administrativt-politiska uppgifternas alltmera specialiserade karaktär, innebar en brytning med formen för de feudala produktionsförhållandenas politiska reglering. Denna hade inneburit en sammankoppling av politiska, ideologiska och sociala förhållanden med ekonomin, och där hade inte ”politiken” kunnat framstå som en egen ordning.

Denna historiska brytning fick som samhällelig konsekvens en arbetsdelning, som skapade en särskild byråkratigrupp, vilken övertar grevar och andra vasallers politiska uppgifter och för dem samman i en centraliserad statsapparat.[39]

För Marx är alltså detta inte något som bara händer på den politiska samhällsnivån. Uppkomsten av den centraliserade staten är hos Marx förknippad med det kapitalistiska produktionsättets framväxt och begynnande dominans i vissa sektorer. Det mest berömda ekonomiskt-historiska bakgrundsmaterial till denna omvälvning som Marx utarbetade finns i *Kapitalet*, första boken, i framställningen om ”hur fåren ersatte bönderna” i det engelska jordbruket och därmed en ”fri” proletär arbetarklass kunde bildas tidigare än på något annat håll i Europa.[40]

Max Webers förklaring av den borgerliga statens uppkomst är, som tidigare berörts, grundad i antagandet om dominerande handlingstyper. Weber ser statens karaktär som – i för sociologens väsentliga avseenden – bestämd av den ideologi, den livsstil och den rationalitetstyp som de dominerande sociala skikten under en viss period företräder.[41]

Både i Webers sociologi, och i den historiska materialismens framställningar som rör detta problem, kommer dock den politiska maktens dominerande organisationsform, statstypen, att framstå som den viktigaste överordnade förklaringsfaktorn för en förståelse av de typiska formerna för organisationerna i ett samhälle.[42]

Hos både Marx och den senare Lenin finns diskussioner om de speciella organisationsmönster som byråkratiskiktet tenderar att utveckla.[43] Marx' diskussioner av byråkratin är emellertid inte systematiskt utförda i hans senare arbeten, och i sina första verk om dessa problem, kritikerna av Hegels rätts- och statsfilosofi, uppehåller han sig främst vid alienations- och förverkligandeproblem. Här finns också en ”sociologisk” diskussion om det speciella organisationsmönster som byråkratin har, och Marx framstår här som en föregångare i den sociologiska byråkrati-kritiken. Sådana begrepp som ”intränad inkompetens” (trained incapacity) och ”målförskjutning” (goal displacement) finns redan här i annan form.

Nicos Poulantzas har föreslagit, att man för att slippa sammanblandningar bör definiera ett begrepp ”byråkratism”, för de speciella egenskaper som ett byråkratiskt administrations-system sägs ha, för att därmed återanknytta till en äldre tysk och fransk begreppstradition.[44]

Vilket är då det ”riktiga” byråkratibegreppet? Kan det vara rimligt att använda termen ”byråkrati” för att förklara och beskriva allt vad som faller under de tre huvudrubrikerna ovan?

Om man vill upprätthålla ett användbart byråkratibegrepp, bör man, så vitt jag kan förstå, inte använda det tredje byråkratibegreppet ovan, d. v. s. ”byråkrati = organisation”. De två klassiska huvudbegreppen bör däremot rimligen kunna användas. Dessa begrepp måste å

andra sidan noga preciseras, för att inte blandas samman med olika typer av spekulativa teorier om ”byråkratin som klass” i det ena fallet, och för att inte reduceras till organisations-teknik eller blandas samman med immanensspekulationer i det andra fallet.[45]

Byråkrati som organisation i allmänhet

De som använder ”byråkrati” för att låta termen betyda ”organisationer” i allmänhet, förefaller däremot inte att ha demonstrerat att deras byråkratibegrepp har något förklaringsvärde. Detta beror på att de i många fall har valt sitt studieområde så, att det framstår som mindre angeläget för dem att relatera sitt studieområde till dominerande politiska förhållanden i ett bestämt samhälle eller att konkret studera organisationsbetingelser under bestämda historiska perioder. Jag skall ge några exempel på sådana studier, för att närmare förklara innebörden i kritiken.

Den amerikanske sociologen Peter Blau är i sin organisationssociologi framförallt intresserad av att studera tillämpningar av sin speciella mikrosociologiska teori, som är en form av socialpsykologisk s. k. utbyteteori.[46] Hans studier av organisationer (som han kallar byråkratier) är inriktade processer som låter sig förklaras i hans speciella socialpsykologiska perspektiv.[47] I hans studier kommer själva byråkratibegreppet att sakna all självständig innebörd, och hans studier av byråkratier är i själva verket studier av ”utbytesprocesser”, och inte av ”byråkratier”. I den mån själva ”byråkratin” som ram har något intresse för studierna, är det som den något problematiska ram i vilken interaktionen pågår.

Talcott Parsons använder som tidigare nämnts också ett ”ospecifikt” eller ”osubstantiellt” byråkratibegrepp. Medan han visserligen respektfullt omnämner de weberska kriterierna på ”byråkratism” (för att nu använda denna term) låter han det viktigaste kriteriet på ”byråkrati” dock vara den för alla moderna organisationsformer gemensamma egenskapen att den ”befriar de nödvändiga resurserna från askriptiva band, som hindrar samhället från att disponera dem för kollektiva mål, som fastställs efter de behov som uppstår.”[48]

Parsons använder sedan denna utgångspunkt för att göra omfattande historiska paralleller i sin utvecklingsteoretiska uppsats ”Evolutionary Universals in Society” från 1964.[49] Med utgångspunkt från denna vaga konception ser Parsons ”byråkrati” som något som kännetecknar nästan alla kultursamhällen, och byråkratin ses som en ”evolutionär totalitet”, något som, mer eller mindre kontinuerligt, men ständigt, har utvecklats för att nå sin fullkomning i våra dagars Västerland. På detta sätt kommer själva historiebeteckningen, i en extremt evolutionär och kontinuitetstolkning, att tjäna till att teoretiskt avskaffa möjligheterna till ett studium av de konkreta historiska bestämningarna för samhällseliga förhållanden.

De båda exempel jag gav, Peter Blau och Talcott Parsons är naturligtvis mycket olika, och vad jag har i sinnet är inte att ”jämföra” dem utan att söka visa, att från vitt skilda utgångspunkter och på helt olika sätt har de lanserat byråkratibegrepp, som tenderar att leda till att själva skälet för att kalla något för ”byråkrati” försvinner ur sikte.

2:III. Organisationsproblem som organisationstekniska problem

Elitteorier

Mycket av den moderna organisationsforskningen och den sociologiska och statsvetenskapliga forskningen om politiska problem och processer har varit inriktad på dels organisations-tekniska problem, och dels också på vad jag kallat ”ideologiska” forskningsansatser. I en ”organisations-teknisk” ansats skulle man t. ex. kunna belysa vilka nackdelar en sådan organisationsform som den som beskrevs av Weber kan ha från effektivitetssynpunkt (utifrån

”någons” utgångspunkt givetvis, som Gouldner har påpekat). I en ”ideologisk” ansats däremot kan byråkratin få framstå som syndabock, eller som inkarnation av rättvisa och opartiskhet.[50]

De organisationstekniska användningarna av byråkrati-begreppet, liksom reduktionen av organisationsforskningen till organisationsteknik är kanske det dominerande perspektivet i organisations-sociologin. Denna typ av begränsning av perspektivet innebär att endast inomorganisatoriska förhållanden behandlas. Det kan gälla organisationspsykologiska frågor om hur man undviker otrivsel, stress och förvrängd kommunikation i en hierarkisk och centraliserad organisation där den enskildes möjlighet att påverka sin omgivning är ringa, och där beslutsfattaren ej kan lita på att allt verkligen fungerar lika fint som på organisations-schemat.[51] Inte sällan kommer denna typ av organisationsforskning in på frågan om Webers byråkratityp, och frågar sig stundom om verkligen byråkratin, som Weber menade, kan påstås förkroppsliga den högsta formen av rationalitet, när den i själva verket är så irrationell att den inte tar hänsyn till hur människor fungerar.[52] Själva ramen för organisationen ses alltså här som mer eller mindre given, och forskarna försöker studera – och komma med förslag till lösningar på – de sociala problem och störningar som uppstår inom denna ram. Detta innebär bl a. att *maktförhållandena* inom organisationen tas för givna.

Den weberska ”typen”, som hans kriterier skall beskriva, är en organisation, där makt-förhållandena förutsätts vara ”monokratiska” det vill säga att inom organisationen flyter alla order och alla beslut uppifrån och ned. Denna ordnings legitimitet tas av Weber för helt given. Den ”utsiktspunkt” som Weber har valt är ju auktoritetspositionen.[53] Om man följer Weber i detta avseende, men studerar organisationernas funktionssätt enbart med perspektivet att auktoriteten skall bli verkligt dominerande, att planerna som organisationsledningarna upprättar verkligen skall bli realistiska, har man emellertid inskränkt Webers perspektiv, som innebär ett makrosociologiskt angreppssätt till frågan om hur största möjliga planerbarhet och enhetlighet förverkligas i en organisation.

Ett perspektiv som tar organisationen som en given ram är vanligt även i annan organisations-forskning än den som utgår från byråkrati-problemet. Forskningen om teknisk arbetsanpassning och ”socio-tekniska” system går i allmänhet ut på att finna möjligheter att så smidigt som möjligt anpassa människor gruppvis, eller en och en, till den rådande tekniken. Tekniken ses här som en oberoende makt, en företeelse som inte tillhör de sociala tingens område.[54]

Sådan organisationsforskning har till syfte att lära dem som styr organisationer att göra det på ett så smidigt och effektivt sätt som möjligt. Peter Blau, som nämndes ovan, har t. ex. som kriterium på en rationell och effektiv byråkrati uppställt, att den skall vara smidig och ge organisationsmedlemmarna så mycket utrymme, att de kan lösa sina uppgifter på ett självständigt sätt, vilket gör risken för skärmytslingar så liten som möjligt.[55]

Nu är väl denna, ”tekniska” tendens relativt välkänd. Mindre omtalad är möjligen den ideologiska och legitimerande användning som diskussioner om byråkrati och organisationer har fått, även i samhällsvetenskapliga sammanhang.

I den politiska debatten och i många vetenskapliga sammanhang ställs ibland byråkrati-problemet som om det vore frågan om att existensen av en ”byråkrati” med en viss självständighet vore själva ”grundproblemet”, det förhållande som orsakade att samhällsordningen fungerar som den gör.[56] En sådan ”elit-teori” om byråkratin, eller ”ideologisk makroteori”, kan ha flera olika inriktningar, och ge uttryck för flera olika ideologiska tolkningar av samhällsförhållandena. Reinhard Bendix tolkar t. ex. von Hayeks och von Mises' kritik av den

ökande statsinterventionismen som en ”konservativ” variant av en sådan byråkratiteori.[57] James Burnhams teorier om *Direktörernas revolution* är en liknande teori, som emellertid har en annan utgångspunkt. Medan den byråkratiska eliten eller i Burnhams fall ”manager”-eliten i båda fallen ses som historiskt drivande subjekt, grundar sig Burnhams teori på antagna nödvändiga tendenser i den ekonomiska utvecklingen.[58]

I mera begränsad tillämpning kan en sådan här ”ideologisk makroteori” om byråkratin leda till antagandet om byråkratin som spärr mot reformer, och en diskussion om förhållandet mellan ”den valda och den anställda exekutiven”. [59] Nu är just detta naturligtvis inte på något sätt ett studieområde som skulle vara ovärdigt forskningen.[60] Den ”ideologiska” teorin framgår först i vissa av tolkningarna av relationerna mellan ”de två exekutiverna”. Om man där analytiskt ”frikopplar” den ”valda exekutiven” i en modern stat från den ”anställda”, kan man komma att se den första som bestående av reformpolitiker som vill institutionalisera värden som jämlikhet, frihet etc. medan den andra, den ”anställda”, ses som bestående av ”byråkrater”, som av skäl, som har att göra med skiktintressen, partipolitiska böjelser eller kulturella faktorer, förmodas hindra och stoppa jämlikhetspolitiken.[61] Den här ansatsen är särskilt användbar för besvikna reformvänner.

En viktig illustration till detta sätt att arbeta var debatten mellan Howard S Becker och Alvin Gouldner för några år sedan.[62] Howard S Becker hade i ett ordförandetal i ett samhällsvetenskapligt sällskap för studiet av sociala problem frågat: 'Whose side are we on', ”På vems sida står vi”, och i sitt tal kontrasterat kontroll- och vårdpersonalens ”överordnade” ställning med vårdtagarnas, ”underdogs”, underordnade ställning, och efterlyst forskning för dessa 'underdogs', forskning som utgick från deras perspektiv.

Alvin Gouldner klargjorde i en skarp kommenterande artikel att Beckers ståndpunkt, som skenbart var en ”radikal”, ”upphävande” ståndpunkt, i själva verket var den ståndpunkt som den statliga och federala administrationen var mest gynnad av. Vid tillämpning skulle den omöjliggöra alla helhetsperspektiv på den amerikanska vård- och kontrollapparaten, för att i stället inrikta kritiken mot de lägsta befattningshavarna i den, poliskonstaplar, småskollärarinnor, socialassistenter och distriktsköterskor, som då ses som sabotörer (kanske på grund av bristande utbildning eller bristande information) av de federala initiativen för en humaniserad människovård.

En annan utgångspunkt har den trotskistiske marxisten Ernest Mandel, som emellertid teoretiskt närmar sig de reformistiska byråkratiideologerna. Han antar att ”byråkratin” i Sovjetunionen är ett slags abnorm utväxt på ett i grunden socialistiskt system, som ger arbetarklassen den *materiella* grunden för att härska i samhället.[63] Det sovjetiska och de västerländska kommunistpartiernas teori om ”personkulten” för att förklara Stalintidens förhållanden är, som Louis Althusser nyligen påpekat, också ett slags elitideologi, som ersätter en undersökning av de historiska faktorer som påverkat utvecklingen av en statsform med spekulativa begrepp.[64]

I svensk sociologi och social och politisk debatt har denna tendens också företrätts, t. ex. av historikern och samhällsdebattören Nordal Åkerman, som ser ”byråkratin” som ett historiskt subjekt, som driver politiken i konservativ riktning. ”För den politiskt medvetne har (byråkrati-) begreppet gällt en struktur i den politiska processen som alltid deformerat, eller hotat att deformera, politikens innehåll i konservativ riktning, ett tjänstemannavälde så starkt att folkets förtroendemän sällan eller med stor svårighet helt lyckas förverkliga en genomgripande politisk förändring”. [65]

En likartad teori förekommer även som mikrosociologisk ideologi. Beträktandet av byråkrati-problemet som ett allmänt organisationsproblem och antagandena om, att alla organisationer bär på den byråkratiska ”förvrängningen” som immanent möjlighet, kan leda fram till sådana organisationsteorier som Robert Michels' elitteori eller den redan refererade trotskisten Mandels teser.

Det gemensamma med de olika teorier som översiktligt refererats i detta avsnitt är, att de inskränker de klassiska teoriernas problematiker, som är knutna till den historiska uppkomsten av nya statsformer och därmed av nya överordnade organisationsmönster, till förmån för ansatser, som är inriktade på tekniker för att kontrollera samhällsorganisationer eller för ansatser som är ägnade att framföra en ideologisk bild av samhällsförhållandena.

De ansatser som jag här har kallat ”ideologiska” till skillnad från de ”organisationstekniska” har det gemensamt, att de väljer att i sin kritik mot samhällsförhållandena och byråkratin, inte se statsformen och dennas grund som den problematik som skall belysas, utan betraktar vissa av statsformens grunder som given utgångspunkt, och kritiserar den ”byråkrati” (eller personkult etc.) som hindrar denna statsforms essentiella egenskaper att sätta sig igenom, att bli verklighet. Detta kan ses som en modern art av historieidealism.[66]

2:IV. Den teoretiska bakgrunden till organisationssociologier

Sociologin har alltmer kommit att bli underlag för planering och kontroll över samhällen. Den har samtidigt fått vidgade uppgifter för den ideologiska legitimeringen av samhällsförhållandena.

Den klassiska borgerliga sociologin, som Max Weber representerade, var i allt väsentligt en reaktion mot den historiska materialismen.[67] Men det var därmed ingen enkel legitimeringsideologi för ett existerande samhällssystem. Vi måste erinra oss att Weber inte på något sätt ansåg att de institutioner som präglade hans Tyskland var sådana att de kunde garantera borgerlig hegemoni. Tvärtom såg han skapandet av denna hegemoni som något problematiskt.[68] Detta torde ha samband med det sitt Weber ställde övergripande, historiska frågor, som endast kunde besvaras utifrån bestämda antaganden om historisk periodisering och karakteristiska dominansförhållanden under historiska epoker.

Det är inte någon nyhet att hävda att den dominerande tendensen i den sociologiska och statsvetenskapliga forskningen innebär en flykt från historiska problemställningar av allmän och övergripande karaktär, mot en inriktning på beteenden, individuella motiv, och betingelser för värdegemenskap och värdekonflikter.[69] Som jag förut omtalat, knöts ursprungligen frågan om byråkratin till frågan om *staten* som uppfattades som ett centralt samhällsvetenskapligt kunskapsföremål och undersökningsobjekt. Som jag visat ovan i kapitel 1, gäller inte denna senare förutsättning längre.[70]

Undersökningar av det slag som Marx ville göra, t. ex. de som föreslås i *Grundrisse*,[71] kan knappast vara angelägna för sociologer och statsvetare som främst är intresserade av hur värderingar och normer knyter samman människorna. Att undersöka villkoren för den politiska maktapparatusens förhållande till den materiella produktionen är t. ex. något som faller utanför den moderna sociologins ämnesområde som det definieras av de främsta på området,[72] och uppenbarligen inte blir föremål för teoretisk begrundan av statsvetarna.[73]

I den mån den sociologiska forskningen om ”politiken” avvisar studiet av statstyper och statsformer tar de också bort själva grunden för förståelsen av byråkrati-problemet. Vad som återstår måste med nödvändighet vara inom-organisatoriska, administrativt-tekniska

antaganden eller ”syndabocksföreställningar”.

Organisationssociologin kommer att bli den deldisciplin som inom sociologin kommer att få byråkratiproblemet på sin lott.

Norm-värdeansatsen i organisationssociologin

Talcott Parsons är inte någon organisationssociolog. Han är en universalsociolog, som emellertid påverkat den sociologiska organisationsforskningen mycket, både genom sin allmänna sociologiska teori och sina uppsatser som särskilt angriper organisationsteoretiska problem.[74]

Jag har ovan, i inledningen av detta kapitel, då jag diskuterade definitioner och organisationsbegrepp, refererat Parsons definitioner av ”organisation”. Jag behöver därför inte citera dessa igen, utan kan gå in på innebörden i hans organisationsteori.

Parsons utgår, med en ”produktionsanalogi”, från *målet* i organisationen. Han ser målet, och dettas karaktär, som den konstituerande egenskapen i en organisation. Målet institutionaliseras i och genom organisationen. Målet för organisationen anknyter till organisationens sociala funktion, d. v. s. vilken typ av generellt funktionellt problem organisationens ”utflöde” (output) är avsett att bidra till att lösa. (Detta anknyter till diskussionen av Parsons' sociologi ovan i kap. 1 avsnitt 1:V:c.) I och med detta är det också klart, att målet framförallt måste förstås som en del i ett värde-normmönster.[75]

För att dra ut konsekvenserna av detta resonemang, kan organisationerna i Parsons sociologi sägas ha en social systemuppgift, en *kulturuppgift*. De är *grundade* på idéerna, värderingarna.[76]

I Parsons' yrkessociologi finns ett resonemang som konkretiserar detta. Parsons betraktar vissa yrkesnormer som särskilt uttryckligt kulturbaserade, t. ex. prästkallets eller läkarkallets yrkesetik. Men Parsons vill gärna dra en parallell in på andra områden här. Affärsmannen kan således också sägas utföra ett slags kulturgärning. Vinstmotivet får inte tolkas som ett rent materiellt stimulus, utan måste ses som en kulturellt förankrad norm.[77]

Många organisationssociologer har sökt definiera sitt studieområde på ett sätt som liknar Parsons'. Den inflytelserike Amitai Etzioni, t. ex., definierar organisationer som ”sociala enheter som organiserats för att nå vissa givna mål”, [78] och Philip Selznick, en ledande amerikansk organisationssociolog, förklarar att ”institutionaliseringen innebär att man inför värderingar bakom de tekniska krav som ... uppgiften ställer” i en bok [79] som av den svenske sociologen Bengt Abrahamsson kallats en ”machiavelliansk lathund för direktörer”. [80] Detta omdöme har att göra med det organisationstekniska syfte som Selznicks bok är författad i, men skall inte närmare utredas här. Det centrala här är den enighet om norm-värde-perspektivet, och uppfattningen av den normativa institutionaliseringen av mål, som är dominerande i organisationsanalysen inom sociologin.

Detta innebär, att det som denna organisationssociologi framförallt kommer att uppfatta är ett normativt socialt fält av organisationerna, och att deras analys av organisationerna väsentligen är inom-organisatorisk, i den mån de inte (vilket Parsons, delvis i Webers efterföljd gör) relaterar normsystemet i organisationerna till normsystem i organisationernas omgivning. [81]

Det visar sig emellertid att det är svårt för organisationssociologerna att på denna väg skapa några hållbara teorier om organisationer som kan tjäna som grund för andra generaliseringar än sådana som inte alls förutsätter att man överhuvudtaget talar om organisationer, som t. ex. Blau's utbytesresonemang är ett exempel på. [82] Flera organisationssociologer med den här

behandlade utgångspunkten har försökt att konstruera teoretiska scheman för att jämföra organisationer sinsemellan. Amitai Etzioni har t. ex. i ett arbete[83] presenterat en teori om att den egenskap han kallar ”compliance”, d. v. s. ungefär medgörlighet, lydnad eller följsamhet, skulle vara den viktigaste analytiska kategorin vid jämförelse mellan olika organisationer. Han menar, att basen för ”medgörlighet” (compliance) är olika i olika organisationer.

Blau och Scott gav vid samma tid (1961) ut en bok[84] som också är ”komparativ” till sitt syfte. I den föreslås att kriteriet för jämförelse mellan organisationer bör vara frågan *cui bono?*, ”vem drar fördel?” av organisationens verksamhet, och man kommer på det sättet fram till en indelning av organisationerna i ”mutual benefit”-organisationer, där medlemmarna drar fördelen av verksamheten, i affärsföretag, där ägarna är de som främst gynnas, ”service-organisationer”, där klienterna är de som främst drar fördelen och samhällsorganisationer, där hela allmänheten är den främste förmånstagaren.[85]

Talcott Parsons rekommenderar, som vi har sett, en indelning som tar sikte på den sociala funktionen.[86]

Dessa kriterier för organisationsjämförelser är empiriska. I inget fall leder de till någon teoretisk förståelse av organisationerna. Möjligen kan någon av dessa indelningar ha begränsade praktiska syften. I fallen med Blau-Scott och Etzioni är det uppenbart, att de kriterier de har valt, inte alls är några så fundamentala bestämningar för organisationerna, att de skulle ha något förklaringsvärde, utan utgör kategorier för beskrivning av organisationer. Den kritiken stämmer inte in på Parsons kriterier, vilka emellertid inte säger någonting om själva organisationens karaktär.

Utifrån de här refererade synpunkterna framstår det som anmärkningsvärt, att man i organisationssociologier av det slag jag refererat, ändå anser sig kunna tala om ”generella” organisationsteorier.[87]

Att främst ta hänsyn till det inomorganisatoriska normativa-sociala fältet i organisationerna (med eventuell referens till norm-omgivningen) innebär inte bara att man, i de flesta fallen, underlåter att ta hänsyn till det jag ovan angett som det klassiska huvudproblemet för organisations- och byråkrati-forskningen, nämligen statsformen och statens ingripanden för att påverka organisationsformerna i ett samhälle, utan också att man endast i förbigående tar upp vad organisationerna egentligen sysslar med rent praktiskt och konkret [88]

Teknologin som grundval för organisationsforskningen

Det finns en gren av organisationsforskningen som inte har berörts här, den s. k. organisationsläran, eller läran om vetenskaplig företagsledning. Det är en normativ doktrin, som bygger på ett antal generaliserade regler för företagsorganisation.[89] Jag skall heller inte förvirra läsaren genom att gå in på denna lära.[90] Den har emellertid en viktig egenskap gemensam med den typ av organisationsteori som nyss har berörts, nämligen att den har tenderat att bortse från vad organisationerna rent praktiskt och konkret har varit sysselsatta med.[91] Vådan av denna forskningstyp blev uppenbar då Joan Woodward publicerade sin undersökning *Industrial Organisation*[92] som var ett försök att pröva organisationsteorins rekommendationer för ett antal företag av olika storlek och med olika teknologi i ett industriområde öster om London. Hon klargjorde där att den organisationslära hon var satt att undervisa i på den handels- och tekniska-högskola där hon (från början) var anställd, inte alls var riktig. Företagens optimala organisationsstruktur kunde inte härledas rent ”organisatoriskt” utan var beroende av deras produktion, teknologi och storlek.[93] Detta bidrog till att den organisationsforskning, som byggde på antaganden om den teknologiska faktorn som

avgörande, fick ett uppsving. Mot bakgrund av Woodwards resultat kunde t. ex. Burns' och Stalker's typologi över organisationstyper förklaras och förstås.[94] Burns och Stalker skiljer mellan två "polära" företagslednings-system och organisationsformer, ett "mekanistiskt" och ett "organiskt" system. Det 'mekanistiska' systemet är stelare, mindre flexibelt, hierarkiskt och ritualistiskt, medan det "organiska" systemet är dess motsats.[95] Denna typologi var från början utvecklad för att utveckla en möjlighet att precisera hur väl man skulle lyckas att förändra företag med olika organisationsstruktur, men blev senare, bl. a. just genom Woodwards upptäckter en utgångspunkt för den "teknologiska" organisationsanalysen. Som sådan har den tjänat bl. a. för Charles Perrow, vars definition av "organisation" togs upp som exempel i det första avsnittet av detta kapitel.[96]

Perrows artikel, som jag här skall granska, är ett försök att ge en alternativ grund för jämförelser mellan organisationer, alternativ just i förhållande till dem jag ovan har tagit upp, Blau-Scott, Etzioni och Parsons.[97]

Teknologin, säger Perrow, skall ses som det avgörande kriteriet för definitionen av organisationer. Teknologi definieras som "det arbete som utförs" eller som "tillämpningen av tekniker för att förändra råmaterial"[98]. Teknologin ses som den "oberoende" variabeln, och "strukturen", de "mänskliga arrangemangen" för att få arbete utfört, är "beroende" som variabel i organisationsanalysen. Organisationer skall vidare, enligt Perrows syn, ses som *helheter*. Teknologi har ofta setts som en viktig faktor för förståelsen av enskilda arbetsgruppers situation, eller för betingelserna för särskilda organisationsprocesser,[99] men Perrow ser till "helheten". Slutligen menar Perrow att teknologin är en bättre bas för jämförelse av organisationer än social funktion, *cui bono?*, eller "compliance".

Perrow menar, att hans teknologi- och råmaterialsresonemang har tillämpning i alla organisationer. "Arbetsföremålet", eller "råmaterialet" kan vara en levande varelse, mänsklig eller annan, en symbol eller ett dött ting. Människor är råmaterial i människo-förändrande eller människobehandlande organisationer, symboler är råmateriel i banker, annonsbyråer och vissa forskningsinstitut, förhållandena mellan människor är råmaterial som manipuleras av administratörer i organisationer ... o. s. v.". [100]

Två aspekter av "teknologi" framstår för Perrow som särskilt viktiga och avgörande för organisationernas "struktur", nämligen antalet "exceptionella fall" som organisationsmedlemmarna stöter på i arbetet, och det slags "sökprocess" som organisationsmedlemmar företar sig då de stöter på ett undantag.[101] Denna process uppdelas i två "polära" typer. Antingen sker sökandet på "logisk, analytisk grund" eller genom "erfarenheter och intuition, chansningar och gissningar".[102] Med den här utgångspunkten bygger nu Perrow upp en typologi som ansluter till Joan Woodwards resultat och Burns' och Stalkers tidigare typologi,[103] genom att föra in begrepp om "kontroll" (självständighet resp. makt) och "koordinering" (planering resp. "feedback") som läggs över resp. celler i teknologitypologin.

Jag hävdade tidigare att Perrow är en "teknologisk determinist", anhängare alltså av den uppfattning om verkligheten som kallas "mekanisk materialism".[104] Detta är emellertid en för allmän karakteristik för att man skall kunna förstå vad det egentligen är Perrow vill göra, vad som skiljer Perrow från den organisationssociologi jag tidigare tagit upp, t. ex. i avsnittet ovan.

Det, som Perrow är ute efter att undersöka, det som han vill ha reda på något om, är inte själva teknologin, eller de metoder som arbetet bedrivs med. Det är de "sociala" förhållandena i organisationen, uppfattade som de av "målen" och teknologin framtvungade metoderna för

företagsledning på olika nivåer. Företagsledningens mål ses delvis som givna av råmaterialen och teknologin, delvis som följer av rationella överväganden.[105]

Perrows teori är tyvärr delvis obegriplig i den form jag har sett den presenterad. Det är omöjligt att förstå vad han menar med att organisationer skall ses som "helheter" utifrån en teknologi, när han sedan implicerar att olika "teknologier" tydligen är avgörande för olika nivåer i organisationen, administrationens "teknologi" är t. ex. en annan än underordnade enheters produktion och teknologi, eftersom olika nivåer arbetar med olika "råmaterial".[106] Perrow's teori är intressant som exempel på ett "materialistiskt" försök till lösning av organisationsanalysens teoretiska svårigheter. Det är emellertid inte troligt, att de klassiska byråkrati-teoriernas problematik kan få någon lösning i Perrow's scheman. Medan han relaterar den praktiska verksamhet som organisationerna bedriver till deras sociala "struktur" förefaller han inte ha ägnat omgivningen annan uppmärksamhet än vad gängse norm-värdeteoretiker brukar [107] Perrows perspektiv är bundet till den enskilda organisationen, och det är ett snävt perspektiv även i det avseendet. Perrow tar över-underordningsrelationerna i organisationen som fullständigt givna. Olika tekniska krav kan tvinga företagsledningarna (eg. management) att tillämpa fastare eller lösligare kontrollmetoder och koordinationstekniker allt eftersom "teknologin" varierar.

"Teknologifaktorn" blir i Perrows analys ett slags materiellt substrat för organisationsbildningen. Organisationens sociala karaktär definieras inte med referens till materiella termer.

2:V. Skiss till en alternativ utgångspunkt för studiet av organisationer

I det första avsnittet av detta kapitel gav jag en fingervisning till några av de svåra problem, som varje försök att lansera en organisationsvetenskaplig teori måste möta. Jag gav där ett exempel på en preliminär definition av "organisation". Den definitionen visade att "organisation" (åtminstone i den formuleringen) inte kan vara ett utarbetat teoretiskt begrepp, att det för lätt låter sig låna till tomt analogiserande[108] och att det väsentligen förblir "obestämt", d. v. s. de väsentliga bestämningarna för den verkliga företeelse som en konkret organisation är, framgår inte av begreppet organisation på ett sådant sätt att man i något enda avseende säkert kan uttala sig om en organisation bara för att den är en organisation.[109]

Detta innebär naturligtvis inte att de verkliga organisationerna alltid måste vara obegripliga. Jag vill lägga fram ett förslag till utgångspunkt för undersökning av organisationer, som tar sin utgångspunkt i antaganden om att organisationer kan analyseras utifrån specifika men sinsemellan relaterade nivåer av verkligheten.

De teoretiska utgångspunkterna för det synsätt jag presenterar här är ungefär gemensamma med dem som den franske planeringsforskaren Charles Bettelheim har framfört i flera arbeten,[110] och utgår som dessa från en tolkning av Marx' *Kapitalet* och *Grundrisse*.

För att analysera en organisation, kan vi undersöka den på tre olika nivåer. Först en överordnad politisk och ideologisk nivå, som beror av historiskt specifika relationer i samhällets materiella produktion. Därefter en social "organisations"-nivå, som är relationerna till verksamhetsmedlen i den specifika organisationen och de ideologiska korrelaten till dessa kontroll (makt-) relationer, som utgörs av de medvetandeprocesser och den normativa, sociala ordning som sociologin i allmänhet koncentrerar sig på (ungefär Perrows "struktur"[111]). Den tredje nivån är den "praktiska", "konkreta" nivån, det som faktiskt sker i organisationen,

hur man ”producerar”, för att preliminärt använda ”produktions”-metaforen, hur alltså de som arbetar i organisationen direkt förhåller sig till organisationens ”verksamhetsmedel”.

Översiktligt skulle det kunna åskådliggöras på detta sätt:

Överordnad nivå (I)

Staten, vars karaktär best. av dominerande produktionssätt	
fysiskt grundad makt	politisk ideologi
intervention	normsystem för legitimering

”Social” nivå (II)

”organisation”	ideologiskt medvetande
kontroll över verksamhetsmedel besittning, förfogande	kontrollrelationerna och de övriga relationerna i ”organisationen”

Konkret, praktisk nivå (III)

Det konkreta förhållandet mellan ”organisationsmedlem” och ”verksamhetsmedel” då detta användes för sitt syfte.

I. Den överordnade nivån för varje organisation bestäms av produktionssätten i ett samhälle. Lagar, och de institutionaliserade (obs! ej normativt” definierat! se inl.) formerna för deras upprätthållande, de administrationsprinciper som framgår av den politiska maktens organisatoriska form och deras historiska sätt att legitimeras. Jag kan som exempel nämna kollektivavtalslagstiftningen och dennas upprätthållande, avtalslagstiftningen, handelslagstiftningen, men också den dominerande ”byråkratiska” formen för delegation av maktbefogenheter, d. v. s. systemet med oavsättbara representanter, förbudet mot ”bundna mandat”, ”ansvariga” ledningar etc.

Dessa principer uttrycks i förvaltningsstadgar och andra regler för offentliga myndigheter, men går också igen i stadgar och praxis i fackföreningsrörelsens organisationer.[112] I sista hand går, som jag tidigare, kap. 1, varit inne på, statens form i ett kapitalistiskt samhälle tillbaka på de historiskt specifika formerna för utvinnande av merarbete, som i denna samhällstyp framtingar en särskild och specifik statlig organisation av ”politiken”. I sista hand går alltså formerna för den ”överordnade nivån” tillbaka på det konkreta sätt, som den materiella produktionen är anordnat på i hela samhället, under en hel historisk period.[113]

II. ”Social” nivå. *Själva ”organisationen”* som arrangemang för kontroll och förfogande över ”verksamhetsmedel”, och de ideologiska-sociala konsekvenserna av etablerandet av detta arrangemang.

III. Den konkreta, praktiska nivån av organisationen är vad som i praktiken händer där. Smör kärnas och packas i guldpaper, bilar sättes ihop, vägar asfalteras, skolbarn utbildas, fångar förvaras eller ”vårdas”, städer och byar bombas. I alla dessa fall utnyttjas ett ”verksamhetsmedel”, som i vissa fall är produktionsmedel, i andra fall ”verksamhetsmedel” för reproduktion av samhällsförhållanden (återskapande och omvandling i vidaste mening) eller för cirkulation av produktionsresultatet. Det är människor som sätter dessa ”verksamhetsmedel” i rörelse, för att uppnå en förändring av ett tillstånd. De människor som gör detta kan

stå i olika förhållande till ”verksamhetsmedlen”, de kan kontrollera dem eller icke.

Antaganden om dominansförhållanden

Om vi nu enligt detta schema går till undersökningar av organisationer, kommer vi antagligen att finna att alla dessa nivåer är bestämmande för den karaktär, som organisationen får. (Kapitel 6 nedan avser att illustrera just detta förhållande.) Det kommer att bli en empirisk fråga, som måste ses mot bakgrund av en organisations betydelse i ett visst samhälle, vilka nivåer som kommer att bestämma organisationens närmare utformning, det vill säga den konkreta karaktären av kontrollrelationerna på de olika nivåerna och de därtill svarande ideologiska, ”sociala” relationerna. Detta har att göra med i vilket förhållande organisationen står till produktionen. Organisationer för materiell produktion är antagligen mest påverkade av relationerna i nivå II och III, det som kallas tillägnelserelationer (direkt materiell tillägnelse, kontrollen över den direkta produktionen motsvarar kontrollrelationen i nivå III, den formella ekonomiska tilläggnelsen, makten över produktionsresultatet, hör hemma i nivå II), men förutsätter också en relation i I.[114] Organisationer som den ovan nämnda syföreningen (i 2:I), som får sägas framförallt ha sin verksamhet förlagd till det mest perifera området av ideologisk social reproduktion, regleras antagligen främst av relationerna på nivå II, och i mindre utsträckning av I, medan organisationer som är ”politiska” till sin inriktning eller har en verksamhet som är politiskt relevant eller intressant för den klass som har statsmakten, framförallt regleras av I, den överordnade nivån.[115]

De antaganden jag gjort här har en hel mängd konsekvenser för studiet av organisationer. De innebär en brytning med alla former av teknologisk determinism[116] och med alla former av organisationsteoretisk voluntarism och idealism.[117]

Jag skall i nästa avsnitt konkretisera framställningen något genom att hänvisa till konkreta exempel från den svenska fackföreningsrörelsens utveckling.

Jag har redan framfört uppfattningen, att organisationsforskningen inte besjålas av någon allmän vilja att ta upp dessa tre nivåer tillsammans, men jag vill ta tillfället i akt att visa på ett exempel på ett bidrag som faktiskt gör det. Erland von Hofsten har i ett bidrag till *Statistisk Tidskrift*[118] kritiskt diskuterat Statistiska Centralbyråns funktioner i det svenska samhället.

Artikeln förklarar att Centralbyråns uppgift väsentligen är en serviceuppgift åt företagen och den statliga och kommunala förvaltningen, men att ämbetsverket också har en renodlat ideologisk uppgift, en uppgift att sprida sådan information som får bilden av det svenska samhället att se gynnsam ut, och förtiga, eller låta bli att samla in, sådan information som skulle störa denna bild av ett framgångsrikt Sverige. Ökningen av antalet medborgare med högre utbildning meddelas, men inte ökningen av antalet analfabeter. Just i den tid, då dödstaten slutar att sjunka, nedläggs Statistiska Centralbyråns befolkningsstatistiska byrå. Hofsten visar hur förändringarna i Centralbyråns verksamhet har samband med statens övergripande roll – att hålla samman samhället och produktionsordningen, och motverka annan omvandling än den som gynnar själva fortbeståndet av den rådande ordningen.[119]

2:VI. Exempel: från svensk fackföreningsrörelse

Det är mot bakgrund av vad jag här ovan anfört, naturligtvis inte på något sätt självklart hur man skall beskriva fackföreningsrörelsens organisationsutveckling.

Byråkrati?

Man kan utgå från teorier om byråkrati, som några amerikanska och brittiska forskare har gjort, då de beskrivit fackföreningsrörelsen[120]. Till att börja med måste man då fastställa

vilket byråkratibegrepp man rör sig med. Det kan vara av intresse att arbeta både med byråkratibegreppet (1) ovan, det marxistiska begreppet, som avser ett bestämt ”skikt” av ämbetsmän, och det weberska, som med byråkrati avser en ”form” för förvaltning.[121]

Man borde då kunna undersöka i vilken mån det i fackföreningsrörelsen har utvecklats ett allt större skikt av ”byråkrater”, och i vilken mån organisationsmönstret i fackföreningsrörelsen överensstämmer antingen med Webers ”typ” eller med den faktiska, empiriska byråkrati som samhället har.

Det är emellertid nödvändigt att vara mycket försiktig med användningen av ”byråkrati” som term, för att här inte komma in på ett sätt att resonera, som direkt missgynnar möjligheterna att få kunskap om organisationerna. Kan man t. ex. hävda, att det faktum att det kan visas att vissa tendenser till likhet mellan fackföreningsrörelsen och statens administrationssystem föreligger i vissa fall – element av en hierarkisk beslutsordning, centralisering av kontrollen över vissa verksamhetsmedel, en dominerande ”legal” legitimitet för organisationens struktur – också innebär att vi i fackföreningsrörelsen har byråkrati?[122]

Jag har i andra sammanhang sökt visa[123], att det inte leder till något klarläggande av sammanhangen att hävda att fackföreningsrörelsens ledning ingår i ”staten” eller att hävda att fackföreningsrörelsens ledande män ingår i en byråkratisk elit i någon elitteoretisk mening. Det finns ingen anledning att begreppsmässigt utsudda skillnaden mellan staten, och ”statsbyråkraterna” och en underordnad klass defensiva organisationer och tjänstemän inom dessa.

Det visar sig vara svårt att tillämpa ett rent formellt byråkratibegrepp i den weberska meningen på de inomorganisatoriska förhållandena inom fackföreningsrörelsen annat än i vissa speciella avseenden. Den statliga förvaltningsorganisationen uppvisar mängder av egenskaper som en facklig organisation, låt vara hierarkisk och ”toppstyrd” inte har. Det gäller bl. a. själva karaktären av arbetsuppgifterna i en facklig organisation, som i mycket liten utsträckning är ”myndighetsmässiga”. [124] Webers ”typ” ger ingen större förståelse av fackföreningsrörelsens organisationsproblem.[125]

Vi finner vidare, att skiktet av administratörer inom fackföreningsrörelsen visserligen är växande,[126] men det är fortfarande svårt att hävda att detta innebär att vi står inför en byråkrati, i den marxistiska meningen av ett skikt som förmedlar statens makt.

Det finns många exempel på vad jag har kallat en ”ideologisk” och ”elitteoretisk” tillämpning av byråkratibegrepp på fackföreningsrörelsen, liksom på andra arbetarorganisationer.

Den tyske sociologen Robert Michels skrev 1906 boken *Zur Sociologie des Modernen Parteiwesens*, [127] som framförallt var ägnad åt undersökningar av arbetarrörelsens organisationer. Michels hävdade att det fanns en nödvändig, underliggande tendens till oligarki, fåvälde, i dessa organisationer, liksom i andra. Denna tendens berodde dels på den mänskliga naturen – människan framställs som i naturtillståndet ond och maktlysten, arbetaren i gemen som hygglig men något lättledd, godsinnad men okunnig. Vissa samhällsprocesser åberopas också av Michels. Det gäller framförallt förekomsten av sociala och politiska eliter, som införlivar arbetarrörelsens toppskikt med sig. Michels ser byråkratin, och skapandet av byråkratiska former för administration som ett viktigt instrument för eliten vid dess klättring upp genom – och ut över – organisationerna.[128]

Jag har tidigare i korthet karakteriserat denna typ av resonemang Det innebär, att man ersätter en undersökning av de konkreta sociala och politiska förhållanden som inverkat i en historisk process, med i sämsta mening ideologiska spekulationer. Som jag redan varit inne på,

förekommer denna tendens på andra håll i litteraturen om arbetarrörelsen.[129]

”Överordnad nivå” och organisationsutveckling

Fackföreningsrörelsens ”verksamhetsmedel” är de medel som används för att den skall fylla uppgiften att ”tillvarata sina medlemmars intresse som säljare av varan arbetskraft”, [130] eller att påverka de marknadsförhållanden under vilka arbetskraft köpes och säljes. Det rör sig främst om de materiella resurserna för att påverka marknadsläget genom strejker etc. eller att motstå motsvarande krigföring från köparsidan. Verksamhetsmedel är alltså medlemmarnas arbetskraft, som kan återhållas, och för att möjliggöra detta, sådana medel som kan underlätta att arbetet läggs ned eller minskar effekten av lock-outs och andra stridsåtgärder från köparsidan, stridsfonder t. ex.[131]

Det förefaller mest fruktbart, att se förändringar i organisationsförhållandena inom fackföreningsrörelsen (enligt den skiss till analyschema som jag presenterade ovan i avsnitt 2:V är de viktiga ”organisationsförhållandena”, alltså formerna för kontroll över arbetskraftens eventuella återhållande och stridsfonder etc. samt dessa förhållandens ideologiska och sociala korrelat) i perspektivet av de politiska förhållandena i samhället. Det kan visas, [132] att förändringarna i den svenska fackföreningsrörelsens organisationsförhållanden hänger samman med, och är en följd av, statliga ingripanden av olika typ mot fackföreningsrörelsen, eller ingripanden i fackföreningsrörelsens verksamhet. Ingripandena har ibland varit av vad jag har kallat indirekt slag, men det har också förekommit direkta ingripanden mot fackföreningsrörelsen och dennas möjligheter att verka.

De statliga inflytandena är naturligtvis inte den enda faktorn som påverkar förändringarna i fackföreningsrörelsens utveckling. Det är framförallt inte någon bra förklaring till hur fackföreningsrörelsens organisationer kom att bli ordnade när de först bildades, d. v. s. i Sverige under tiden 1870-1900.[133]

Några av de viktigaste statliga interventionerna som kommit att få vittgående följder för fackföreningsrörelsens utveckling var lagen om kollektivavtal och arbetsdomstol, 1928,[134] händelserna som ledde fram till nedskjutandet av arbetare i Ådalen, 1931,[135] regeringsingripandena i byggnadskonflikten 1934,[136] ”Lex Bergendahl”, 1934,[137] ”Mammututredningens” betänkande, 1935[138] Antagandet av huvudavtalet mellan LO och SAF i Saltsjöbaden 1938 var följden av hot om statliga ingripanden.[139] Den ”indirekta” påverkan är av ett annat slag. Det rör sig här främst ideologisk påverkan, av det slag som kapitel 4 nedan berör.[140] Den statsvänliga socialdemokratin har bidragit till att inom fackföreningsrörelsen hävda en ideologisk uppfattning av organisationsförhållandena som i mycket påmint om den ideologi som legitimerar den statliga byråkratin. Från denna har man t. ex. hämtat den ”elitistiska demokratiuppfattning”[141] som kommit till uttryck bl. a. i motiveringarna för 1941 års stadgeförändringar (uttryckt av August Lindberg),[142] och den olust inför öppna debatter och konflikter som torde ligga bakom Edvard Johanssons tal på 1931 års LO-kongress, då han försvarade beslutet att inte låta sekretariatets förslag i vissa frågor gå ut i förväg, med risken för att kongressdeltagarna då skulle komma med ”bundna mandat”. [143]

Slutkommentar

Det är först i en undersökning av organisationsförhållandena mot bakgrund av ”den överordnade nivån” som frågan om ”byråkrati” i fackföreningsrörelsen blir av verkligt intresse, och det är också först efter en sådan undersökning som frågan kan ges sin rimliga plats.

Fackföreningsrörelsen är inte ”byråkrati” i någon strikt mening. Men däremot är fack-

föreningsrörelsen, enligt de antaganden jag här lagt fram, underställd samma dominerande organisationskrav som andra politiskt viktiga organisationer, inklusive den statliga byråkratin. Dessa organisationskrav går tillbaka på statens organisation och statens uppgifter. Kraven är i praktiken bl. a. att organisationsledningen skall kunna företräda, och ”ansvara” för en uppfattning utan att medlemmarna behöver tillfrågas, att organisationsledningen tar på sig ett ”ansvar” för ingångna avtal, att kunna representeras utåt av företrädare som har rätt att ”ha en uppfattning” utan att kontrollera om denna verkligen från början uttrycker medlemmarnas mening.[144]

Det låter sig naturligtvis göra att kalla detta för ”byråkrati”, men det är ”byråkrati” endast i vissa speciella avseenden, om man följer Webers ”typ”, nämligen i fråga om legitimeringen av beslut och legitimeringen av ledningens verksamhet, samt centraliseringen av verksamhetsmedlen.[145]

I och med detta har man lämnat antaganden om att fackföreningsrörelsen är ”byråkratisk” därför att den är stor, därför att den i och med sin byråkrati förverkligar sitt immanenta väsen, eller därför att den har ombudsmän anställda, och förvisat dessa frågeställningar till det ideologiska eller det tekniskt-organisationsbeskrivande området.

Slutsatsen av detta kapitel blir alltså, att organisationssociologin uppvisar ett myller av ofruktbara och/eller inskränkta ansatser. Endast med en utgångspunkt, som kombinerar bestämda antaganden om relationer mellan verklighetens – och samhällsformationens – nivåer med försök att systematiskt fastställa de konkreta bestämningarna för olika organisationer, kan man komma vidare, till kunskap om organisationer.

Noter

- 1) Se Bengt Abrahamsson, ”Svar till Sune Sunesson om byråkratin”, i *Häftet för Kritiska Studier*, 1973:7.
- 2) Maktmedel. Antagandet som ligger bakom användningen av denna term, är antagandet om staten som organisation för politiken som materiell struktur, d. v. s. som ordnad relation till medel för påverkan på individer och sociala förhållanden, där tillordningen bestäms av klassförhållandena och i sin tur skärper och återskapar dessa. ”Medlen” kan vara såväl rent fysiska som ekonomiskt-remunerativa och symboliska eller materiella medel för att påverka medvetandeprocesser. Se vidare kapitel 3 och 4, samt nedan i detta kapitel.
- 3) Talcott Parsons, ”A Sociological Approach to the Theory of Organizations” i *Structure and Process in Modern Societies* (New York, 1960), sidan 16-58, spec. 16-18.
- 4) ”A Framework for the Comparative Analysis of Organizations” av Charles Perrow. Här efter Brinkerhoff och Kunz, red. *Complex Organizations and their Environment* (Dubuque, Ia. 1972), sid. 48-67. Här spec. sid. 48-49. För förklaring av termen ”mekanisk materialist”, se Aspelin, G.: *Karl Marx som sociolog* (Halmstad, 1972), eller Positivism, Marxism, Kritisk filosofi (Stockholm, 1972), av Johansson, Liedman och Kalleberg.
- 5) ”A Sociological Approach ...” a. a. sid. 17.
- 6) Ibid. 7) Ibid., sid. 20.
- 8) Perrow, ”A Framework ...” a. a., sid. 48.
- 9) Ibid.
- 10) Se t. ex. Katz och Kahn, *The Social Psychology of Organizations* (N. Y. 1966), som ser

organisationen, "ett öppet system" som rollsystem, sid. 37-57; Amitai Etzioni, som ser organisationen som ett system för "compliance" (medgörlighet, följsamhet, lydnad), se hans *A Comparative Analysis of Complex Organizations* (New York, 1961, sid. 3-22; Blau och Scott, som ser organisationen som ett nätverk av sociala relationer som vilar på delade "orientations" (värderingar), se deras *Formal Organizations: A Comparative Approach* (britt. utg. London, 1963), sid. 2-8, David Silverman, i *The Theory of Organizations* (London 1970), som betraktar organisationer som interaktionssystem, spec. sid. 8-23, William G Scott, i "Organization Theory: An Overview and an Appraisal", ur Litterer, red. *Organizations* vol. I, sid. 15-28 (New York, 1969), eller Philip Selznick, t. ex. i "Foundations of the Theory of Organization" i *Organizations*, red. Litterer, a. a., vol. II, sid. 358-368, som båda ser organisationer främst som besluts- och befälssystem.

- 11) T. ex. "En social enhet som konstruerats för att nå vissa mål" ur Etzioni, *Moderna organisationer* (Stockholm, 1966), sidan 9.
- 12) A. a., sid. 48.
- 13) Ibid., sid. 49-58.
- 14) Det är alltså inte alltid fråga om "produktion" i egentlig mening. Se inledningen av första kapitlet ovan, avsnitt 1:I.
- 15) Perrow, a. a., sid. 49. 76
- 16) Parsons, a. a., sid. 17-19.
- 17) Dahl, Modern Politisk analys här efter amerikanska uppl. *Modern Political Analysis* (Englewood Cliffs, N J, 1964), kap. 5, sid. 39-71.
- 18) Parsons, a. a., sid. 19-22.
- 19) Se ovan i not 2 samt nedan i detta kapitel. Se också Althussers artikel "Inledning till en teori om ideologiska apparater, i *Zenit* nr 31 (1973:1).
- 20) Althusser, a. a., samt Poulantzas, a. a.
- 21) Herman Schmid har arbetat med denna problematik, se hans "Science and the Control of Social Systems" i Lars Dencik, red. *Scientific Research and Politics* (Lund, 1969).
- 22) Se t. ex. Albrow, Martin: *Byråkrati* (Helsingborg, 1972).
- 23) Albrow, a. a., sid. 11-30.
- 24) Baudeaus arbete utkom 1767. Se Augusto Illuminati: *Sociologin och klassbegreppet* (Halmstad, 1970), sid. 33.
- 25) Se sammanfattningen av Poulantzas, 172-184 i a. a. och någon sammanfattande historisk sammanställning, t. ex. "Den enväldiga furstemaktens uppkomst" i *Norstedts världshistoria*, band VIII (Stockholm, 1930), av Per Sörensson.
- 26) Marx: *Louis Bonapartes XVIII:e Brumaire*, a. a., "Kritik der Hegelschen Staatsrechts", särskilt sid. 242-256 i *Marx-Engels Werke* (Berlin, DDR, 1964), Band I.
- 27) "Om guldets betydelse" och "Om naturskatten" i V I Lenin: *Valda Verk*, Moskva, 1956.
- 28) Se Poulantzas, a. a., för sammanfattningen sid. 376-408.
- 29) Se Poulantzas, a. a., för kritik och exempel, sid. 369-375, samt Reinhard Bendix'

utomordentligt intressanta artikel "Bureaucracy and the Problem of Power", från 1945, här från *Reader in Bureaucracy*, red. Merton m. fl. (New York, 1960), sid. 114-135.

30) För en mycket bra framställning om 'elitteorier', se T B Bottomores *Klass och elit* (Stockholm, 1966 och sen.), del II, första kapitlet.

31) Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft*, a. a., sid. 650-651. Se också de värdefulla kommentarerna i Nicos Mouzelis, *Organisation and Bureaucracy* sid. 15-25 och 38-49 (London, 1967), och Albrow, a. a., sid. 40-50.

32) Weber, a. a., sid. 128. Observera hur detta anknyter till de aspekter på Webers politiska sociologi som togs upp ovan i kap. 1, avsnitt 1:V:b.

33) Robert K. Merton, "Bureaucratic Structure and Personality", i *Reader in Bureaucracy*, a. a., sid. 361-370, eller Michel Crozier, *The Bureaucratic Phenomenon* (London, 1965). Se kommentar hos Albrow, a. a., sid. 51-70, till denna typ av framställningar.

34) Framförallt elitteorin, Gaetano Mosca: *The Ruling Class* (New York, 1939), som är grundläggande om än inte speciellt inriktad på detta, eller Robert Michels, *Political Parties* (New York, 1959), kap. om byråkratin, sid. 93-201, särsk. 185-201. Vidare Trotskij, *Den förrådada revolutionen* (Halmstad, 1969), sid. 66-85, Milovan Djilas, *Den nya klassen* (Stockholm, 1957) och Ernest Germain (E. Mandel) *Om byråkratin*, broschyr, Röda Häften 1 (Halmstad, 1969).

35) Parsons, "A Sociological Approach ...", a. a., sid. 16.

36) Parsons, "Introduction" till del II av Parsons, Shils, Naegele (red.), *Theories of Society* (New York, 1961), sid. 246-249, och samme författares "Evolutionary Universals in Society", ur *Sociological Theory and Modern Society* (New York, 1967), sid. 503-507.

37) Blau, *The Dynamics of Bureaucracy* (Chicago, 1955), och Blau, Heyde-brand och Stauffer: "The Structure of Small Bureaucracies" ur *American Sociological Review*, april, 1966.

38) Se *Wirtschaft und Gesellschaft*, a. a., kap. III, sid. 122-135, och *Om förkapitalistiska produktionsätt*, a. a.

39) Om förkapitalistiska .., a. a., Bendix, a. a., tar sina exempel från Tudortidens England, och Poulantzas, a. a., sina från Frankrike. Se här Webers byråkratityp, och hans betoning av skiljandet mellan "privat" och "offentlig" ställning och inkomst (i a. a., sid. 650-651).

40) *Kapitalet*, a. a., sid. 628-668, första boken. Om dessa förhållanden. Se också Barrington Moore, Jr, *Social Origins of Dictatorship and Democracy* (Britt. utg. Harmondsworth, 1969).

41) Se ovan kap. 1, avsnitt 1:V:b.

42) Detta är inte en slumpmässig koincidens. Weber har inte för intet kallats "Bourgeoisins Marx". Se t. ex. Georg Lichtheim, a. a.

43) "Kritik der Hegelschen ...", a. a.

44) Poulantzas, a. a., sid. 387-398.

45) Alvin Gouldners artikel "The Metaphysical Pathos and the Theory of Bureaucracy", *American Pol. Science Review*, 1955, handlar just om detta, den varnar för förutfattade meningar om inbyggda byråkratiska tendenser i organisationen, samtidigt som den istället föreslår ett slags optimistisk-reformistisk ideologi som grundantagande.

- 46) Blau: *Exchange and Power in Social Life* (New York, 1964).
- 47) Blau m. fl., a. a., Blau Dynamics ..., a. a., Blau: *Bureaucracy in Modern Society* (New York, 1956).
- 48) Parsons, "Introduction", a. a.
- 49) A. a., sid. 503-507 och 519-520.
- 50) Gouldner, "On Weber's Analysis of Bureaucratic Rules" i *Reader in Bureaucracy*, a. a., och *Hegel's Political Writings*, a. a.
- 51) Merton, a. a., Crozier, a. a., March och Simon, *Organizations*, sid. 137 –171 om svårigheterna att fatta rationella beslut.
- 52) Albrow, a. a., sid. 50-70.
- 53) *Wirtschaft und Gesellschaft*, kap. I och kap. III, a. a.
- 54) Trist m. fl. *Organisational Choice* (London, 1963), är ett mycket känt exempel på detta. Det är en undersökning av kolbrytningsarbete, och handlar om hur man skall utforma arbetsgrupper som passar till olika former av brytningsteknik. Begreppet "socio-tekniskt system" kommer från Emery och Trist, "Socio-technical Systems" i Walker (red.) *Modern Technology and Civilisation* (New York, 1962), sid. 418-425.
- 55) Blau: *The Dynamics ...*, a. a. Se partiet som cit. i Litterer (red.) *Organizations*, a. a., sid. 276-281, och i samme förf:s *Bureaucracy in Modern Society*, a. a., spec. sid. 70-79.
- 56) Bendix, a. a.
- 57) Ibid. De arbeten han refererar till är för den "konservativa" elitteorin L von Mises: *Bureaucracy*, och *Omnipotent Government* (båda Newhaven, 1944), och F von Hayek: *The Road to Serfdom* (Chicago, 1944), m. fl.
- 58) Burnham: *Direktörernas revolution* (Stockholm, 1947), spec. sid. 8898.
- 59) Cit. efter Bengt Abrahamsson, "Organisationerna och demokratin", i *Demokrati-begreppet*, red. N. Åkerman (Stockholm, 1972), sid. 125.
- 60) Se t. ex. Lipsets intressanta resonemang i *Agrarian Socialism* om de svårigheter de reformistiska ministrarna i Saskatchewan hade med byråkratin. Här efter *Reader in Bureaucracy*, a. a., sid. 221-232.
- 61) W. Wesolowski har i en uppsats "Härskande klass och maktelit", i Sidebäck, red. *Historiesyn och klassteori* (Stockholm, 1972), argumenterat för att "politiker" och "byråkrater" bör behandlas som analytiskt sett samma grupp vid studiet av statsmaktens former.
- 62) Becker: "Whose Side are We On?" i *Social Problems*, 14 (1967), 239-247, Gouldner: "The Sociologist as Partisan: Sociology and the Welfare State" i *American Sociologist*, 3, 1968, sid. 103-116.
- 63) Germain (Mandel), a. a.
- 64) "Not till 'Kritiken av personkulten'" i *Zenit* nr 35, 5:1973.
- 65) Åkerman, "Den ogripbara byråkratin", inl. till Åkerman, red. *Byråkratin – ett nödvändigt ont?* (Falköping, 1973). Cit. fr. sid. 7. Även Harald Swedner "Samspelet mellan socialarbetare

och beteendeforskare” i Swedner, red. *Socialvård och Samhällsförändring* (Stockholm, 1970).

66) Denna typ av historieidealism, eller ”historicism”, behandlas något i första kapitlet ovan. Utgångspunkten är i dessa former för historieidealism antagandet om ett centralt subjekt för historien.

67) Se t. ex. Giddens' diskussion i hans *Capitalism and Modern Social Theory* (Cambridge, 1971).

68) Giddens, *Politics and Sociology in the Thought of Max Weber*, a. a., J. P. Mayer, *Max Weber and German Politics*, a. a.

69) Se Barrington Moore ”The New Scholasticism ...”, a. a., eller inledningen till samma författares bok *The Social Origins of ...*, a. a. Se även för ett konkret exempel, Lennart Berntsons nyutkomna *Politiska partier och sociala klasser* (Lund, 1974).

70) Se här avsnitt 1:II samt slutorden i avsnitt 1:V samt avsnitt 1:VI.

71) Marx' *Grundrisse*, finns på svenska i två urval: *Grunddragen i kritiken av den politiska ekonomin*, i red. av S. E. Liedman, och *Om förkapitalistiska produktionssätt* utg. av Erik Edholm (a. a.).

72) Se Lipsets ”Political Sociology” (1967) a. a. eller Smelsers ”Introduction”, a. a.

73) De undersökningar som görs är regelmässigt ohistoriska. Se t. ex. Nils Elvanders *Intresseorganisationerna i dagens Sverige* (Lund, 1966 och senare), Bendix, a. a., hänvisar till historiskt orienterade undersökningar av bl. a. Franz Neumann och R. Brady, utom de anf. arb. av von Mises och von Hayek.

74) Parsons, ”A Sociological approach ...”, a. a., och samme förf:s ”Some Ingredients of a General Theory of Formal Organizations” i *Structure and Process ...*, a. a., sid. 59-96.

75) ”A Sociological Approach ...”, a. a., sid. 17-22.

76) Ibid.

77) *The Social System*, a. a., sid. 243-248.

78) Etzioni, *Moderna organisationer*, a. a.

79) Cit. ur Modern Organisationsteori efter Abrahamsson, ”Organisationerna ...”, a. a., sid. 130.

80) Ibid.

81) Parsons, ”Some Ingredients ...”, a. a., sid. 60-65.

82) Blau, a. a., i not 55.

83) *A Comparative Analysis of Complex Organizations*, a. a.

84) Blau och Scott: *Formal Organizations: A Comparative Approach*, a. a.

85) Ibid., sid. 43.

86) Parsons ”A Sociological Approach ...”, sid. 16-18.

87) Som ju Parsons faktiskt gör, vilket framgår av titeln på hans uppsats ”Some Ingredients of a General Theory ...”.

88) Parsons tar upp dessa problem i sin uppsats ”Some Ingredients ...”, a. a., i inledningen,

men han tenderar att se själva den "direkt produktiva" (metafor fortfarande) nivån som en direkt följd av målet och den överordnade sociala funktionen. Parsons' åtskillnad mellan nivåer i organisationen, "teknisk nivå", "institutionell" nivå och "överordnad" nivå är ett slags anpassning av hans organisationsteori till hans allmänna teori om sociala system-problem (den tekniska nivån motsvarar den adaptiva funktionen, målinstitutionaliseringen integrerar, relationen med det överordnade normsystemet bevarar mönster).

89) Utmärkt sammanfattning hos Mouzelis, a. a., sid. 79-96.

90) Den gränsar naturligtvis till organisationssociologin, i den utsträckning som denna är avsedd att vara underlag till handböcker för företagsledare, som Selznicks arbeten (se ovan).

91) Mouzelis, a. a., sid. 79-96.

92) *Industrial Organization: Theory and Practice* (London, 1965).

93) Även i hennes *Management and Technology* (London, 1958), här efter Tom Burns, red. *Industrial Man* (Harmondsworth, 1969), sid. 196-231.

94) Burns och Stalker, "Mechanistic and Organic Systems" eg. ur en bok (*The Management of Innovation*), här efter Litterer (red.) *Organizations*, A. a., vol. II, sid. 345-348, och Woodward, *Industrial ...*, a. a., sid. 23-25.

95) Burns och Stalker, a. a.

96) Perrow, a. a.

97) *Ibid.*, sid. 48 not 1. 98) *Ibid.*, sid. 48.

99) Perrow nämner här inte vilka forskare han menar, men hans karakteristik stämmer väl in på Leonard Sayles, t. ex. "Work Group Behaviour and the Larger Organization" ur *Organizations*, red. Litterer, a. a., vol. I, sid. 215-222, eller på Charles Walker, t. ex. i Walker and Guest: *The Man on the Assembly Line* (Cambridge, Mass., 1952), eller Robert Blauner: *Alienation and Freedom* (Chicago, 1964).

100) Perrow, a. a., sid. 49. 101) *Ibid.*, sid. 49-50. 102) *Ibid.*, sid. 50. 103) *Ibid.*, sid. 54.

104) I avsnitt 2:I ovan.

105) "The Analysis of Goals in Complex Organizations" av Charles Perrow. I Litterer, red. *Organizations*, vol. II, sid. 369-378, samt hans förut anf. arb., sid. 48.

106) Perrow, "A Framework ...", a. a., sid. 49.

107) Perrow har talang som rapportförfattare, se hans art. tillsammans med John Maniha, "The Reluctant Organization and the Aggressive Environment", i Brinkerhoff och Kunz, red. *Complex Organizations and Their Environment*, a. a. Den artikeln erinrar om den typ av struktur-funktionalism som Mertons tidiga studier av boss-politiken i "Manifest and Latent Functions" (*Social Theory and Social Structure*, New York, 1968), eller Selznicks debutverk *TVA and the Grass-roots* (San Francisco, 1949), utgör.

108) För några exempel på vilda analogier, se min tidigare artikel "Om begreppet byråkrati" i *Häften för Kritiska Studier*, 4:1973, sidan 13-14.

109) Jämför sådana begrepp som "vara" (*Kapitalet*, a. a., första boken, del 1).

110) Charles Bettelheim, *Övergången till den socialistiska ekonomin* (Möln dal, 1970), och *Socialism och ekonomisk planering* (Halmstad, 1974), vilka kritiskt tar upp de resonemang

som presenteras av Etienne Balibar i hans "Den historiska materialismens grundläggande begrepp", Althusser-Balibar: *Att läsa Kapitalet*, del II (Stockholm, 1970). Bettelheims arbete har påverkat mina utgångspunkter. Det gäller främst hans skiljande av olika typer av kontroll- och tillägnelserelationer. Men han har inte försökt göra organisationsteori av det. För det ansvarar jag själv.

111) Perrow, "A Framework ...", a. a.

112) Sunesson, *Stat och Fackförbund i Sverige* (Stockholm, 1971, stencil), särskilt kap. 3, sid. 118-130.

113) Om denna typ av dominansförhållanden, se Althusser: "Motsättning och överbestämning", i *För Marx* (Stockholm, 1968).

114) Se Bettelheim, *Socialism ...*, a. a., sid. 73-94, och Balibar "Den historiska materialismens ...", a. a., sid. 96-106.

115) Speciellt har jag visat detta för fackföreningsrörelsen. Se nedan, kap. 3.

116) Antingen det är i Perrows sociologiskt funktionalistiska form eller det är i formen av mekanistiska analogier, som F. W. Taylor, i sin *The Principles of Scientific Management* (New York, 1945), eller pseudo-marxistisk teknologisk determinism som den polske ekonomen Oscar Lange företräder, se hans "Produktionssätt och samhällsformationer" i *Historiesyn och klassteori*, red. Sidebäck, a. a., och min recension av d. o. i *Häftan för Kritiska Studier*, 8:1973.

117) Som de "norm-värdeteorier" som ovan refererats.

118) "Gravskrift över en byrå", *Statistisk Tidskrift* 1971:5, sid. 380-389.

119) "Gravskrift ...", a. a. Hofstens framställning drar något åt det elit-teoretiska hållet, spec. sid. 384, vilket mitt referat inte riktigt redovisar. Detta är dock konsistent med Hofstens teser.

120) V. L. Allen: *Power in Trade Unions* (London, 1954), J. D. Edelstein: "The N U M" i *International Journal of Comparative Sociology*, 1968, "An Organizational Theory of Union Democracy" i *American Sociological Review*, vol. 32, 1967, eller Philip Marcus: *Trade Union Structure: A Study in Formal Organization*, Ph D avh., stencil, Chicago, 1962, och "Union Conventions and Executive Boards" i *American Sociological Review*, 1966. Aliens och Marcus' Webers-applikationer är ganska stela och ger inte mycket. Edelstein är friare och mera kritisk. Lipset, Trow och Coleman anknyter framför allt till Michels (i *Union Democracy*, a. a.).

121) Se ovan i avsnitt 2:II.

122) Se min *Stat och Fackförbund ...*, a. a., sid. 118-130.

123) *Ibid.*, sid. 55-58.

124) I brist på bättre empiriskt material får jag ta mina egna erfarenheter från fackförbundsexpeditioner som utgångspunkt, de stöds av Sture Lantz' handbok *Att vara Ombudsman* (Stockholm, 1961).

125) Allen, a. a., och Marcus, a. a.

126) Ett sätt att belägga detta är att studera antalet av "Landsorganisationens funktionärer och tjänstemän" som deltar i LO-kongresserna. 1926 var det 8 st; 1931, 7; 1936, 10; 1941, 9; 1946, 15; 1951, 20; 1956, 28; 1961, 39; 1966 slutligen 51 st. Uppgiften för 1971 har jag inte

tillgänglig då detta skrives. Källa: resp. kongressprotokoll. Det viktiga är: Är det någon väsentlig skillnad i LO:s organisationsstruktur nu och 1931 och 1941? Tillväxten i antalet experter beror sannolikt på centraliseringen efter 1941 och på nya arbetsuppgifter, men byråkrati?

127) *Political Parties* heter boken på engelska, och det är den jag ref. till här (New York, 1959).

128) Ibid, sid. 185-201.

129) Se not 34 ovan.

130) Se nedan kap. 3. 131) Ibid.

132) *Stat och Fackförbund ...*, a. a., min licentiatavhandling, sid. 59-92.

133) Se Tage Lindbom, *Den svenska fackföreningsrörelsens uppkomst och tidigare historia* (Stockholm, 1938), sid. 18-74. Se även A. Stinchcombes artikel "Social Structure and Organization", i *Handbook of Organizations* (Chicago, 1965), sid. 142-169. Stinchcombe diskuterar där möjligheten att tolka organisationers "nuvarande" struktur i termer av de förhållanden i olika avseenden som rådde när organisationerna bildades. Det är ett intressant uppslag, men de bestående kunskaper man får av Stinchcombes artikel är inte stora.

134) Se Westerståhl, J.: *Svensk fackföreningsrörelse*, sid. 366-381 (Stockholm, 1945).

135) Casparsson, *LO under fem årtionden*, Stockholm, 1947, del II.

136) Helldén, *Byggnadsträarbetareförbundet* (Stockholm, 1954), Nerman: *Svenska Murareförbundet* (Stockholm, 1941), Apitzch: "Socialdemokrater och kommunister i byggnadsstrejken", *Arkiv*, nr 2, 1972, eller Kupferberg, "Byggnadsstrejken 1933-1934" i samma tidskriftsnummer.

137) *SOU 1933:36*, se även Westerståhl, a. a., sid. 383-401, och *Stat och Fackförbund*, a. a., sid. 84-87.

138) Westerståhl, a. a., *Stat och fackförbund*, 87-89, *SOU 1935:35-36*.

139) Westerståhl, a. a., sid. 199-209, Casparsson: *Saltsjöbadsavtalet* (Karlskrona, 1966).

140) Kapitel 4, nedan.

141) Uttrycket har jag lånat från Bengt Abrahamsson, som i sin tur väl har det från Leif Lewin (*Folket och eliterna*, Stockholm, 1970).

142) *Protokoll vid Landsorganisationens kongress*, 1941 (Stockholm, 1941), sid. 197-200.

143) *Protokoll vid Landsorganisationens kongress*, 1931 (Stockholm, 1931), sid. 100.

144) Se Westerståhl, a. a., sid. 84-134, och August Lindbergs tal (not 142).

145) Se disk. i *Stat och Fackförbund*, a. a., sid. 115-132.

3. Staten och arbetarrörelsens organisationer: Reproduktion och ingripanden

Detta kapitel är ägnat åt en sammanfattning och en översikt av vissa funktioner hos staten, i synnerhet i förhållande till arbetarrörelsens organisationer. Jag kommer att först ta upp vissa allmänna frågor om "staten" och fackföreningarna" för att sedan ta upp några av de speciella mekanismer och sätt genom vilka staten inverkar på fackföreningsrörelsen.

3.1. Utgångspunkter: Stat och organisation

I de två föregående kapitlen har jag tagit upp politiskt-teoretiska och organisationsteoretiska problem. Mina resultat i de kapitlen är nu utgångspunkten för den något "konkretare" framställning som detta kapitel avser att vara.

I det första kapitlet, där jag behandlade den statsvetenskapliga och "politiskt-sociologiska" teorin om "politiken", konstaterade jag att denna teori väsentligen är idealistisk och voluntaristisk.[1] De materiella medel, som möjliggör ingripanden från den politiska strukturen, genom dess organisation, staten, undersöks inte. Begreppet politik definieras inte på ett sätt som gör det möjligt att förstå de specifika politiska organisationernas uppgifter i förhållande till en hel samhällsformation. Ibland tenderar "politik" att uppfattas som en underliggande "väsens-egenskap" i allt socialt liv.

Mot detta ville jag sätta en undersökning av "politiken" som utgår från en undersökning av vad för *effekter* den politiska strukturen faktiskt har. Vid en undersökning av "staten och organisationerna" skulle detta alltså nödvändigtvis bli en undersökning av de historiska formerna för över- och underordnade samhällsliga nivåers variation. Den utgångspunkt jag då valde vilar på de två grundantagandena att "politiken" är att betrakta som en materiell struktur, givetvis med ideologiskt-sociala korrelat, samt att "politikens" funktion är att hålla samman ett samhälle och reglera dess inre förhållanden. I detta sammanhang har jag använt begreppet "reproduktion" av samhällsförhållandena, för att förklara statens uppgift som organisation för den politiska strukturen.

Uttrycket reproduktion av samhällsförhållandena går här tillbaka på Marx' teorier, som de uttrycks i hans *Kapitalet* och i *Grundrisse*. [2] Med utgångspunkt från upprepningen av över- underordningsförhållandet mellan arbetaren och köparen av hans arbetskraft, konstaterar Marx att detta förhållande inte bara är något som kvarstår, oförändrat, utan det produceras åter. [3] Själva klassförhållandet återskapas alltså. Men återskapandet av klassförhållandena, som Marx visar vara något som också förutsätter en bestämd social uppfattning av produktionsförhållanden, en ideologi alltså, förutsätter också vissa reglerande faktorer utanför själva produktionen och den ideologiska uppfattningen av denna. Om klassförhållandena bygger på ett historiskt skiljande av arbetaren från hans produktionsmedel krävs naturligtvis några institutioner som uppehåller detta skiljande, eljest vore det inte möjligt för systemet att fortleva. De institutioner som fullgör denna uppgift är statens institutioner. Dessa har både ren tvångsmässiga politiska uppgifter och ideologiska uppgifter – normspridande och legitimering [4] – enligt denna teori.

I kapitlet om organisationer, kap. 2 ovan, har jag försökt gå igenom några viktiga tendenser i organisationssociologin och organisationsteorin. Jag har funnit att även detta studieområde behärskas av antaganden som är idealistiska och "voluntaristiska" till sin prägel. [5] I flera fall ses vilja och normer som grundvalen för organisationerna, och i de fall där "teknologiska" faktorer studeras, är det för att ge en bakgrund till studiet av en social struktur, som fattas i

främst ideologiskt-social mening. Med utgångspunkt från vissa antaganden om ”verksamhetsmedel” försökte jag där föra fram ett analyschema som tog ”verksamhetsmedlen” och kontrollen över dessa ”verksamhetsmedel” på tre olika nivåer, som den avgörande utgångspunkten för analys av organisationer och dessas förändring.

Jag vill i detta kapitel lägga grunden för en undersökning av de konkreta processer, genom vilka staten arbetar som överordnad garant för reproduktionen av de samhälleliga förhållandena, genom att visa på vilket sätt man kan se de relationer mellan ”överordnad nivå” och ”organisationsnivå” som jag förutsätter i det nämnda analyschemat.

Här är det på plats att påpeka, att den framställning jag gör här nedan har karaktären av kommenterad hypotes. Jag har endast i något fall tagit upp alternativa förklaringsvägar, och kommenterat dessa.

Fackföreningar

En fackförening är en klassorganisation av lönarbetare, som säljer sin arbetskraft på en marknad.[6] En fackförenings centrala uppgift är att tillvarata sina medlemmars intressen som säljare av arbetskraft. I en artikel i tidningen ”Labour Standard” år 1881 skrev Friedrich Engels:

— — /I början av 1800-talet/ hade dock de år 1824 legaliserade fackföreningarna framträtt och det var högt på tiden. Kapitalisterna är alltid organiserade. I de flesta fall behöver de inga formella organisationer, inga statuter, inga funktionärer etc... . Arbetarna däremot kan redan från början inte klara sig utan en stark organisation med noggrant fastställda statuter, en organisation som utövar sitt inflytande genom funktionärer och kommittéer. — — —

Vi har talat om arbetarens kamp mot kapitalet. Denna kamp existerar, sedan må kapitalets apologeter invända vad de vill ... Blotta existensen av fackföreningar bevisar tillfyllest detta faktum. Om de inte hade skapats för kamp mot kapitalets övergrepp, varför skulle de då ha skapats? Det är ingenting att sticka under stol med. Inga aldrig så vackra ord kan dölja det avskyvärda faktum, att det nuvarande samhället är uppdelat i två stora antagonistiska klasser – å ena sidan arbetarna, som inte äger något annat än sin arbetskraft – och å andra sidan kapitalisterna, som äger alla produktionsmedel. Den förra klassens arbetsprodukt måste delas mellan klasserna, och det är just kring denna delning som kampen oavbrutet rasar. Varje klass försöker få en så stor andel som möjligt. Och det sällsammaste i denna kamp är att arbetarklassen, trots att den bara kämpar om en liten del av sin egen produkt, ofta beskylls för att beröva kapitalisterna vad som tillkommer dem.[7]

En av effekterna av ekonomins indelning av individerna i klasser är sammanslutningen av individer i grupper, som förenas av den gemensamma ställningen till produktionsmedlen. Denna typ av sammanslutning är naturligtvis endast möjlig då individer som delar samma klasssituation har möjlighet att komma samman, att kommunicera och organisera sig. En fackförening är en sådan organiserad form för ekonomisk klasskamp, eller facklig kamp, den i viss mån defensiva kamp som beror av de sociala ekonomiska förhållandena. Naturligtvis förekommer det också oorganiserad, spontan – några säger ju ”vild” – facklig kamp, i form av spontana upplopp, hungerdemonstrationer, strejker etc. Den oorganiserade kampen har historiskt varit föregångare till den organiserade kampen.[8]

Engels gör i en senare del av den citerade artikeln ett viktigt påpekande, som spelar stor roll för den vidare framställningen, nämligen att själva uppbyggandet av en klassorganisation inom och för arbetarklassen, innebär att arbetarklassen genom denna organisation blir en möjlig maktfaktor, och ett hot mot den klass som äger produktionsmedlen på ett helt annat sätt än tidigare. Detta gäller även om den organisation som byggs upp är av ekonomisk, defensiv karaktär och alltså inte ifrågasätter lönarbetet som system, utan försöker att för sina medlem-

marx räkning tillkämpa sig fördelar inom systemet, genom att hålla upp priset på arbetskraft som vara. Även om dessa fackliga organisationer inte har ”politiska” ambitioner d. v. s. strävar efter att arbetarklassen skall överta eller påverka den politiska makten i samhället, kan den organiserade arbetarklassen så småningom utveckla sådana ambitioner. Därför kommer de fackliga organisationerna att bli potentiella hot mot samhällsordningen och i sista hand också mot kapitalägarnas politiska maktställning. Den fackliga rörelsen kan bli basen för en politisk organisering av arbetarklassen i revolutionärt syfte, men den kan också genom långtgående ekonomiska kampformer undergräva ekonomin för köparna av arbetskraft på ett sådant sätt att de får allvarliga problem, blir utkonkurrerade av andra kapital etc. Särskilt hotfullt kan det tänkas framstå, om de ekonomiska kampformerna sammankopplas med en självständig politisk organisering av arbetarklassen. För staten som organisation för den politiska strukturen och därmed för den klass vars ”överordning” garanteras därigenom, blir det då av största betydelse att dels förhindra och avleda politisk klasskamp, och dels att hålla den ekonomiska klasskampen inom tolerabla gränser. Detta leder över till problemet med statens ingripanden mot fackföreningsrörelsen.

3:II. Den kapitalistiska staten och klasserna

Marx undersökte i några texter[9] de speciella kännetecken som staten i det kapitalistiska produktionssättet har jämfört med andra, tidigare produktionssätt och de statsformer som där förekommit. Det viktigaste kännetecknet, menar Marx, är att i det kapitalistiska produktionssättet är ”ekonomin” på ett speciellt sätt skild från ”politiken”. De politiska underordningsförhållandena är under kapitalismen inte parallella med, och identiska med, de ekonomiska. Den kapitalistiska staten har särkännetecken som beror på att den håller samman ett samhälle där merarbetet kan utvinnas med rent ekonomiska metoder. Under kapitalismen behövs i allmänhet inte någon direkt våldsam intervention mot den direkte producent som inte vill utföra merarbete, vilket är fallet i andra produktionssätt, t. ex. då en dagsverksskyldig bonde inte vill utföra sina dagsverken åt jordägaren utan föredrar att förbättra sin egen jordlott. Svälten ersätter numera påken som drivkraft, och det statliga våldet kan ta på sig andra sammanhållningsuppgifter.[10]

Det finns vidare ett grundläggande drag i den kapitalistiska statens uppbyggnad och ideologi, som skiljer den från andra stater. Denna stat definierar inte medborgarna – undersåtarna i termer av produktivt eller sociala kategorier (adel, präster, borgare, hjon etc.) utan som individer, som principiellt ses som likaberättigade medborgare, som bär upp staten gemensamt och på samma villkor. Klasser och stånd erkännes inte av statens institutioner. Det är på de enskilda individernas samlade vilja som statens makt grundar sig, och staten ses som representant för dessa individer, folkets enhet.

Detta kommer till uttryck i den kapitalistiska statens rätts- och förvaltningsordning. Den typiska kapitalistiska statens institutioner vilar på en rättsordning som erkänner – inom gränser som kan variera – politiska fri- och rättigheter, ett på rätten grundat förvaltningssystem m. m., och inte på uttryckliga klassprivilegier som går tillbaka på gudomlig eller mystisk legitimitet. Själva den statliga rättsordningen framställs också den som en manifestation av alla medborgares vilja.[11]

Det kapitalistiska produktionssättet innebär som bekant inte att individerna i sitt praktiska, materiella arbete, skulle vara isolerade eller ”unika” individer. Tvärtom innebär ju kapitalismen ett samordnande av mänskliga arbetsinsatser som aldrig förekommit tidigare. Men i den juridiska avbildningen av produktionsförhållandena framstår individerna – just som

enskilda, enstaka *individer*. Den privata äganderätten, avtalsrätten och alla andra ekonomiska ”rätter” som garanteras av den juridiska apparaten, är förhållanden som i lagen kan tyckas gälla mellan individer – avtal – eller mellan individer och ting – ägande. Men i själva verket förutsätter och stöder dessa lagar ett ekonomiskt system som indelar individerna i klasser. Genom denna inbakade förutsättning blir det politiska förhållandet också ett klassförhållande. Ägandet av en fabrik förefaller t. ex. vara ett förhållande mellan individ och ting, men en fabrik är ett ting som förutsätter arbetare och lönarbete under kapitalismen,[12] och bakom förhållandet mellan individen och tinget finns alltså ett klassförhållande dolt.[13]

”Denna stats huvudmotsättning består inte så mycket i att den ”säger” att den är hela folkets stat samtidigt som den är klasstat, utan snarare att den i själva sina institutioner framträder som en ”klass”-stat i ett samhälle där institutionerna uttryckligen fastställt att någon klassuppdelning av samhälle inte finns. Staten framträder alltså som en borgarklassens stat, men underförstår att hela ”folket” ingår i denna klass”.[14]

Hur förhåller sig då denna ”klasstat” till klasserna?

Statens lagstiftande, regel-fastställande funktion är som bekant parad med en omfattande apparat för sanktioner. På det sättet kan staten säkra de produktionsförhållanden som är en förutsättning för ”klassproduktionens” fortbestånd samtidigt som den inför ”hela folket” förnekar att den har någon klasskaraktär. Genom denna ideologiska process kommer staten att bli en ännu effektivare organisation för den politiska makten, en organisation som är riktad mot de underordnade klasserna, i det borgerliga samhället framförallt arbetarklassen.

De – genom politik och produktion – underordnade klasserna kommer i det läget, att de visserligen – ”principiellt” – har samma möjligheter i det politiska systemet som den ”härskande” klassen, men bara för sina medlemmars del i dessas egenskap av individer och medborgare. Som klass har de däremot ingen rätt att åberopa, vilket däremot kapitalistklassen har, inte formellt men väl reellt genom ägandet och rätten.

Dessa förhållanden, att arbetarklassen har formella, individuella politiska rättigheter, men inte ges någon särskild rätt att hävda sina klassintressen i den kapitalistiska staten, har haft djupgående och allvarliga konsekvenser för arbetarklassens politiska och ekonomiska organisationer.[15]

Den uppfattning jag relaterat innebär alltså att den ”härskande” klassens makt ses som en enhetlig klassmakt på det politiska området. Detta får emellertid inte undanskymma det förhållandet att arbetarklassen och andra undertryckta klasser kan tvinga den ”härskande” klassen till viktiga eftergifter på det ekonomiska området, t. ex. genom facklig kamp, eftergifter som kan innebära stora framgångar i den kamp om arbetsprodukten som Engels talar om i citatet ovan. Man kan också tänka sig ekonomiska eftergifter som förmedlas av *staten*. Detta kan möjligen förefalla paradoxalt, om man inte betänker, att den ”kapitalistiska staten”, enligt denna teori, inte direkt representerar kapitalistklassens ekonomiska intressen utan just klassens *politiska* intressen. Det politiska intresset kommer här att framstå som behovet att förhindra och desorganisera underordnade klassers politiska kamp, så länge en sådan kamp är möjlig. Ett av sätten att göra detta är att medge vissa ekonomiska eftergifter för att säkra den politiska kontrollen. Sådana reformer som jag här syftar på – socialpolitiska reformer bl. a. – kan naturligtvis ibland skada kapitalistklassens kortsiktiga ekonomiska intressen, och skadar alldeles säkert några eller många enskilda kapitalisters ekonomi.[16] Men om staten skall kunna ingripa på detta sätt krävs det att staten har en viss ”relativ” självständighet, i så måtto att den kan handla utan att småsnålt snegla på kortsiktiga ekonomiska intressen. Det finns dock en gräns för dessa eftergifter från statens sida. Den går där de politiska intressena

kommer i farozonen.[17]

De organisationer som arbetarklassen skapar, framstår alltså inför staten som representanter för individer. Som sådana har de naturligtvis rätt att framföra sina synpunkter. Om de är organiserade för att delta i de statliga politiska organen, parlamenten etc. får de också göra det på de villkor som rättsordningen ställer upp.[18] Men eftersom denna rättsordning är grundad på en föreställning om klassernas frånvaro, samtidigt som den förutsätter en härskande klass, kommer det sätt på vilket arbetarklassens organisationer anpassar sig till denna ordning vara avgörande för den utveckling som arbetarklassens kamp kan få.[19]

Fackföreningarna och politiken

Seymour Martin Lipset hävdar i en uppsats att de bästa framställningarna av två alldeles motsatta uppfattningar om förhållandet mellan den fackliga rörelsen och politiken är Selig Perlman's arbete *A Theory of the Labor Movement* och V. I. Lenins *Vad bör göras?*[20] Perlman's arbete utgår från ståndpunkten, att fackföreningarna är och bör förbli organisationer för enbart ekonomiska syften. De skall därför absolut avhålla sig från att blanda sig i politiken på annat sätt än genom stöd åt lagstiftning som direkt är förbunden med deras verksamhet. De kommer annars, menar Perlman, bara att undergräva sina möjligheter att uppträda som fackliga organisationer, framför allt därför att de kommer att kunna uppfattas som underminerande och revolutionära organisationer, som kommer att te sig omöjliga som samarbets- och förhandlingspartners för köparna av arbetskraft. I stället skall de inrikta sig på att bilda begravningskassor, sjukkassor, självhjälpsföreningar etc. och försöka få arbetsgivarna att stödja dessa inrättningar. Detta bör ligga i arbetsgivarnas intresse, menar Perlman, eftersom det skulle garantera den ”sociala fred” som enligt Perlman endast kan tänkas om arbetarklassen hålls vid någorlunda gott hull och humör. Perlman – och Lipset – ser de socialistiska målen att omvälva samhället som något som inte hör till området för vad fackföreningsrörelsen bör befatta sig med. Som denna s. k. trade-unionistiska uppfattnings motsats utpekar Lipset alltså Lenin. Lenins arbete *Vad bör göras?* är emellertid inte framförallt ett verk som behandlar fackliga organisationsproblem. Snarare utreder uppsatsen betingelserna för att arbetarklassen skall kunna organiseras för politisk klasskamp. I det sammanhanget karakteriserar Lenin den normala ideologin i den fackliga rörelsen som ”spontan”, i den meningen att den utgår från behovet att avhjälpa direkt upplevda missförhållanden, utan att däremot ställa perspektivet att avskaffa lönearbetet som system genom – det är Lenins politiska förslag – erövrandet av den politiska makten och krossandet av staten. Därmed, menar Lenin, är denna ideologi, med all den radikalism den kan vara mäktig, ändå otillräcklig för den politiska arbetarrörelsen.[21] Därför måste fackföreningarna kompletteras med genuint politiska organisationer inom arbetarklassen, något som redan Engels underströk i sin ovan anförda artikel om fackföreningarnas betydelse.

Inom arbetarrörelsen har synen på förhållandet mellan ekonomisk och politisk kamp och mellan de ekonomiska och politiska kamporganisationernas betydelse varit en av de avgörande brytningspunkterna mellan en reformistisk och en revolutionär inställning. Framförallt har detta kommit till uttryck i bedömningen av den politiska kampens säregna karaktär, där denna kamp av revolutionära socialister har setts som kampen om statsmakten och omvälvandet av samhället, vilket också haft konsekvenser för uppbyggandet av de politiska organisationerna. I ”lassalleansk” reformistisk tradition har det politiska arbetet framförallt uppfattats som reformarbete ”uppifrån”, genom den existerande staten, och i ett ”trade-unionistiskt” perspektiv har den politiska kampen framförallt misstrotts, och i andra hand underordnats fackliga ambitioner.[22]

3:III. Statliga ingripanden

V. L. Allen, en engelsk författare som publicerat flera arbeten om fackföreningsrörelsen, skriver i sin bok *Militant Trade Unionism*:^[23]

”Alla regeringar, vilken ideologisk övertygelse de än påstås ha, har alltid och oundvikligen betraktat fackföreningarna som möjliga föremål för restriktioner, regleringar och undertryckande. Vid något tillfälle har regeringar flirtat med fackföreningarna, men flirten har blivit kort, och antingen slutat som ett viktorianskt äktenskap, med fackföreningarna som kvinnorna, fångna i en legaliserad trældom, där de utfört de uppgifter de fått på sin lott, och då och då avbrutits med ögonblick av intimitet, men aldrig fått vara med och dela på några förtroenden – eller, vilket är den andra utvägen, har förhållandet avbrutits med den bitterhet som kännetecknar sanningens ögonblick i ett förhållande som bygger på förförelse i ond avsikt”.

Av det jag tidigare anfört, framgår det, att själva existensen av fackföreningar, och överhuvudtaget klassorganisationer inom arbetarklassen, utgör ett politiskt problem för kapitalistklassen, och därmed för staten i det kapitalistiska samhället. En organisation som en fackförening, som driver kamp på den ekonomiska nivån i samhället, har emellertid ingen självklar återverkan på den politiska nivån. Den fackliga kampen hotar alltså inte nödvändigtvis statsordningen och ägarklassens politiska maktställning. I stället kan själva *tillåtandet* av ekonomisk kamp – och därmed också att denna kamp kan få vissa framgångar – ses som ägnat att stärka denna maktställning. Staten måste då emellertid fixera gränserna för det utrymme som den undertryckta klassens kamp kan få.

Statens förhållande till ekonomin i det kapitalistiska produktionssättet kännetecknas enligt den marxistiska teorin av att den, till skillnad från den organiserade politiska ordningen i andra produktionssätt, *inte direkt* ingriper när det gäller att utvinna merarbete. Att anta denna ”relativa boskillnad” mellan politik och ekonomi innebär inte att man tror att dessa områden inte har med varandra att göra och det betyder inte heller – t. ex. – att man antar att det juridiska bekräftandet av produktionsförhållandena skulle vara det enda som binder staten och ekonomin samman. Statens ekonomiska betydelse, och därmed de områden som knyter samman staten och ekonomin, har f. ö. blivit mer och mer omfattande under det kapitalistiska produktionssättets historia, så att staten nu griper in mera direkt i ekonomin än tidigare.

Statens ingripanden kan vara av flera olika slag. Vanliga former för statens ingripande i ekonomin är t. ex. ”socialpolitik” och ”ekonomisk politik”. Socialpolitiska reformer har ofta som syfte att tillgodose vissa av den underordnade klassens ekonomiska intressen. I många fall är dessa reformer resultatet av den underordnade klassens kamp. Många socialpolitiska reformer är på kort sikt ofördelaktiga för kapitalistklassen, men i många fall visar de sig ha gynnsamma ekonomiska, och, framförallt politiska verkningar på längre sikt.^[24] ”Ekonomisk politik” kan inte strikt skiljas från ”socialpolitik” eftersom socialpolitiska ingrepp också har viktiga ekonomiska verkningar. ”Ekonomisk politik”, ”näringspolitik”, tillväxten av den ”offentliga” sektorn etc. innebär dels ett reglerande av vissa yttre betingelser för en ekonomi, t. ex. ränteläget och annat som kapitalisterna inte spontant kan klara upp sinsemellan, men också uppbyggnad av en för ekonomin nödvändig infrastruktur, vilken heller inte spontant kan komma till stånd på grund av lönsamhetsproblemen, vidare övertagande av ickevinstgivande företag, vars sammanbrott kunnat få allvarliga politiska och/eller ekonomiska effekter, utbyggnad av statsapparatusens tvångsresurser på ett för den nationella ekonomin stimulerande sätt, bl. a. genom kapprustning (för Sveriges del är Viggen-projektet ett aktuellt exempel), samt ett visst sparande som kan behöva undanhållas den av kortsiktiga perspektiv dominerade normala kreditmarknaden.^[25] Men statens ingripanden i ekonomin kan också

undersökas från en analytisk, politiskt orienterad utgångspunkt. Med den utgångspunkten skulle man kunna urskilja också andra typer av ingripanden än den som de mera rutinmässiga ekonomiskt-politiska och socialpolitiska åtgärderna är exempel på.

Med den utgångspunkten kan man urskilja tre typer av ingripanden. (Jag gör inte gällande att man kanske kan hitta flera fruktbara kategorier, och jag gör inte anspråk på att detta skall uppfattas som en ”teoretisk” uppdelning.)

Först gäller det ingripanden som direkt omvandlar produktionsförhållandena, för det andra ingripanden som bekräftar produktionsförhållanden på det juridiskt-formella planet och alltså innebär att man ställer sanktionsapparaten till förfogande för försvaret av produktionsförhållanden som redan uppstått, och för det tredje sådana ingripanden som är avsedda att säkra klassförhållandena i produktionen genom reglering av yttre förutsättningar för produktionen, bl. a. genom socialpolitik och ekonomisk politik.

Den första typen av ingripanden, direkta omvandlingar av produktionsförhållandena där statsmakten mobiliseras, kan exemplifieras med den ryska revolutionens genomförande av agrarprogrammet som avsåg att ge bönderna jorden, eller de statliga åtgärder i våra dagars kapitalistiska samhällen som avser att förhindra småjordbruk.[26] Det gäller i båda fallen ingrepp som är knutna till historiska omställningar av produktionssättet – i det första fallet avskaffandet av godsägarsystemet i Ryssland och införandet av ett nytt produktionssätt i jordbruket, och i det andra fallet gäller det det kapitalistiska produktionssättets allt fullständigare dominans i alla produktionssektorer. Statens funktion då det gäller att ingripa i och omvandla ekonomin är ett centralt element i den historiska materialismens politiska teori. Tvärtom mot vad som förefaller vara en allmän uppfattning, är det inte så att den historiska materialismen antar att staten lydigt ”följer” ekonomin, eller att politiska förlopp annat än i vissa fall kan förklaras direkt utifrån enkla ekonomiska förhållanden. Staten ingriper i, och omvandlar ekonomin, det är en viktig utgångspunkt för marxismen.[27] Men, och det är en lika viktig utgångspunkt, den gör det inte på sina egna villkor utan på grundval av bestämda klassförhållanden och ekonomiska samhällsförhållanden.

Den andra typen av ingripanden är det juridiska bekräftandet av produktionsförhållanden genom lagstiftningen, t. ex. upphävandet av arbetstvångslagstiftningen i Sverige år 1885.[28] Detta innebar att man juridiskt bekräftade att lönearbetsystemet nu var så genomfört att arbetslöshet kunde anses laglig. Som en tredje huvudtyp av ingripanden skulle man då kunna karakterisera de ingrepp som innebär ett säkrande, eller ett försvar av de sociala produktionsförhållandena, bl. a. ekonomisk politik och socialpolitik. Sådana ingripanden kan ibland vara följden av en kamp för förbättringar som arbetarklassen fört, och alltså utgöra ett slags eftergifter, som på kort sikt kan vara svåra att smälta för borgarklassen men som på längre sikt kan gagna behållandet av den politiska makten (t. ex. arbetstidslagstiftningen).[29] De kan emellertid också vara resultatet av ett direkt objektivet intresse från kapitalägarnas sida av att upprätthålla och återskapa produktionens yttre förutsättningar, men där problemens karaktär omöjliggör för kapitalistklassen att göra detta utan statlig intervention.[30] Ibland kommer arbetarklassens ”kortsiktiga” ekonomiska intressen att sammanfalla med borgarklassens långsiktiga intressen – t. ex. i ATP-frågan.[31] De speciella ingripanden som här intresserar mig är emellertid statens ingripanden mot arbetarklassens fackliga organisationer.

På det området kan man också urskilja hur olika former av ingripanden kommer att tillgripas av staten för att reglera formerna och manöverutrymmet för fackföreningsrörelsen. Här förekommer både ett direkt inskridande med statlig makt mot vissa former av facklig kamp, och olika typer av indirekta åtgärder som syftar till att göra den fackliga rörelsen mindre

farlig, bl. a. genom socialpolitiska insatser, men också på andra sätt, som jag nedan skall ta upp. De direkta statliga åtgärderna syftar till att kontrollera och begränsa en facklig organisations möjligheter att tillgripa stridsåtgärder, eller reglera själva formen för den fackliga kampen för att om möjligt göra den ineffektiv. Man kan exemplifiera detta med olika förbud mot strejker,[32] med tvångslagstiftning om löner,[33] eller tvångsförlängning av vissa kollektivavtal ("tvångslagen", april 1971 [34]). Åkarpsslagen av år 1889 förbjöd arbetarklassen att bekämpa strejkbryteriet och avsåg därmed göra strejkbryteriet mindre farligt för dem som utövade det, och strejkerna mindre effektiva.[35] Denna lag innebar också en reaktion mot den organiserade arbetarklassen som ett potentiellt politiskt hot, och kan sägas ha inneburit ett mera uttryckligt hävdande av statens *våldsmonopol* än som brukar vara vanligt. I arbetarklassens organisering för fackliga syften ligger också möjligheten att organisera sig till försvar mot angrepp – i sista hand med våld. Däri ligger ett hot mot staten som denna inte ignorerar. Detta framgår, både av vad som hände under 1900-talets första år och i början av trettioåret, där skotten i Ådalen framstår som ett exempel på hur staten hävdar sitt absoluta våldsmonopol gentemot en organiserad arbetarklass som bekämpar sina fiender, i detta fall strejkbrytarna.[36]

Lagstiftningen kan även innebära reglerande av själva förutsättningarna för facklig kamp. Kollektivavtalslagen, av år 1928, kan tjäna som exempel. Lagar som denna innebär att staten betraktar kontrollen över hur strejkrätten utnyttjas som sin uppgift, d. v. s. strejkrätten, rätten för arbetaren att vägra sälja sin arbetskraft och rätten för fackföreningarna att som kollektiv disponera över sitt viktigaste verksamhetsmedel, blir i fortsättningen något som staten på vissa villkor har skänkt åt arbetarklassen, och framstår inte längre som uttryck för ett normalt marknadsförhållande.[37]

Dessa former är alltså direkta, "lagliga" ingrepp mot fackföreningsrörelsen, ingripanden som är direkt riktade mot fackföreningsrörelsens möjligheter att arbeta. Men ingripanden av den typ som jag talade om ovan, och exemplifierade med socialpolitik och "ekonomisk politik", kan också vara inriktade på att begränsa eller reglera fackföreningsrörelsens manöverutrymme, men gör det på ett mera indirekt sätt, t. ex. genom lagstiftning om arbetsförhållanden, arbetstid, pensioner o. s. v. vilket i praktiken kommer att avgränsa det "förhandlingsbara" området för fackföreningsrörelsen. Detta kan ha både positiva och negativa verkningar för denna, beroende på omständigheterna.[38] Ännu mera indirekta är effekterna på fackföreningsrörelsen och arbetarklassens övriga organisationer av att dessa kommer i kontakt med, samarbetar med och ibland koopteras till statsapparatus institutioner.[39] Inflytandet från staten förmedlas i synnerhet genom förekomsten av "arbetarepartier" med en uttalad parlamentarisk inriktning. Dessa effekter visar sig mycket tydligt i arbetarrörelsens organisationsformer och organisationsideologi, som har påverkats starkt av den kapitalistiska statens politiska ideologi, det sätt på vilket den kapitalistiska staten förklarar politik för medborgarna.[40]

Antagandet att arbetarklassen är en 'underordnad' klass i ett kapitalistiskt samhälle får styrka därigenom, att arbetarklassens organisationer är underordnade inom, och i förhållande till ett system av statliga institutioner som är tillkomna för att organisera bourgeoisie's politiska klassmakt.[41] Denna underordning behöver inte ha en "totalitär", systematisk förtryckskaraktär, utan kan – inom den ram som gör det ofarligt – medge arbetarklassens politiska och ekonomiska organisationer att verka, så länge den politiska klassmakten inte hotas. Detta innebär att arbetarklassens organisationer kommer i kontakt med en stat som erbjuder dem "deltagande" – men ett deltagande på villkor som förutsätter att arbetarklassen

inte i det sammanhanget har några särskilda legitima klassintressen, utan tvärtom att arbetarklassen och arbetarklassens organisationer jämföras med olika fraktioner av borgarklassens och småbourgeoisien och deras partier. Men till skillnad från dessa klasser garanteras arbetarklassen inte några klassrättigheter av statens institutioner.

Själva deltagandet i dessa institutioner torde alltså enligt denna teori ha ett betydande inflytande på arbetarklassens organisationer, vilket jag vill diskutera närmare i en senare del av denna studie.

Bortsett från själva deltagandet i statliga institutioners arbete, och den eventuella ”anpassning” som i och med det kan komma att ske,[42] finns det andra förhållanden mellan staten och fackföreningsrörelsen som kan innebära avsevärda indirekta effekter på rörelsen. Det gäller hela det ideologiska komplexet, som jag skall behandla i kapitel 4 nedan.

Gunnar Heckschers bidrag

Jag har, ovan i kapitel 1, tagit upp Gunnar Heckschers bok *Staten och Organisationerna* till viss granskning.

Jag vill fortsätta den undersökningen, nu utifrån delvis andra utgångspunkter än kritiken mot det obestämda statsbegrepp som Heckscher arbetar med. Istället vill jag något gå in på hans konkreta exempel.

Ett huvudproblem i Heckschers bok är, som tidigare refererats, frågan om man kan hävda att staten ”överlåtitt makt” eller rent av ”förlorat makt” till organisationerna i ett samhälle med utvecklat organisationsväsen, och hur man i så fall skall göra med den gamla statsvetenskapliga idén om statens suveränitet.[43]

De tre konkreta problem som Heckscher tar upp och granskar är statens inblandning i organisationernas ”konstitutionella” frågor, organisationernas inbördes förhållanden och frågan om statsorganens direkta samarbete med organisationerna. I sin behandling av det första problemet drar Heckscher slutsatser som är av intresse i samband med problem som är förknippade med ämnet för detta kapitel.[44] Jag citerar:

”i början stodo, ... organisationerna och samhällsmakten ... i viss mån i kampställning mot varandra ... från statsmakterna var man (ej) beredd att acceptera den utveckling som höll på att äga rum, och lagstiftningsvägen visade sig en strävan efter samhällelig kontroll dels över organisationernas struktur ... dels över deras verksamhet ... särskilt på arbetsmarknaden. — — — Organisationerna ha i mycket väsentlig utsträckning förmått lösa sina problem utan statens medverkan och detta har gällt ... även ... den samhällelige självdisciplinen... . Den nämnda utvecklingen har i själva verket givit samhället en annan karaktär. Vad som vuxit fram är en annan social människotyp, mindre individualistisk och mera inställd på samverkan.”[45]

Den utvecklingen, menar Heckscher har också gett staten nya möjligheter. ”Det är nu inte längre fråga om att reglera, kontrollera eller t. o. m. motarbeta sammanslutningarna, utan om att utnyttja dem... . Det torde icke vara för mycket att säga att krisregleringen under krigsåren kunnat genomföras med framgång just tack vare organisationsväsendets styrka och organisationernas ansvarskänsla. Schematiskt uttryckt innebär vad som skett att organisationerna i många avseenden fått fungera som statsorgan.”[46] Denna situation karakteriseras av Heckscher som ”fri korporatism”, ”korporatism” därför att organisationerna övertagit statsfunktioner, ”fri” därför att organisationerna fortfarande har kvar karaktären av intresseorganisationer, mer eller mindre folkrörelsebetonad.

Heckscher antar alltså, att organisationerna har påtagit sig, eller ”övertagit” uppgifter som

egentligen ankommer på staten. Han antar också att detta har skett, utan att det inneburit några konsekvenser för organisationernas oberoende eller deras organisationsstruktur. Det som har förändrats är i stället själva "människan", d. v. s. i stället för en samhällsvetenskaplig förklaring till händelseförloppet tillgripes Heckscher en förklaring i termer av människans natur.

Heckscher tar här lätt på de eventuella konsekvenserna av de ingripanden som staten faktiskt gjorde mot fackföreningsrörelsen och arbetarklassens andra organisationer under den tid då organisationerna och staten, som Heckscher själv uttrycker det, "stodo ... i kampställning mot varandra". I och med att han uppfattar "kampställningen" som inaktuell lämnar han detta problem.

Eftersom jag uppfattar att problemen och konsekvenserna av direkta ingripanden och de indirekta effekter som förmedlats på annat sätt till organisationerna är betydelsefulla att granska, vill jag uppehålla mig längre vid Heckschers försök att klarlägga förhållandena mellan staten och organisationerna. Heckscher anser, att organisationerna "övertagit" uppgifter och befogenheter som egentligen ankommer på staten. Han belyser detta med exempel på hur bondeorganisationerna själva burit upp mejeriregleringarna, hur skogsägareföreningarna hjälpt till vid krisregleringarna på vedmarknaden genom att själva upprätthålla en ransoneringsordning, o. s. v.[47] Då det gäller fackföreningsrörelsen tar han endast upp frågor som rör deltagande i kommittéarbete och dylikt[48] och i samband med lagstiftningen om "tredje mans rätt".[49] Lagstiftningen om "tredje mans rätt", vilken under hela början av 1900-talet krävts av de konservativa grupperna i Sveriges riksdag, blev, efter att frågan forcerats under trettioalet, som bekant ändå aldrig genomförd, utan ersattes med "Saltsjöbadsavtalet" 1938. Detta betraktar Heckscher som ett övertagande av en statlig uppgift.[50] Det framstår då som viktigt att undersöka på vilket sätt en överenskommelse med en facklig motpart om en förhandlingsordning kan vara ett övertagande av en statlig uppgift. För Heckscher tycks frågan vara enkel: Staten hade "planerat" en lagstiftning om de frågor som avtalet kom att gälla, d. v. s. staten hade genom sina institutioner definierat att de frågor som kom upp i "Saltsjöbadsavtalet", d. v. s. samhällsfarliga konflikter, skydd åt neutral tredje man, förhandlingssystem, etc. var "statliga" frågor, frågor som staten borde bestämma om. Men lika gärna kunde man säga att fackföreningsrörelsens centralisering, befästandet av styrelsernas vetorätt i förhandlingsfrågor och den ökande koncentrationen av inflytande till LO:s styrelse, Landssekreteriatet, kan betraktas som "statliga" uppgifter som fackföreningsrörelsen tagit på sig, eller övertagit, eftersom Nothinkommittén ju 1936 i sitt berömda betänkande framhöll en sådan utveckling som önskvärd.[51] I båda dessa fall skulle man istället kunna tolka vad som hände – avtalen resp. LO:s organisationsförändringar – som till del orsakade av de effekter som det statliga hotet om inblandning hade i de speciella lägen, med de särskilda relationer mellan socialdemokrati och stat och mellan fackföreningsrörelse och socialdemokrati som förelåg.

Men, på vilket sätt ligger det i statens natur att den överhuvudtaget måste lägga sig i frågor som dessa? Med Heckschers utgångspunkt blir avgränsningen av vad som är statliga uppgifter helt godtycklig. Det blir svårt att förstå varför ett statligt ingrepp kommer till, och relationen mellan stat och organisationer blir – i detta viktiga avseende – inte klarlagd. Heckscher lämnar oss med några besvärliga exempel på "övertagande" av statliga uppgifter å ena sidan de fall då en organisation "övertar" enkla förvaltnings- och registreringsuppgifter för vilka den har speciell kompetens – exempelvis vedransoneringsarna[52] – och å andra sidan exemplet med SAF och LO:s avtal 1938.[53]

Först om man söker klargöra på vilket sätt statens övergripande funktioner har samband med

förhållandet till organisationerna kan man komma över tendenserna till godtycklighet i synen på vad som är statliga uppgifter i förhållande till organisationerna. I den teoretiska ram som jag tidigare skisserat ses statens övergripande uppgift som en sammanhållningsuppgift för hela samhället, och staten som en organisation för den härskande klassens politiska makt. Statens funktion är enligt detta synsätt inte primärt att genomföra ”administration”, ”regleringar” och sådant, utan det kan vara en möjlig följd av huvudsyftet. Staten skall hålla samman ett samhälle som karakteriseras av strukturellt bestämda klassmotsättningar, och säkra återskapandet av produktionsförhållandena. Mot den bakgrunden måste man se både ”övertagande”-problematiken och statens ingrepp.

Exemplet med vedransoneringen, som överlåtes till skogsägarna, kan behandlas på ett betydligt säkrare sätt om man lämnar den godtyckliga avgränsningen av det ”statliga”. Av statens funktion som garant för återskapandet av produktionsförhållandena följer, att staten måste ingripa i marknadsförhållandena, särskilt i kristid, genom ett system av ransoneringar. Ett sätt att göra detta är att ålägga skogsägarföreningarna vissa uppgifter och utfärda direktiv för hur de skall handläggas. Detta är naturligtvis inte att ”överlåta” några statliga uppgifter och befogenheter till utomstående, utan ett helt normalt statligt ingripande. Det finns inget specifikt ”statligt” i administrerandet av en ransonering. Det ”statliga” är själva ransonerandet. I Heckschers perspektiv utsuddas skillnaden mellan staten, en specifik, överordnad politisk organisation, och andra organisationer, bland annat just genom att han blandar samman sådana statliga ingripanden som just följer av statens överordnade karaktär med ”överlåtelse” av makt och myndighet till utomstående organisationer.[54]

Den andra typ av övertagande som Heckscher anför, och exemplifierar med ”tredjemans”-frågan, är annorlunda. Om man ser på statens roll som lagstiftare är det svårt att klart urskilja var gränsen går mellan frågor som staten har anledning att reglera och sådana frågor som den inte bör befatta sig med. Skälet till att frågan om ”tredje mans rätt” betraktas som en ”statlig” fråga – det framgår av Heckschers framställning – är att den förts fram som en sådan fråga i riksdagen, inte några principiella statsrättsliga resonemang t. ex. Men med denna utgångspunkt – det som är statligt, d. v. s. dyker upp i statens beslutsorgan, är ”statligt” d. v. s. tillhör statens område, – förstår man inte varför någonting plötsligt kan bli ”statligt” efter att inte varit det tidigare.

Staten ingriper på arbetsmarknaden för att säkra produktionsordningens långsiktiga fortbestånd. Uppgifterna att reglera ”tredje mans rätt” och ”sambällsfarliga” konflikter blir ”statliga” då denna reglering är väsentlig för detta långsiktiga fortbestånd, och kommer då att kunna regleras antingen genom direkt lagstiftning eller genom att staten framtvingar en frivillig uppgörelse. Jag antar att det är styrkeförhållandena mellan klasserna, d. v. s. deras respektive förmåga att mobilisera politiska och organisatoriska medel (däri ingår givetvis sådant som strejker etc.), som avgör vad som kommer att hända i en sådan här situation. För det exempel jag nu talar om skulle det gälla styrkan hos den koalition av olika skikt inom den svenska borgerligheten som bar upp statsmakten under trettioalet, och de olika allianser som denna grupp av klassfraktioner i sin tur kunde göra med småbönderna och småbourgeoisien, och de allianser som olika klasser och klassfraktioner kunde göra med det socialdemokratiska ledarskiktet.[55] Vad som hände var att småbourgeoisien, det skikt som främst drev kravet på lagstiftning om tredje mans rätt,[56] inte kunde alliera sig med någon social kraft, varken med småbönderna, det socialdemokratiska ledarskiktet eller med den grupp som ledde det borgerliga klassblocket, de dominerande storföretagarna.[57] De ledande industrikapitalisterna och storbankernas ledare hade svårt att ena ett borgerligt maktblock som

slets sönder av stora inre motsättningar.[58] Därför tillgrep de alliansen med det socialdemokratiska ledarskiktet och ställde sina borgerliga allierade inför en ny situation.[59] De politiska förändringar som inleddes under trettioalet har antagligen medverkat till att den svenska småbourgeoisin och småbondeklassen har försvunnit i en anmärkningsvärd takt.[60] I den svenska politiken har det inte funnits någon effektiv "småborgerlig" politisk kraft att ta hänsyn till sedan dess.[61]

Ovan har jag relaterat Heckschers ståndpunkt, att organisationerna i den "fria korporatismen" behåller sin "fria" karaktär, trots att de alltså enligt Heckschers sätt att se på saken fått överta statliga uppgifter och befogenheter.

Antagandet att ett "övertagande" av statliga uppgifter skulle kunna ske utan organisatoriska eller andra konsekvenser för en organisation är intressant, främst för det andra av de exempel jag tagit upp, exemplet med fackföreningsrörelsen och "huvudavtalet". I vilken utsträckning kan ett händelseförlopp sådant som det som föregick "Saltsjöbadsavtalet" ha haft en verkan för fackföreningsrörelsens inre organisation, för rörelsens ideologi, som den kommer till uttryck i organisationens ledning, och på vilket sätt kan det ha haft inverkan på rörelsens förhållande till staten på längre sikt?

Staten frånhände sig naturligtvis inte rätten att ingripa med lagstiftning i arbetsmarknadsfrågor i och med att riksdagen inte fattade något beslut i "tredje-mans-frågan" på trettioalet. Senare utveckling har bekräftat detta. Både i akademikerstrejken 1971 och sjuksköterskekonflikten 1951 ingrep staten, och på senare tid har frågan om en lagstiftning som noggrannare klargör gränserna för vad som skall anses som "samhällsfarligt" i fråga om arbetskonflikter varit uppe i riksdagen på förslag från centerhåll.[62] Fackföreningsrörelsen undgick lagstiftning på trettioalet genom att ta upp förhandlingar med SAF, men detta var inte förenat med någon principiell kritik av statens ambitioner att lagstifta på arbetsmarknadsområdet. Tvärtom kan man hävda att LO förenade antagandet av huvudavtalet med ett klart ställningstagande för statens rätt att lagstifta om arbetsmarknadens frågor. Till 1941 års LO-kongress, som hade till uppgift att genomföra den av Saltsjöbadsordningen förutsatta centraliseringen av fackföreningsrörelsen, förelåg en utredning om fackföreningsrörelsens förhållande till staten och näringslivet.[63] I den utredningen förklarar LO-ledningen:

"I ett demokratiskt samhälle kan ingen rörelse eller sammanslutning, den må äga vilka som helst förutsättningar eller ändamål, kräva att bli ställd utanför statsmakternas kontroll eller domvärjo. Ett principiellt avböjande av statlig inblandning i fackföreningsrörelsens organisation och verksamhet kunde vara motiverat, så länge medlemmarna på grund av politisk omyndighet saknade tillbörligt inflytande över den statliga maktutövningen, speciellt lagstiftningen. Med den demokratiska samhällsordningen har läget blivit ett annat. Fackföreningsrörelsen kan numera i sitt förhållande till staten icke göra anspråk på att bedömas och behandlas på annat sätt än andra intresseorganisationer i samhället." [64] Det föreliggande problemet är alltså inte något principiellt problem, utan uteslutande ett praktiskt. Vad som kan sättas under debatt är alltså inte frågan, om staten äger att skriva regler för arbetsmarknaden och dess organisationer, utan endast *huru ...*" [65]

I nästa kapitel skall jag mera specifikt komma in på frågan om statsideologin och arbetarrörelsen, och återkommer då till det synsätt, som här uttrycks. Det viktigaste med betänkandet *Fackföreningsrörelsen och näringslivet* i det här sammanhanget, är emellertid att det tillkom som ett förslag till omorganisering av Landsorganisationen, en omorganisation som klart förutsattes vid diskussionerna om Huvudavtalet,[66] och som var direkt föreslagen av Nothinkommissionen 1935. Där motiverades den med att en centralisering av kontrollen över de fackliga verksamhetsmedlen framstod som nödvändig, om inte direkta statliga åtgärder

skulle behöva vidtagas för att kontrollera arbetsmarknaden.[67] Vi kan alltså här se ett slags statlig påverkan på två indirekta plan, dels via hotelserna om tredje-mans-lagstiftning, och dels via Nothin-kommissionens ställningstagande. Resonemanget i det citerade stycket ur *Fackföreningsrörelsen och näringslivet* kan ses som ett slags legitimation för beslutet att genomföra den av staten ”i viss mån” och ”indirekt” påfordrade åtgärden. Men, händelseförloppet och orsakerna till det är mycket komplicerade. Sigfrid Hansson hade varit ledamot av den s. k. 13-mannakommissionen, som omarbetade professor Hildebrands ursprungliga, drakoniska lagstiftningsförslag i ”tredje-mans”-frågan.[68] Hansson var vid denna tid en av LO:s ledande tjänstemän och redaktör för tidningen Fackföreningsrörelsen. Han prisade i ett särskilt yttrande 13-mannakommissionen för dess mod att gå in och föreslå att fackföreningsrörelsen borde centraliseras,[69] och mottog sedan Nothinkommissionens förslag lika entusiastiskt.[70] Statens centraliseringspolitik var alltså inte genomförd utan föregående inviter.

Tolkningen av detta händelseförlopp inbjuder till en mängd intressanta frågor. Till exempel: i vilken mån var LO-ledningens politik dikterad av taktiska hänsyn till förhållanden *inom* arbetarrörelsen, såsom förekomsten av en socialistisk och kommunistisk opposition? Den frågan kommer jag tyvärr inte att kunna utreda här.

Som ovan berörts, påpekade Lenin i sina ungdomsverk, bl. a. Vad bör göras, en viktig skillnad mellan olika ideologier i arbetarklassens organisationer. Han visade på skillnaden mellan en spontan, facklig ideologi, som uppstår inom arbetarklassen under den dagliga kampen för bättre villkor i arbetet, och som uttrycks i bestämda organisationsformer för arbetarklassen, framför allt fackföreningarna. Det kännetecknande för denna ideologi är att den stimulerar och legitimerar facklig kamp, d. v. s. arbetarklassens kamp för sina intressen som arbetskrafts-säljare i ett system som bygger på lönearbete. Som facklig ideologi innebär den dock inte något incitament till politiskt organisationsarbete som tar sikte på politisk strid om statsmakten, inte heller innebär den en direkt uppmaning till avskaffandet av kapitalismen som produktionsätt. Detta hindrar inte att denna ideologi är mäktig en avsevärd radikalism.[71]

Den andra ideologi som Lenin urskiljde var den ideologi som inte spontant uppkommer inom arbetarklassen, utan införs i arbetarklassen utifrån, och speciellt den ideologi som är förknippad med en vetenskaplig-socialistisk undersökning av samhället. Denna ideologi uppkommer genom sammanförandet av arbetarklassens erfarenheter och marxismens systematiska samhällsanalys. Det var en sådan revolutionär socialistisk ideologi som Lenin förespråkade och ville föra ut i arbetarklassens organisationer.

Genom att hålla sär dessa två ideologier kom Lenin också att göra en betydelsefull skillnad mellan arbetarklassens olika *praktiker*. Arbetarklassens fackligt-ekonomiska kamp urskiljes som en sådan praktik, medan den politiska organiseringen och kampen ses som exempel på en politisk klasspraktik.[72]

Men en ”icke-spontan” ideologi inom arbetarklassen behöver naturligtvis inte vara revolutionärt marxistisk. Det finns också andra politiska klasspraktiker än den revolutionära organiseringen av arbetarklassen i arbetarråd etc. Emellertid förefaller många att anta, att ”icke-spontan” ideologi och marxism är samma sak. Detta missförstånd finns i en social-demokratisk och en kommunistisk form.

I den antikommunistiska formen brukar denna uppfattning uttryckas som en kritik mot bolsjevismens och Lenins ”elitism” – Lenin hävdar ju i sina ungdomsverk att arbetarklassen inte själv, spontant, kan utveckla ett tillräckligt långtgående revolutionärt medvetande, utan att

detta måste bero av en systematiserad bearbetning av klassens möjligheter och erfarenheter. En sådan kritik förutsätter eller antar då att den socialdemokratiska ideologin, t. ex. i den form den växt fram i Sverige, skulle vara något som spontant växt fram ur den svenska arbetarklassens erfarenheter. Detta torde emellertid inte vara fallet. Den socialdemokratiska ideologin har väsentligen inpropagerats i arbetarklassen av intellektuella och ombudsmän – finns det någon som på allvar vill hävda att synen på den allmänna rösträttens betydelse, synen på staten som reforminstrument, läran om anti-cyklisk ekonomisk politik, synen på ATP-fonderna, synen på investeringsbanken etc. har vuxit fram spontant inom arbetarklassen?[73]

Vissa marxister förefaller att i stället dra den slutsatsen att all ideologi i arbetarklassen som inte är revolutionärt marxistisk oundvikligen leder till, eller bär på den socialdemokratiska, statsvänliga reformismen, med dess upphävande av klasskampstanken och betoningen av statens möjligheter att stå över och medla mellan klasserna. Dessa olika felaktiga antaganden leder till missförstånd och svårigheter att känna igen olika typer av politisk och social kamp. LKAB-strejken 1969-1970 torde således inte varit resultatet av en kommunistisk konspiration (vilken många ledande socialdemokrater länge antog),[74] utan ett resultat av ett utbrott av genuin, ”trade-unionistisk” facklig rörelse.[75] Men just därför att den var en spontan rörelse av denna ”trade-unionistiska” karaktär kom den att bli en utmaning mot den svenska fackföreningsrörelsen som för länge sedan lämnat det ”trade-unionistiska” stadiet bakom sig, och numera snarare – som framgår av citaten ovan – underordnar sin verksamhet under samhällsintressena, så som dessa uppfattas i socialdemokratisk ideologi.

Noter

- 1) Se ovan i kapitel 1.
- 2) *Kapitalet*, a. a., och *Grundrisse*, i *Grunddragen ...*, a. a., och *Om förkapitalistiska produktionssätt*, a. a.
- 3) *Kapitalet*, band 1, a. a., sid. 497-508, och band 2, a. a., sid. 31-33. Se också Balibars ”Den historiska materialismens grundläggande ...”, a. a., sid. 159-185, och samme författares ”Self Criticism”, a. a.
- 4) Althusser, ”Inledning till en teori ...”, a. a.
- 5) Se ovan i kapitel 2.
- 6) Med klassorganisation menas att det är en organisation som utgår från ett gemensamt intresse som objektivt karakteriserar alla medlemmarna i klassen, och att det är en organisation vars verksamhetsmedel också är en följd av själva klasstillhörigheten.
- 7) Citaten från s. 215 och 217 i *Karl Marx och Friedrich Engels i urval* red. Bo Gustafsson (Stockholm, 1965). Se också K. Marx–F. Engels: *On Britain* för en mängd material och diskussioner kring brittisk arbetarrörelse (Moskva, 1962).
- 8) Se t. ex. R. Karlboms *Hungerupplopp och strejker* (Lund, 1967), och Jürgen Kuczynskis sammanfattning i *Arbetarklassens uppkomst* (Verona, 1967).
- 9) *Om förkapitalistiska ...*, a. a.
- 10) Väinö Linnas skildring av prästgårdstorprens lott och dagsverkstvångets förbannelse är en lysande litterär illustration till några av den historiska materialismens viktigaste resultat. Se *Högt bland Saarijärvis moar* (Stockholm, 1965).
- 11) Om detta, se Larsson, red. *Politiska Ideologier*, a. a., och C. B. Macphersons studie *The*

Political Theory of Possessive Individualism (London, 1962).

12) Själva underordningsförhållandena är rent av inbyggda i själva "tinget", det vill säga att då man konstruerar en maskin eller ett sammansättningssystem, förutsätter man också en viss arbetsordning vid anläggningen. Se ovan mitt avsnitt 2:V.

13) Detta resonemang bygger givetvis på tolkning av svensk civillagstiftnings innebörd.

14) Cit. från Poulantzas, a. a., sid. 209.

15) För Storbritanniens del har Ralph Miliband behandlat detta. Se hans *Parliamentary Socialism* (London, 1961), och hans *The State in Capitalist Society* (London, 1969), som också innehåller internationella jämförelser. V. L. Allen har också berört dessa frågor, bl. a. i *Trade Unions and the Government* (London, 1969), och *Militant Trade Unionism* (London, 1966).

16) Detta visas tydligt av talrika exempel från den ekonomiska och politiska debatten.

17) Sådana reformer som inte kan "sväljas" av det politiska systemet utan skulle flytta fram arbetarrörelsens positioner på ett sätt som inte skulle kunna absorberas, kallas ibland "socialistiska strukturreformer". Huruvida sådana reformer verkligen är möjliga är en fråga som inte skall utredas här. Se därom Jon Hallidays artikel "Politik och strukturreformer i Italien", *Zenit*, 1968:1. Men när kan man då säga att de politiska intressena kommer i "faroazonen"? Milibands bok *Parliamentary Socialism* är visserligen föråldrad, men i dessa Heath-regeringens ödesdagar (29/2 1974) kan man hämta mycket från den, för att förstå vad det är som åstadkommer politiska kriser i det brittiska politiska systemet.

18) Detta gäller i allmänhet Om "totalitära" former, se Poulantzas, a. a., och samme författares *Fascisme et dictature* (Paris, 1970), samt Lennart Berntsons intressanta sammanfattning i "Sverige och 'korporatismen'", *Häftet för Kritiska Studier* (1970:6).

19) Se här Heckscher, a. a., sid. 258-271, Elvander, a. a., sid. 22-32, 4446, samt L. Foyer: "Former för kontakt och samverkan mellan staten och organisationerna", *Organisationer. Beslutsteknik. Valsystem*, SOU 1961:21, sid. 11-19, sid. 50-83, som alla tar upp den typ av "förändringar" och "anpassningsmekanismer" som jag här avser.

20) Selig Perlman, *Theory of Labor Movement* (New York, 1928), och V. I. Lenin, "Vad bör göras", urspr. skriven 1902. Se *Valda Verk* (Moskva, 1956), band 1. Betr. Lipsets position, se uppsatsen om fackföreningsrörelsen i *Den politiska människan*, eller tidigare versioner, t. ex. "The Political Process in Trade Unions", i festskriften till MacIver, *Freedom and Control in Modern Society* (New York, 1954).

21) Som många har påpekat är Lenins framställning i "Vad bör göras" kraftigt påverkad av Karl Kautsky och den "ortodoxa" traditionen i tysk socialdemokrati. Frågan om hur samhälls-omvandlingen skulle gå till och de närmare politiska perspektiv som har med detta att göra (konkretisering av vad som är en specifikt revolutionär organisationsform etc.) behandlas knappast här. Se Karl Kautsky: *Den sociala revolutionen* (Stockholm, 1906).

22) Kautskys uppgörelse med Bernstein: *Socialdemokrati och socialism* (Stockholm, 1908), och senare, Lenin: "Den proletära revolutionen och renegaten Kautsky", i *Valda Verk*, a. a. Se också Perlman, a. a.

23) Allen, *Militant ...*, a. a., sid. 31.

24) Om socialpolitikens ekonomiska funktioner kan man läsa i någon handbok i

nationalekonomi. För kritik, se Lennart Berntson: "Svensk kapitalism" i *Zenit*, nr 25 (1971:5), samt Stig Larssons och Kurt Sjöströms "Välfärdsmyten i klassamhället" i *Zenit*, nr 18 (1970). I den första delen av stycket talade jag om "reformer som framtvingats etc." Se därom Marx klassiska text om arbetsdagens längd i *Kapitalet*, band 1, a.a., sid. 239-261, och för ett helt annat perspektiv, Björn Molins *Tjänstepensionsfrågan* (Göteborg, 1965).

25) Om reproduktionsfrågorna: se Marx *Grunddragen*, a. a., sid. 156-159. Se också Berntsons anf. artiklar 1970 och 1971.

26) E. H. Carr, *The Bolshevik Revolution*, del II (London, 1952), och om den svenska jordbrukspolitikerna t. ex. Gulbrandsen-Lindbeck: *Jordbrukspolitikens mål och medel* (Stockholm, 1971).

27) Engels tar upp hithörande frågor i brev till Bloch och Schmidt i Marx-Engels: *Selected Correspondence*, a. a., se ovan kap. 1, not 78.

28) Se Folke Schmidt: *Kollektiv Arbetsrätt* (Lund, 1966).

29) *Kapitalet*, band 1, a. a., 239-261.

30) *Grunddragen*, a. a., 156-159 för det klassiska exemplet med vägbyggnader. Se Leif Johansen, *Den offentliga sektorns ekonomi*, del 1 (Stockholm, 1968), sid. 26-35.

31) Uttrycks av Nils Kellgren i *Lagfäst pensionen* (LO-broschyr, Stockholm, 1957), och i landssekreterariatets yttrande i tjänstepensionsfrågan 1957 (25.3) i *Fackföreningsrörelsen*, volym 37:1, sid. 358-363.

32) Foyer, a. a., sid. 75-78.

33) Ibid.

34) Riksdagens protokoll, 11 mars 1971. *Riksdagen 1971*, band A 2, nr 41, sid. 3-70.

35) Om Åkarpslagen, se Westerståhl, a. a., sid. 241-246, eller Bäckström, *Arbetarrörelsen i Sverige*, del 1 (Stockholm, 1958).

36) *Ådalskommissionens rapport*, a. a., Norman, *Ådalen ...*, a. a., Lager, *Ådalen ...*, a. a.

37) Se Schmidt, a. a., för en presentation av denna lagstiftning.

38) Som i fallen "tvångsförlängning" av avtal eller införandet av kollektivavtalslagen å ena sidan (Om reaktionerna på införandet av kollektivavtalslagen, se Casparsson: *LO ...*, a. a.) och ATP-lagen å den andra.

39) Den i kap. 2 nämnde Ph. Selznick har i sin *TVA ...*, a. a., tagit upp kooptationsproblemet, med utgångspunkt från vissa formuleringar hos Michels (i a. a.). Bägge gör intressanta iakttagelser i en referensram som jag – vilket jag tidigare varit inne på – inte är anhängare av.

40) Se not 15. Se också Althusers "Inledning till en teori ...", a. a., och kritiken mot några av formuleringarna där hos Poulantzas, i *Fascisme . . .* a. a., sid. 327-338.

41. Foyer lämnar i a. a. belägg för att näringslivets organisationer också som sådana är underordnade. Men det är just det som är problemet: Arbetarklassen skulle behöva hävda vad jag här kallat "klassintressen" i de politiska institutionerna, "näringslivet" gör det redan i "näringslivet".

42) Ovan not 19. Fränkel m. fl. har i en uppsats om Byggnadsarbetareförbundet visat att andelen av funktionärer och tjänstemän som inom fackföreningsrörelsen sysselsätts med

bevakning av lagstiftning och ”samarbetsavtal” ständigt stiger. Detta kan ses som en ytterligare förändring som än mer troliggör en underlättad anpassning mellan fackförbunden och LO å ena sidan och statliga myndigheter å den andra. (*Byggnads i klasskampen*, Sociologiska institutionen, Stockholm, 1971).

43) Heckscher, a. a., samt kap. 1, avsnitt 1:3.

44) Ibid., sid. 97-140 och 231-271. 45) Ibid., sid. 260-261. 46) Ibid., sid. 261-262. 47) Ibid., sid. 141-155. 48) Ibid., sid. 143, 198 m. fl. 49) Ibid., sid. 156-173. 50) Sid. 172 och 209 bl. a.

51) *SOU 1935:35-36*, den s. k. Mammututredningen, *Betänkande om folkförsörjning och arbetsfred*.

52) Heckscher, a. a.

53) Ibid.

54) Ibid., 206-230.

55) Se Westerståhl, a. a., för en skildring av händelseförloppet (sid. 381-415).

56) Ibid.

57) Westerståhl citerar *Nya Dagligt Allehanda* 30.6 och 1.7 1935 (sid. 403), d. v. s. då den ”oheliga” alliansen av höger och socialdemokrati hade blockerat försöken att lagstifta om ”tredje man”: ”Socialdemokrater och arbetsgivare förstå varandra i vardagslag inte dåligt, de äro båda intressegrupper som vilja se sig tillgodo på det övriga samhällets bekostnad”, och ”Inom högerns politiska ledning ... har ... det storkapitalistiska arbetsgivarintresset stundom blivit något dominerande”. Småborgarklassens lagstiftningsambitioner var i stor utsträckning orsakade av att den som klass behövde skydd, för att inte komma i kläm mellan arbetarrörelsen och storföretagarna.

58) Westerståhl visar hur svårt det var att få bönderna att alliera sig med övriga borgerliga grupper just i ”tredje mans”-frågan.

59) Jag vill understryka att detta resonemang endast är ett skissartat exempel på en historiematerialistisk tolkning av detta förlopp, för att ge innehåll åt resonemang om ”klassernas styrkeförhållanden” m. m. Se Berntson, a. a., 1970, som utvecklar resonemanget något längre.

60) Göran Therborn, ”Klasserna i Sverige 1930-1970”, i *Zenit*, 28 (1972:2).

61) ”Mellanpartierna” torde till betydande del rekrytera sina väljare från löntagargrupper framförallt ur ”mellanskikten”, se Therborn, a. a.

62) Foyer, a. a., samt förslaget från en centerpartist, *Dagens Nyheter* den 26.11 1971.

63) *Fackföreningsrörelsen och näringslivet* (Stockholm, 1941).

64) A. a., sid. 147.

65) Ibid., sid. 148.

66) Se Casparssons Saltsjöbadsavtalet, a. a., och Sölvén-Gustafsson, *Huvudavtalet mellan SAF och LO* (Stockholm, 1966).

67) Nothinkommitténs betänkande, *SOU 1935:35-36*, sid. 98-111 (a. a.).

68) *SOU 1934:16*, samt särskilt: Hansson: ”Särskilt yttrande” till d. o., sid. 87-91, Bergendals förslag i *SOU 1933:36*.

69) Ibid.

70) *Fackföreningsrörelsen*, vol. XVI:1, sid. 3-12, särsk. sid. 12.

71) "Vad bör göras", a. a.

72) Även i de mindre arbeten som samlats i *Lenins kamp mot ekonomismen* (Köthen, DDR, 1970). "Praktiker" ses här som verksamheter som är avhängigt olika verksamhetsmedel, och har olika objekt.

73) Jfr t. ex. debatten i *Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia*, främst Steigers "Till frågan om den ekonomiska politikens tillkomst i Sverige" nr 1, 1972.

74) Se avsnittet "Den stora konspirationen" i boken *Strejken*, (Uddevalla 1970).

75) Thunberg m. fl. har redigerat en reportage- och dokumentsamling över LKAB-strejken, som innehåller direkta intervjuer med, och uttalanden från ledande och anonyma strejkdeltagare. Ideligen betonas strejkens "opolitiska karaktär", *Strejken*, a. a. Om bakgrunden till strejken, se *Zenit*, 16 112 (1970).

4. Socialdemokratin och statsideologin

I detta kapitel skall jag behandla frågor, som har att göra med ”ideologi”, och speciellt den socialdemokratiska ideologi om staten, som har dominerat i svensk arbetarrörelse. Kapitlet är en fortsättning av de resonemang som jag fört ovan om politik, organisation och statliga ingripanden i fackföreningsrörelsen.[1]

Mitt antagande är att själva den statsideologi, som den svenska socialdemokratin representerat och framfört, har haft en stor betydelse för det sätt som fackföreningsrörelsen har verkat då det gäller att anvisa en ekonomisk-facklig och politisk *praktik* för den svenska arbetarklassen.

För att närmare kunna diskutera detta antagande och dess konsekvenser, skall jag först diskutera teorier om ideologi. I det sammanhanget vill jag ta tillfället att definiera några av de begrepp som jag använder i min behandling av denna problematik. Det gäller *bekräftelsen* av ideologier, och ideologiers betydelse för att anvisa, och begränsa området för, en viss *klasspraktik*.

4:1. Ideologi: en teoretisk utgångspunkt

Ideologier är mer eller mindre sammanhängande system av tankar och antaganden som förklarar, legitimerar, tolkar och ifrågasätter förhållanden i den verklighet, där människor lever. Ideologier beror av social praktik, som människor tar del i.[2]

Ideologier kan vara förklaringar av människans och samhällets ursprung, de kan vara förklaringar av naturfenomen. Ibland har ideologier kanske endast en mycket indirekt relation till materiella samhällsförhållanden, och en ganska låg och ”medelbar” relevans för tolkningen av konkreta samhällsförhållanden, på t. ex. den ekonomiska nivån.[3]

Men ideologier är, om än indirekt, knutna till vissa materiella mänskligt-sociala betingelser. Sociala förhållanden och betingelser förklaras och legitimeras av ideologier. Underordningsförhållanden och exploateringsrelationer förklaras (och förklaras bort) och försvaras i ideologier. Men, ideologier är inte bara *falskt* medvetande. De uttrycker också direkt en verklighet, i den subjektiva uppfattningens form.[4]

Den historiska materialismens ideologibegrepp är inte det område där den marxistiska forskningen och begreppsbildningen kommit längst. Det demonstreras – om inte annat – av de förvirrade debatterna i våra kulturtidskrifter.[5] Det är därför desto mera nödvändigt att vara noggrann i användningen av ideologibegreppet, och noga skilja mellan olika användningar av termen ”ideologi”, mellan olika ideologibegrepp.[6]

I en berömd passage beskriver Karl Marx ideologin som ”... bestämda former av det samhälleliga medvetandet” som motsvarar ”en juridisk och politisk överbyggnad” på den ekonomiska strukturen. I en historisk brytningssituation, då den ”ekonomiska grundvalen” omvälves, måste man särskilt lägga märke till de ”juridiska, politiska, religiösa, konstnärliga eller filosofiska, kort sagt ideologiska former, i vilka människorna blir medvetna om denna konflikt och utkämpar den.”[7]

Marx nämner tre huvudsakliga strukturella områden eller nivåer i den på produktionen baserade samhällshelheten, den sociala formationen. Dessa är alltså ”den ekonomiska grundvalen”, också betecknad som ”den verkliga basen” och ”en juridisk och politisk överbyggnad” och, slutligen, ”bestämda former för det samhälleliga medvetandet”, ideologi.[8]

Redan här möter oss en svårighet. Är de *ideologiska formerna* som Marx talar om, verkligen

detsamma som "ideologi"?[9] Jag finner den tolkning mest plausibel, som utgår från att "ideologi" skall betyda just de former av medvetande (om konflikter, om kamp mellan klasser etc.) som står i en bestämd relation till klasser och till konflikter och till materiell praktik, och som dessutom påverkar sammanhållningen inom ett samhälle.[10]

Ideologin kan då ses som materiellt förankrad på två sätt. Dels motsvarar den, och tolkar den, en materiell verklighet, som den är betydelsefull för upprättandet av, och också för bibehållandet av. Men dels sprids och "produceras" ideologin också i en social process som är organiserad, d. v. s. som förutsätter kontrollen över både materiella och symboliska verksamhetsmedel. Vi kan där tala om en "ideologisk materiell struktur". Men i den "ideologiska överbyggnaden" ingår även t. ex. konst och litteratur, som också är former för medvetande om samhället, men ändå tydligen av många författare inte anses vara "reducerbara till ideologi".[11] Denna uppfattning förutsätter naturligtvis en bestämd uppfattning om ideologins verkliga natur.

Falskt medvetande? Fetischism?

Uppfattningen om ideologin som "falskt medvetande" är i sista hand förankrad i någon spekulativ antropologi, d. v. s. en lära om människans sanna väsen. Detta är en Hegelsk eller Feuerbachsk konception av ideologi, där alltså ideologin, det falska medvetandet, betraktas som ett slags förvrängd empirisk motsvarighet till ett "essentiellt" eller (art-) väsentligt medvetande.[12]

Begreppet "falskt medvetande" har också använts på annat sätt, och fått betyda ungefär "att ha fel" eller "inte fatta rätt", möjligen "vara lurad", och på det sättet har begreppet väl i allmänhet tolkats i vardagsspråk. Så har det någon gång använts också i samband med studiet av kognitiva processer. Men för att säga att någon har fel behöver man inte använda en term, som gärna blandas samman med den tyska filosofins motsvarighet.[13]

Ett annat viktigt ideologibegrepp, som inte heller är analogt med det tidigare, är det som utgår från *fetischismteorin*. Denna teori framkommer främst i *Kapitalets* första bok, första delen.[14] Utgångspunkten för den teorin är, att under bl. a. kapitalismen själva varuformen i produktion och cirkulation har ideologiska konsekvenser, som innebär att de i varuproduktionen indragna individerna kommer att få en felaktig och bristfällig uppfattning om de verkliga, *sociala* förhållanden som varuproduktionen vilar på, för att istället uppfatta endast en del av denna helhet, och då inte som en del av en social helhet utan som ett enkelt förhållande mellan individen själv och varan som ting. Detta är en värdefull utgångspunkt för studiet av empiriska ideologiska formationer, och teorin synes också stärkas av empiriska undersökningar.[15]

Emellertid kan Marx' formuleringar här också tas som en generell teori om ideologi, vilket uppenbarligen är felaktigt. Den teorin tycks kunna leda till antaganden om att ideologier uppstår oförmedlat ur materien, så att man kommer fram till ett slags teori om besjälad materia, "ting", som är liksom "klibbiga" av ideologi.[16]

Balibar har i en artikel visat att denna typ av antaganden är oförenliga med en någorlunda seriös behandling av ideologiproblemet, då en sådan förutsätter antaganden om organiserad social verksamhet som utgångspunkten och föremålet för ideologi. En sådan behandling förutsätter också antaganden om särskilda former för själva skapandet och spridandet av ideologi som budskap.[17]

I Louis Althusser's skissartade uppsats "Inledning till en teori om 'ideologiska apparater' ", är

det främst den senare problematiken som berörs.[18] Althusser gör emellertid där några utomordentligt intressanta reflexioner över "ideologins" *differentia specifica*, jämfört med andra former för "medvetande". Med utgångspunkt från Jacques Lacans utveckling av den freudska teorin om "jaget", har Althusser anpassat begreppsparet "reconnaître" och "méconnaître", känna och misskänna, som begrepp för en aspekt av ideologins "dubbla" funktion inför verkligheten.[19] Detta är en analogianvändning av en terminologi som är utvecklad för studier av 'den mentala apparaten', och kan inte betraktas som något annat än ett försök till ett slags preliminär empirisk karakteristik av ideologin. Men som sådan är den mycket fyndig, och jag kommer att använda den nedan, främst som en bakgrund till mycket av det jag säger.

Mot bakgrund av de här refererade antagandena om vad "ideologi" är till skillnad från andra företeelser, blir det också lättare att förstå, varför man kan hävda att t. ex. konst och litteratur begreppsligt bör skiljas från ideologi i allmänhet.

I en bok om "den litterära produktionen" har Pierre Macherey[20] tagit upp tolkningen av Leo Tolstojs romaner, och i synnerhet visat hur marxister, som V. I. Lenin, har tolkat och kommenterat Tolstojs arbeten.[21]

Tolstoj förklaras av Lenin vara en "ideolog" för småbondeklassen i Ryssland – han uttrycker denna klass' förhoppningar och bedömningar, och hans verk har också samma begränsningar av perspektivet, som kännetecknar denna klass' ideologi. Men, i själva framställningen av detta innehåll finns också ett annat element, något som går "utöver" och förbi ideologin, och som är grundat i en annan praktik än den att ömsevis känna igen och misskänna världen. Det är det som konstituerar texterna som litteratur och inte bara ideologi.[22]

Detta resonemang är inte slutfört, och den – eventuella, men förutsatta – gränsen mellan konst och ideologi är inte fullt klarlagd. Svårigheterna att känna igen och definiera en "litterär" praktik, att definiera "litteratur" som ett autonomt område av verkligheten, som inte enbart framstår som en reflex av andra förhållanden, framstår också klart i en nyutkommen dansk översikt över den marxistiska litteraturteorin och den sociologiska litteraturforskningen.[23]

Problemet att skilja "ideologi" och "vetenskap" är likartat, men diskussionen har här förts med större skärpa.[24] Utgångspunkten för antaganden om en sådan skillnad är också särskiljandet av olika former för praktik, där ideologisk praktik och vetenskaplig praktik ses som olikartade verksamheter, som sätter olika verksamhetsmedel i rörelse och har olika samhälleliga funktioner.[25]

Den ideologiska "apparaten"

Den materiella ordning, som kännetecknar en ideologis spridning och produktion, karakteriseras av den specifika ordningen av kontroll över verksamhetsmedel för denna "spridning". En ideologi som "dominerar", kan i vad avser spridning och produktion ses som betingad av motsättningsrelationen mellan, å ena sidan, den klass eller de klasser som behärskar och besitter de materiella medlen att sprida och propagera uppfattningar och ideologi, och därigenom påverka människors handlande och medvetande, och, å andra sidan de klasser i ett bestämt samhälle som inte förfogar över sådana medel. Detta är ett klassförhållande, av samma slag som klassförhållanden i ekonomin. Men det är inte "samma" förhållande.[26]

Med utgångspunkt från detta antagande kan man möjligen förklara den form, som "den ideologiska överbyggnaden" får i varje särskilt samhälle. Med detta menas då den historiska

form som de institutioner får, som genom att producera och sprida tolkningar, förklaringar och legitimeringar av de samhällsliga förhållandena bidrar till reproduktionen av de sociala produktionsförhållandena, och samhällsförhållandena över huvud taget. Men ideologin som ”produkt” kan naturligtvis inte bara förstås mot bakgrund av sin egen produktionsordning. Ideologin har naturligtvis ekonomiska och politiska förhållanden som sina förutsättningar och också som sitt ”arbetsfält”.

Föremålet för den ideologiska praktiken är de ekonomiska och politiska förhållandena. Detta innebär att ideologin kan verka bekräftande, förklarande och legitimerande, men också ifrågasättande, kritiskt och polemiskt. Med dominerande ideologi menas här en ideologi som legitimerar och förklarar samhället i sådana termer, och på ett sådant sätt, att den innebär ett förstärkande av de rådande förhållandena i sina huvuddrag.[27] En sådan ideologi, som propageras och sprides med alla de resurser att påverka människors medvetande som de ideologiska apparaterna i överbyggnaden besitter, kommer, naturligtvis, att begränsa möjligheterna för andra, alternativa tolkningar och förklaringar av förhållandena, och kommer att inskränka möjligheterna för dessa alternativa ideologiers spridning. Men det är antagligen inte bara den massiva spridningen av dominerande ideologier, som ger dessa en överlägsen kraft. Den grad av utarbetning och sammanhang, som de representerar, är naturligtvis också betydelsefull. ”De ideologiska apparaterna” bemannas av särskilda funktionärer, som har stora förutsättningar att skapa en sammanhängande och svåremotsagd blandning som kan elaboreras i alla riktningar.

Medlen för att sprida tankar, uppfattningar och ”ideologi” mellan människor och grupper av människor är alltså, som tidigare nämnts, inte jämnt fördelade i befolkningen, utan fördelningen av dessa ”verksamhetsmedel” följer skiktningens mönster som är likartade med och beroende av dem som upprätthålls på andra håll i samhället, i ekonomin och i politiken. Man kan till och med hävda, att det mänskliga tänkandet som verksamhet har koncentrerats till de ideologiska (och vetenskapliga) apparaterna i reproduktionens tjänst, och detta på grund av det historiska åtskiljandet mellan manuellt och intellektuellt arbete.[28] Men tänkandet kan naturligtvis aldrig fullständigt monopoliseras, och inte talet och kommunikationsmöjligheterna heller. Alla klasser, om de än är aldrig så förtryckta, kan utveckla förklaringar, förhoppningar och antaganden, som också bidrar till deras mer eller mindre starka gemensamma identifikation som grupp. Detta innebär emellertid inte att ideologier av detta slag automatiskt kommer att utvecklas till generella vederläggningar eller ”ifrågasättanden” av den dominerande ideologin som helhet. Detta problem har nära att göra med de processer genom vilka ideologier bekräftas.

”Bekräftandet” av ideologier – en utveckling

Ideologierna måste bekräftas, på ett eller annat sätt. Om någon i längden skall kunna tro på det ideologin påstår om världen, måste den vara någorlunda trolig och på något sätt kunna styrkas genom erfarenheter som de av ideologin berörda kan göra eller få höra talas om.

Institutioner som uppehåller ideologier är, som tidigare har sagts i kap. 2, byggda på en viss typ av praktik, som är ideologiernas utgångspunkt och materiella grundval, men det är inte så, att ideologin endast är en ”följd” av en organisations praktik. Det kan också förekomma att praktiken kommer att ordnas på ett sådant sätt, att den ger en grund för en viss ideologi, eller ”bekräftar” den.[29]

”Bekräftandet” kan alltså vila både på användandet av speciella apparater som tillhandahåller ”bekräftelser”, eller på själva den praktik som ideologin hänför sig till och har som sitt

föremål.[30] Om vi antar att det är meningsfullt att tala om ”dominerande ideologi” eller ”överordnad ideologi”, för det komplex av innebörder, tankar, tolkningar som i ett givet samhälle är ”förhållande” d. v. s. som icke ifrågasätter själva grunden för samhällsbygget, den ekonomiska ordningen, den grundläggande legitimiteten, kan vi också där tala om en ”politisk ideologi” som ingår i denna ”dominerande ideologin”. [31] Det är då den ideologi som legitimerar och förklarar de politiska samhällsförhållandena, relationerna alltså mellan klasserna och ”politiken”. All den samhällskritik, som ”ryms” inom denna beskrivning, d. v. s. allt, som inte är direkt vänt emot grundläggande aspekter av den politiska ordningen, ingår i ideologin eller kan sägas vara förenligt med den. Som exempel kan jag här hänvisa till diskussionen ovan i kapitel 2, som bl. a. gällde vad jag kallade ”ideologiska” antaganden om organisationsförhållanden. Resonemanget var ungefär detta: En kritik av ”byråkrati” eller ”eliter”, där dessa framstår som främmande, parasiterande utskott på samhällskroppen, som snedvrider utvecklingen i samhället, är ett exempel på en samhällskritik, som trots skärpa och ”negativitet” ändå ofta kan vara ett sätt att *stärka* grundläggande samhällsförhållanden, som kritikerna vill se uttryckta i en annan form. [32] Som den engelske sociologen Martin Shaw har påpekat, rör sig sociologerna ofta med föreställningar som gör att de uppfattar den historiska materialismens ideologibegrepp på ett felaktigt sätt. Om man i en undersökning av det ideologiska innehållet i sociologisk forskning drog slutsatsen att den svenska sociologin uttrycker ”borgerlig ideologi”, skulle det vara ett ganska trubbigt påpekande i och för sig, men det skulle inte innebära att man med det menade att sociologerna samt och synnerligen gjorde propaganda för borgarklassens intressen, utan det skulle just uttrycka att det sätt att igenkänna – och misskänna – samhällsförhållanden, som begränsar perspektivet på det sätt som de refererade sociologerna demonstrerat i sina arbeten, just är kännetecknande för den dominerande ideologin i det borgerliga samhället. [33]

Martin Shaw uttryckte sin kritik i en polemik mot Alvin Gouldner, över dennes bok om sociologins kris. Han påpekar där, i samband med en diskussion av Gouldners kritik av Parsons, att själva avslöjandet av misstag och felaktigheter och konservativa drag i en ideologi inte i och för sig upphäver den, så länge kritiken inte visar på en väg som leder till att förutsättningarna för den kritiserade ideologins återskapande försvinner. [34] Man skulle kunna leda detta resonemang vidare och försöksvis presentera ett antagande: Endast en *annan* typ av verksamhet är en ideologisk praktik kan ”upphäva” ideologin. En normativ, ”upphävande” kritik är alltså *omöjlig*. [35] En vetenskaplig kritik kan vara en del i att upphäva reproduktionen av en ideologi, men det är främst på den materiella produktionens plan, som den avgörande verksamheten kan utföras för att förändra förutsättningarna för reproduktion av ideologier.

Den ”politiska ideologin” legitimerar och förklarar alltså de politiska samhällsförhållandena, styrelseformerna och underordningsförhållandena. Den legitimerar de sätt på vilka staten fungerar – som administrativ tvångsapparat och fysisk våldsmakt likaväl som socialstat och skolstat. Enligt de återgivna antagandena bidrar alltså de institutioner som upprätthåller denna ideologi till att stärka och upprätthålla underordningsförhållandena.

De organisationer och institutioner, som har till huvuduppgift att påverka människors medvetande – skolan, radioföretag, tidningsföretag – är naturligtvis, enligt antagandena ovan, inte de enda som sprider ideologi om ”politiken”.

En fackföreningsrörelse som erkänner staten som den högsta rättsinstansen på arbetsmarknaden, och också bekräftar detta erkännande i sin politik och sin kaderutbildning och sina organisationsförhållanden, kan då också sägas vara ett exempel på en organisation

som sprider ”statsideologi”, och alltså, med Althussers uttryck, är en ideologisk apparat i ”politikens” och statens tjänst.[36]

Jag skall då sammanfatta några av de mekanismer som kan tänkas verka bekräftande en ideologi.

– En ”dominerande” politisk ideologi är ”överordnad” därför att den dels är ideologi för en bestämd, organiserad struktur, och dels därför att den är kopplad till speciella ”ideologi-spridande” apparater. Själva underordningsförhållandena i den politiska strukturen och i ”apparaterna” tjänar som bekräftelse av ideologins sanning.

– Underordningsförhållandena baseras, som tidigare antaganden har sagt, på kontrollen över bestämda ”verksamhetsmedel” som kan vara materiella eller symboliska och härledda. Skolan är t. ex. organiserad i över-underordningsförhållanden, som baseras på rätten för lärare, rektor, skolstyrelse etc. att avstänga elever, visa dem ut ur lektionsrummen, och på deras möjligheter att påverka elevernas skolgång och framtida liv genom betygssystemet. Låt oss anta att den ideologiska doktrin som skolan framför till eleverna säger: ”Du skall lyda dem som är äldre och dem som är satta att bestämma.” Eleven lyder inte. Sanktioner vidtas. Eleven ”lär sig” att den dominerande ideologin är ”sann”, åtminstone som en prognos för vad som kommer att hända om man bryter mot dess riktlinjer. I denna fråga gäller det alltså inte så mycket vad som är ”rätt” utan vem som *får rätt*, och vi är därmed tillbaka till den problematik som behandlades i avsnitt 1:III, där jag citerade Axel Hägerströms kritik av ideologiska rättsuppfattningar.[37]

– Om man nu gör erfarenheter, som motsäger själva ideologin, kommer man icke desto mindre att ha svårigheter i att utmana den. Individuer är i allmänhet inte i stånd att mobilisera några särskilt effektiva verksamhetsmedel som gör det möjligt att våga sig på en konfrontation, en konfrontation som enligt ovan gjorda antaganden knappast kan klaras eller ”vinnas” på det ideologiska planet.

– Framgång och misslyckande för en sak är viktiga för bekräftelsen av ideologi. Det framstår ofta som om den framgångsrike, just därför att han har ”fått rätt” – också har rätt, och har haft rätt. Om en organisation hävdar att den har varit framgångsrik, kommer detta att ha betydelse för bekräftandet av ideologin. Detta kan vara av intresse som ett uppslag för studiet av hur ideologier vinner fotfäste.

– Erfarenheter som bekräftar ideologier behöver inte göras av de personer som är berörda av ideologin. Vetskap, eller påstådd vetskap om sådana förhållanden som kan tjäna som bekräftande erfarenheter sprides via mellanhänder, ”media”.

För att summera denna tentativa skiss till en utgångspunkt för studiet av ”bekräftelsen” av dominerande ideologier: En dominerande ideologi upprätthålles genom den dominerande tolkningen av de organisationsförhållanden som råder i den struktur det är frågan om. Speciella ideologiska apparater sprider ideologi som budskap och ger de berörda ”bekräftande” erfarenheter, så att de accepterar ideologin som ”sann” eller, åtminstone, kommer fram till att de inte kan vederlägga den.

Efter att något ha behandlat *bekräftelseprocessen* (på ett mycket skissartat och osystematiskt sätt, det är jag den förste att betona) skall jag nu antyda några angreppspunkter, när det gäller den andra process jag inledningsvis nämnde, *anvisandet* av praktik via ideologin och ideologi-apparaterna. I det sammanhanget skall jag också fortsätta diskussionen från kapitel 3 om ”klass-praktik”.

De olika klasserna i samhället ses av den historiska materialismen som skapade av den materiella strukturen. Framgångarna för klassernas praktik som klasser, d. v. s. den praktik som de med olika verksamhetsmedel utför för att förändra förhållanden som är specifika för dem som klass, är beroende av deras möjligheter att genomföra *organiserad* eller, åtminstone *gemensam* sådan praktik. Jag utgår även fortsättningsvis från antagandet att statens politiska och politiskt-ideologiska institutioner är medel för sammanhållningen och reproduktionen av samhällsförhållandena, och därigenom också för ”inskränkandet” och ”kontrollen” över de underordnade klassernas klasspraktik. Mitt antagande här är nu, att statens institutioner, och institutioner som är underordnade staten, kommer att anvisa en viss typ av klasspraktik för de underordnade klasserna.

Det parlamentariska systemet, metoden att utse politiska företrädare i statsorganen genom val, är en ”politisk” apparat. Men det är också en politiskt-ideologisk institution, som anvisar en bestämd form av politisk klasspraktik – röstning – för ”väljarna”. Detta system kommer också att tendera att anvisa, eller betona vikten av, en särskild ideologisk klasspraktik – understrykandet av valets betydelse, väljarens ansvar för landet, bl. a. genom de återkommande mardrömsskildringarna av vad väljarna, folket, har att vänta sig om valet inte går i viss riktning. Röstningen, som klasspraktik, kommer också antagligen att just som sådan bidra till att legitimera det politiska systemet, och röstningen kan då ses som en ”bekräftelse” av den ideologiska tanken att människor väljer sina överordnade och dem som styr dem. Om valen och röstningen framstår som den centrala politiska klasspraktiken för arbetarklassen, kommer alla andra praktiker att kunna framställas som skadliga, hotfulla och sönderslitande för folket och arbetarklassen själv.[38]

När jag här nedan diskuterar ”anvisning” av klasspraktik, kommer jag att arbeta med en mycket grov typologi, en uppdelning i två olika typer av klasspraktik för underordnade klasser, nämligen klasspraktik som är ”anvisad” klassen från statens sida, direkt eller indirekt, och sådan klasspraktik som strider mot den anvisade och som är utvecklad, spontant eller organiserat, inom den behärskade klassen själv.

Ideologin fungerar i detta sammanhang som ett slags tolknings- och handlingsschema för klassen – pekar ut de ”möjliga” handlingsvägarna, visar bort från dem som uppfattas som ”omöjliga”, ”farliga” eller ”skadliga”.

Nu kan – som jag ovan också har varit inne på – en dominerande ideologi anta många former, som fungerar i olika samhällssektorer och är förknippade med helt olika apparater, och helt olika skiktintressen.[39] I detta kapitel har jag koncentrerat mig på den socialdemokratiska statsideologin i Sverige, utvecklingen av denna ideologi, och betydelsen av den för fackföreningsrörelsens förhållande till staten.

4:II. Ideologier om staten

Den här genomgången av några statsideologier gör inte anspråk på någon fullständighet. Vad jag intresserar mig för här är nämligen framförallt att ge en kortfattad karaktäristik av några ideologier, främst ”lassalleanimen”. Det gör jag därför att jag vill ge konkretare material för antaganden om ideologiens, särskilt statsideologiers, betydelse för arbetarrörelsen och dennas organisationsformer.

Om ett förhållningssätt

Jag har redan ovan på sid. 100 gett ett långt citat ur *Fackföreningsrörelsen och näringslivet*, det berömda betänkandet till LO-kongressen 1941. Jag vill upprepa en kortare del av det

citaten här:

”I ett demokratiskt samhälle kan ingen rörelse eller sammanslutning, den må äga vilka som helst förutsättningar eller ändamål, kräva att bli ställd utanför statsmakternas kontroll eller domvärjo. Ett principiellt avböjande av all statlig inblandning i fackföreningsrörelsens organisation och verksamhet kunde vara motiverat, så länge medlemmarna på grund av politisk omyndighet saknade tillbörligt inflytande över den statliga maktutövningen, speciellt lagstiftningen. Med den demokratiska samhällsomdaningen har läget blivit ett helt annat.”[40]

Detta är en illustration till ett sätt att nalkas frågan om staten. Det uttrycker en statsvänlig inställning. Det innebär också att man tar vissa saker för givna, att man uttrycker ett slags ”självklar” övertygelse om vissa samband mellan förhållanden och fenomen. Så, t. ex. menar man att den ”politiska demokratin” ger medlemmarna ”inflytande” över ”den statliga maktutövningen”. Man säger också att det som gäller för en rörelse, det skall gälla för alla rörelser, och ”förutsättningarna” eller ”ändamålen” skall inte spela någon roll därvidlag. Organisationerna skall i lika mån avstå från att begära lov av staten att slippa inblandning, eftersom de alla, i ett demokratiskt samhälle, representerar medlemmar, som är ”lika” när det gäller politiskt inflytande. Denna uppfattning sammanfattar i själva verket den dominerande statsiden i den svenska socialdemokratiska idetraditionen. Det är också en sådan ideologi, som genomsyrar den svenska socialdemokratins och fackföreningsrörelsens nuvarande ståndpunkter.[41] Jag kommer nedan att ta upp en speciell statsvänlig socialdemokratisk doktrin, den s. k. lassalleanismen, och försöka demonstrera hur denna idéströmning och med den beslätade idéer har fått fotfäste – och kommit att dominera – i svensk arbetarrörelse. Den redogörelse jag lämnar är ”ensidig”, då den inte tar upp kritiken mot statsvänligheten inom arbetarrörelsen eller försöken att framföra en annan statsideologi än statsvänligheten, ”etatismen”.

Lassalle och hans lära

Den socialistiska rörelsen vid mitten av förra århundradet dominerades i Tyskland av två riktningar som anknöt till två olika grundläggande utgångspunkter. Det ena var en marxistisk riktning, som anknöt till den historiska materialismen, och det andra en hegeliansk, humanistisk riktning. Dessa två riktningar blev de första som också kom att vinna insteg i arbetarklassen och bli förenade med en partilikhande organisering av arbetare. Det av Marx och Engels starkt påverkade tyska socialdemokratiska arbetarpartiet bildades 1869, och den av bl. a. Ferdinand Lassalle bildade allmänna tyska arbetarföreningen kom till 1864.[42]

Ferdinand Lassalle representerade en statsvänlig, reformistisk socialism. Han erkände visserligen vissa delar av Marx' och Engels' ekonomiska läror, men polemiserade mot den revolutionära politiska hållningen i deras samhällsanalyser. Lassalle ansåg inte att staten som sådan i det borgerliga samhället ”måste krossas”, han ansåg inte att det behövdes en ny stat som fick formen av proletariats revolutionära diktatur, och han ansåg inte heller att staten måste avskaffas och brytas ned för att klassamhället skulle kunna avskaffas och socialismen segra. Lassalle och lassalleanerna hävdade, att staten visserligen under borgerligt inflytande kunde ha en reaktionär karaktär, men den kunde påverkas och erövrats, och reformeras till en ”fri folkstat”, om man fick – och rätt kunde använda – den allmänna och direkta rösträtten. Efter att staten blivit demokratisk skulle den kunna reformera bort alla klasskillnader, bl. a. genom att upprätta producent- och konsumentkooperativa organisationer som skulle onödiggöra kapitalisterna, varmed hindret för socialismens införande skulle vara undanröjt även på det ekonomiska planet.

Lassalleanismens kärnpunkt låg i synen på staten som något gott i sig, och staten betraktades

både som ett medel för att genomföra socialismen och som ett uttryck för socialismens högsta principer. I ett av sina mest berömda verk, Arbeiterprogram, från 1862, hävdade Lassalle att

. . . staten är den institution, där hela mänsklighetens dygd låter sig förverkligas”, och att staten ”... har uppgiften att genomföra frihetens utveckling”. [43]

Vidare, hävdar Lassalle, att en stat, där

”arbetareståndets idé kommit till herravälde”, ”inte bara motvilligt och med tvång” utan med ”fri vilja och strängaste konsekvens” skulle åstadkomma en ”utveckling av lycka, bildning, välstånd och frihet som stod utan motstycke i världshistorien”. [44]

Den ide, som skulle komma detta goda åstad, presenterades av Lassalle på följande sätt:

”Arbetareståndets sedliga i& däremot är den, att de individuella krafternas oförhindrade och fria användning ensam icke är tillräcklig, utan att därtill måste i ett på moraliska principer byggt samhällsskick komma intressenas solidaritet, gemensamhet och ömsesidighet i utvecklingen”. [45]

Mot uppfattningen att staten skulle vara ett klassorgan polemiserar Lassalle häftigt, men framförallt indirekt, genom att angripa en föregivet liberal statsuppfattning.

”... Bourgeoisien uppfattar det sedliga statsändamålet så, att det endast och allenast består uti att skydda den enskildes personliga frihet och egendom. Detta är en *nattväktaridé*, mina herrar, en nattväktaridé, därför att dess anhängare endast kunna tänka sig staten under bilden av en nattvakt, vars hela uppgift är att förhindra rån och inbrott. Tyvärr är denna nattväktaridé icke blott hemmastadd hos de egentligen s. k. liberala, utan träffas till och med ofta nog hos många som vilja gälla för demokrater, till följd av bristande tankereda. Ville bourgeoisien konsekvent uttala sitt sista ord, så måste den tillstå, att enligt denna dess grundsats staten skulle vara överflödig, om det icke mera funnes tjuvar och rövare”. [46]

Denna intrikata polemik riktar sig visserligen i stor utsträckning mot de s. k. manchestermännen, som Lassalle brukade angripa, men lika mycket mot den historiska materialismens företrädare, främst Marx och Engels. Det är förmodligen bl. a. Marx och Engels, som trots att ”de vilja gälla för demokrater” förfäktar den avhånade ”nattväktaridén”, det är de, som anser att staten skulle vara överflödig om klasserna och exploateringen försvann. [47]

Den här uppfattningen, att den marxistiska statsuppfattningen egentligen inte är något annat än en till ytterlighet driven liberalism eller anarkism, är inte sällsynt i den Marx-kritiska traditionen. [48] Jag kommer att anknyta till detta problem något litet i ett senare avsnitt av denna text, där jag tar upp den liberala statsuppfattningen.

Som ideologi för arbetarklassens politiska organisationer innebar lassalleanismen en legitimering av vissa bestämda politiska och sociala förhållanden. Staten ses som den vise domaren, reformstaten, den rättvisa staten som är neutral och står över samhället och klasserna.

Lassalle uttrycker en föreställning om att socialdemokratien hade rätt, därför att den byggde på en överlägsen moral, snarare än därför att den vilade på en vetenskaplig analys av samhällets utveckling [49] Vidare legitimerar Lassalles ideologi en inriktning på politiskt arbete, som innebär en *exklusiv* inriktning på uppgiften att reformera statens representationsformer, och därefter att genomföra parlamentariska reformer.

Hos Lassalle var det politiska perspektivet kopplat med antagandet om den ”järnhårda lönelagen”, och därmed en mycket låg uppfattning om fackföreningsrörelsen och arbetarklassens ekonomiska kamp [50] Det enda som kunde göras för arbetarna skulle ske på

det politiska planet. Därför kommer *partibygget* i centrum för Lassalle och de första lassalleanerna. Uppbyggandet av partiet innebär en koncentration på mobilisering av arbetarklassen för politisk reform och rösträttskamp.

Det är möjligt att det var Marx och Engels' erkännande och höga värdering av arbetarklassens ekonomiska försvarskamp och organisationerna för denna, som kom deras ekonomiska ståndpunkt att vinna överhanden i den tyska socialdemokratien. Denna utvecklade efter enandet av de två partierna år 1875 en "förenklad och förgrovd marxism" som sin ekonomiska lära.[51] Den politiska teorin kom emellertid i skymundan i partiet.

Förutsättningarna för utvecklandet av en revolutionsteori sammanhängde naturligtvis med möjligheterna att föra en öppen diskussion – och denna var tidvis försvårad av socialistlagarna. I och med att det tyska partiet inte utvecklade någon teori om den politiska klasskampens former, kunde heller inte några sådana former göras begripliga i propagandan, som blev allmän propaganda för socialismen, och mot kapitalism och kriser. Marxismens teori gjordes sannolikt inte begriplig för de tyska arbetarna. Den politiska klasspraktik som "anvisades" för dessa var dessutom inte stort annorlunda än vad Lassalle hade rekommenderat – parlamentariskt arbete, och arbete inför valen.[52] Det är rimligt att som Hans Kelsen anta, att i själva verket de lassalleska utgångspunkterna legat till grund för, eller åtminstone var helt förenliga med, den faktiska politiska praktiken, även om den politiska terminologin i Partiet kunnat verka marxistisk. Detta gällde, menade Kelsen, under de sextio åren efter Lassalle's död, då hans gamla ideologi ständigt blev bekräftad genom den tyska socialdemokratis praktik.[53]

Marx' och Engels' kommentarer till förslagen till Gotha- och Erfurtprogrammen uttrycker ett obehag inför de politiska delarna av utkastet, mest i fråga om Gothaprogrammet, men också då det gäller Erfurtprogrammet. Engels påpekar där, i sin först långt senare publicerade kritik vissa svåra oklarheter, som framför allt gäller synen på staten och statens karaktär.[54]

Den statsvänliga teorin hade alltså levat kvar i det tyska socialdemokratiska partiet, trots att Lassalle allmänt betraktades som inaktuell och passerad. Debatterna i partiet, och därigenom kriterierna på marxistisk ortodoxi, hade gällt ekonomisk teori snarare än politisk teori. Ekonomisk kristeori var ett studiefält som de tyska marxisterna hade utvecklat långt, men politisk kristeori hade man inte studerat lika mycket.[55] När Bernstein lagt fram sin nya, mera fackförenings- och folkrörelsevänliga antimarxistiska socialdemokratiska doktrin, kom den statsvänliga teorin, som han återanknöt till, att få förnyad aktualitet.[56] Detta kom att bidra till att det blev möjligt att lansera en sammanhängande socialdemokratisk doktrin, som i alla avseenden bröt med Marx' och Engels' teorier.

Den bernsteinska attacken mot marxismen är förknippad med en teoretisk offensiv i Tyskland, en offensiv mot marxismen som fördes av neo-hegelianer och neokantianer. Bland de senare var, som tidigare nämnts, Max Weber.[57] Denna teoretiska offensiv påverkade naturligtvis också arbetarrörelsen, och den kom att leda till att olika typer av sammansmältningar mellan Marx och Hegel, och Marx och Kant, presenterades.[58]

Lassalleanismens triumf utropades efter världskriget av Hans Kelsen. Den lära som segrat, var den som hade hävdad arbetarrörelsens mål så: "Vi måste alla eftersträva ett Stortyskland – minus dynastierna!" Det var Lassalles lära, och Lassalle ansågs nu ha fått rätt.[59]

Kelsen sammanfattade 1925 den socialdemokratiska statslärans utveckling efter sekelskiftet i den korta men klargörande satsen – Tillbaka till Lassalle![60] Något år senare skrev det svenska socialdemokratiska partiets förste store krönikör, John Lindgren, i sin

doktorsavhandling: ”Terminologin har här liksom i Tyskland varit marxistisk, men innehållet lassalleanskt. Skulle partiet egentligen fara illa av en smula revisionism på denna punkt?”[61]

Den liberala statsidén

Som jag visade ovan var Lassalles polemik mot Marx och Engels, och den historiska materialismens teori om staten som klasstat, insvept i en polemik som ytligt sett tycktes handla om liberalerna. Lassalle försökte klargöra statens *väsen*, och fastställde detta som den sedliga ide, som staten uttryckte. Denna statside innebar ett förkastande av allt som föreföll vara en sammanblandning mellan lumpna klassintressen och statens uppgift, som var ”etwas höheres”. Den österrikiske förbundskanslern Karl Renner, som var en statsvänlig socialdemokrat, försökte i en avhandling vid tiden för 1:a världskriget använda marxismen för att bevisa att staten inte var en förtrycksapparat, ja, att ett sådant påstående bara var en inskränkt klassbunden dogm, som inte alls tjänade proletariatet. Staten, som bärare av det ”högre” ändamålet, var i själva verket ständigt, liksom blint, på väg att uppfylla arbetarklassens klassintressen, och alla försök att som vetenskaplig sanning fastslå statens klasskaraktär, skulle då bara vara en hjälp till borgarna och deras klassmanipulationer med staten.[62]

I liberal tanketradition, utgående från Hobbes och Locke, framstår staten som ett *nödvändigt ont*, inte alls som det godas inkarnation. Staten är mer eller mindre nödvändig för att förhindra bråk, skydda egendom etc., men egentligen är den något dåligt, därför att den inskränker friheten.[63] Nu kan denna negativa statsuppfattning kombineras med olika metateoretiska antaganden och världsbildshypoteser – människan kan tillskrivas en god natur eller en ond natur, man kan betona konflikt eller sammanhållning mer eller mindre, men fortfarande kvarstår den i grund och botten negativa värderingen av staten. Detta var upprörande för ”statsvännerna”, etatisterna, som alltså ville räkna den historiska materialismens teori om staten till samma kategori som denna liberala idéiktning.

Detta är ingen idéhistorisk framställning, och jag kan inte ge mig in på en diskussion om ”likheter” och ”inflytanden” från olika liberala statsteorier på marxismen. Det räcker här med att fastslå en grundläggande skillnad. De liberala statsteorierna förutsätter alla bestämda antaganden om människans och de mänskliga samfundens natur. Den historiska materialismen avvisar tesen att sådana antaganden skulle kunna förklara ”staten”, och ser i stället staten som grundad i specifika former av social arbetsdelning.

Men den liberala statsläran har också en annan aspekt, och det är teorierna om utformningen av statens former, representationsproblemet. Hur skulle staten utformas för att obehaget skulle bli så litet som möjligt? Vi känner svaren – de på naturrättspekulation grundade ideologierna, som tillskriver människorna ”oförytterliga rättigheter”, och som vill föreställa sig att staten är ett uttryck för ett slags överenskommelse mellan samhällets medlemmar (kontraktsteori, associationism), leder till iden om en statsform, som uttrycker individernas principiella suveränitet, och ger staten formen av individernas gemensamma association.[64] Kampen för representationsreformer, avskaffandet av politiska ståndsprivilegier och skapandet av en stat med individen som grund legitimeras av denna liberala statsideologi, som historiskt är förbunden med den uppåtsträvande bourgeoisens klassintressen.[65]

Denna andra del av den liberala statsideologin – eller åtminstone några av slutsatserna av representationsresonemangen – kritiserades inte på samma sätt av Lassalle och hans många efterföljare. Skenbart förde ju också Lassalle fram en likartad politik – han kämpade ju för demokrati och för allmän rösträtt. Men samma krav – allmän rösträtt, demokratiska former – ingår här i två olika ideologiska strukturer, två ideologier som är bildade på olika sätt och

uttrycker olika uppfattningar och tolkningar av verkligheten. I Lassalles fall var det inte fråga om att se staten som uttryck för individerna – en tolkning som enligt honom helt gynnade bourgeoisien genom den återanknytning till den på individens rätt grundade ekonomiska lagstiftning som den också innebär – utan som uttryck för en sedlig ide, och för nationen.

Skapandet av ett ”Stortyskland – minus dynastierna” var en strävan, som enligt Lassalle inte kunde förverkligas förrän förenhetligandet av den tyska nationen framskridit långt. Men detta kunde inte ske i en nation som inte i sina institutioner erkände nationen som något mer än en platt summa av individer. För Lassalle innebar själva enheten en ny kvalitet. Den allmänna rösträtten skulle möjliggöra att denna kvalitet blev sådan att arbetarklassens intresse – som var att göra slut på alla klasser och särintressen och verkligen skapa en stat som kunde bringa välsignelse åt hela nationen – skulle komma att dominera.[66]

Det är antagligen ändå så, att förklaringsmönster från den liberala statsideologin finns med i den moderna socialdemokratins syn på staten. Kampen för allmän rösträtt uttrycker dock inte nödvändigtvis ”liberalism”, utan kan, alltså, också uttrycka ”etatism”. Men den kan också uttrycka en revolutionärt socialistisk hållning, där kampen för den demokratiska republiken ses som en första möjlighet att skapa slagkraftiga politiska massorganisationer och göra det möjligt att organisera arbetarklassen mot sin speciella fiende – borgarklassen.[67]

4:III. Den svenska socialdemokratins statsideologi

Som jag redan tidigare sagt, har *etatismen*, den programmatiska statsvänligheten, spelat en mycket stor roll i den svenska arbetarrörelsens utveckling.[68]

De första svenska socialdemokratiska ledarna var starkt påverkade av det tyska Gotha-programmet. I de allra flesta fallen tycks kunskapen om ”den vetenskapliga socialismen” inte ha sträckt sig mycket längre än så. Ibland, som i August Palms fall, tycks till och med Gothaprogrammet ha varit ett för långtgående steg från Lassalle och mot en revolutionär socialism. Hjalmar Branting utgör i viss mån ett undantag eftersom han tycks ha utgått från några av Marx', Engels' och deras närmaste vapendragares skrifter. I hans arbeten från 1800-talet är det lassalleanska inslaget inte påfallande.[69] Men hos andra är det desto tydligare.[70]

I Palms första programförslag fanns flera reformistiska önskemål och tankegångar med, men ett krav saknades: socialismen. Däremot var det mycket tal om statens reformering, och ”en fri stat” krävdes. Socialdemokratin försäkrades arbeta ”närmast i en nationell anda”.

Det lassalleanska perspektivet fick stort inflytande. Detta förnekades visserligen redan 1892 av Axel Danielsson, som bestämt hävdade att den svenska socialdemokratin programmatiskt utgått från *Kommunistiska Manifestet* utan att ha varit inne i någon ”lassalleansk övergångsperiod”. Senare krönikörer, som velat tillskriva den svenska socialdemokratins ursprungliga hållning ett marxistiskt politiskt perspektiv, har följt efter Danielsson.[71] Som jag tidigare varit inne på, gällde emellertid det tyska och svenska avståndstagandet från Lassalle inte främst hans politiska teorier, utan snarast hans ekonomiska lära, och hans syn på arbetarklassens ekonomiska kamp. Det fanns *en* punkt i hans politiska teori som ifrågasattes – inte i Palms program, men väl av Branting och Danielsson – och det var Lassalles tes om ”den enda reaktionära massan”. [72]

Den politiska arbetarrörelsen i Sverige blev alltså tidigt bärare av etatismens ideologi, vilken här liksom i Tyskland kom att bekräftas av rörelsens utveckling och praktik samtidigt som den påverkade just dessa skeenden.

Den politiska delen av arbetarrörelsen kom i Sverige att på visst sätt dominera över den fackliga rörelsen. Etatismen, som innebar ett så starkt betonande av staten som reforminstrument, och som lärde dem, som berördes av ideologin, att hoppas på staten som uppfyllare av alla rättvisa krav, kom ju att propageras i en rörelse där fackföreningarna var den viktigaste organisationsstrukturen. Lassalles ursprungliga teori innebar en uppmuntran till en underordning av den fackliga kampen under den politiska. Detta skulle också kunna vara fallet då det t. ex. gällde underordnandet av ekonomisk strejkkamp i omfattande skala, under de intressen som dikterades av den parlamentariska politiska ledningen, och de problem som den mötte i sin specifika verksamhet. Denna hållning kan inte ses som förenlig med marxismen, som visserligen högt värderade kampen för allmän rösträtt och organiserandet av arbetarklassens eget politiska parti, men också såg arbetarklassens "självverksamhet" som det viktigaste kampmedlet.[73] Den speciella aspekt av etatismen som jag här varit inne på, d. v. s. att anhängarna av den såg arbetarklassens enda politiska uppgift i röstandet och rösträttskampen, vilken också sågs som överordnad all "ekonomisk" självverksamhet, kom emellertid att gå igen även hos de "ortodoxa" tyska socialdemokraterna[74] och uttrycktes i Sverige av bl. a. Branting.[75] Etatismen kom emellertid i konflikt med de existerande fackliga organisationernas ideologi, som bäst kan karakteriseras som "trade-unionistisk". Den s. k. kollektivanslutningsstriden i SAP och LO uttryckte bl. a. detta.[76] Emellertid stärktes det etatistiska och socialdemokratiska inflytandet. Det kan ha haft att göra med den styrka, som en skenbart fullständig teori med ett globalt perspektiv får gentemot en spontan klassideologi, som bara förklarar enstaka erfarenheter, men inte kan ena en klass. Etatismens inflytande stärktes också genom att denna ideologi företrädde av intellektuella och funktionärer, som kunde ägna hela sin kraft åt ideologisk och politisk praktik.[77] Socialdemokraterna tog ofta initiativ till bildandet av fackliga organisationer just för att de skulle tjäna som bas för rösträttsagitationen, vilket ytterligare torde ha stärkt etatismen.[78]

SAP bildades år 1889, främst av ett stort antal fackföreningar. Under lång tid därefter sköttes den politiska och den fackliga ledningen av samma organ. Detta kom att innebära att den fackliga kampen underordnades under den politiska, vilken i sin tur underordnades rösträttskampen, och de allianser, som där kunde uppnås. Detta innebar, att socialdemokraterna skapade en politisk-ideologisk apparat, som sökte anvisa en bestämd politisk och facklig praktik för arbetarklassen, och formen för denna organisation var ägnad att säkerställa lassalleansk, etatistisk dominans över den organiserade klassens politiska praktik.[79]

Fackföreningsrörelsens organisationsformer kan ha tjänat som bekräftande bas för den ideologiska legitimeringen av en viss politisk praktik. Dessa former bestämdes antagligen av framförallt två faktorer. Den ena var den centralisering, som beroendet av en central strejkkassa framtvungades i svaga och outvecklade organisationer. Möjligen kan en faktor också sägas ha varit den socialdemokratiska ledningens inflytande på organisationsformerna, som påverkade organisationerna att anta organisationsordningar som var sinsemellan tämligen likartade, och som hade stora likheter med parlamentarisk-statliga system.[80] Fackföreningsrörelsen kom tidigt att få flera av de kännetecken som utmärker ett sådant system, bl. a. de valda representanternas självständighet mot dem som valt dem, koncentrationen av initiativet hos ledningen etc.[81]

Socialdemokratisk politik och fackliga organisationer

Jag ämnar här inte skriva en idéhistoria över svensk socialdemokrati och fackföreningsrörelse. Därför vill jag i fortsättningen av detta kapitel begränsa mig till att söka peka på sådana processer som kan belysa antagandena att den socialdemokratiska etatismen, och den

politiskt-ideologiska apparat som denna kom att vila på, fick en betydelse för det sätt socialdemokratin och fackföreningsrörelsen anvisade en ekonomisk, politisk och social praktik för arbetarklassen.

Ett av de viktigaste antagandena är då, att anvisningen av den ”ekonomiska” klasspraktikens former kom att påverkas av den del av arbetarrörelsen som stod närmast ”politiken”. Detta skulle innebära att social-demokraterna skulle vara intresserade av att på olika sätt söka reglera formerna för den fackliga kampen, för att befästa uppdelningen mellan den politiska och fackliga delen av arbetarrörelsen – en uppdelning som inte bara hänförde sig till själva området för verksamheten, utan också till *formen*, och till möjligheterna att fritt disponera över verksamhetsmedel. Den ”politiska delen av arbetarrörelsen” skulle alltså sträva efter ledningen, genom att kontrollera den fackliga rörelsens former så, att socialdemokratin politiska positioner inom det statliga parlamentariska systemet inte skulle hotas.

Detta är, naturligtvis, ingen manifest uttryckt uppfattning i den svenska socialdemokratin annaler, utan bör snarare ses som en latent avsikt.[82] Den har emellertid – icke systematiskt, men i bl. a. polemiska sammanhang – uttryckts av ledande företrädare för socialdemokratin.[83] En möjlig uppdelning av försöken att belysa materialet är då att dels visa exempel på hur en statsvänlig uppfattning visar sig i den socialdemokratiska politiken, där den kommer i konflikt med spontana strömningar i arbetarrörelsen, som uttrycks på olika sätt – och dels visa på hur socialdemokratin politiska ledning direkt eller genom staten ingriper i fackföreningsrörelsens förhållanden, vilket också sker på olika sätt.

Redan före första världskriget kom socialdemokratin i riksdagen att få ta ställning till olika lagförslag om reglering av fackföreningsrörelsens verksamhet. I flera fall var opinionen klart lagstiftningsvänlig bland de ledande socialdemokraterna. Det gällde t. ex. försöken att genomföra en föreningsrättslagstiftning, 1906.[84] 1916 kunde LO-sekretariatets majoritet besluta att tillstyrka ett lagstiftningsförslag om rättslig reglering av arbetsavtalen och införande av arbetsdomstol. Detta var emellertid inte ett enhälligt beslut, och en företrädare för majoriteten vill förklara minoritetens ovilja genom att se den som betingad av ”den psykologiska motviljan mot att samhällets lagbundna hand kommer in på områden där vi förut tumlat om i obunden frihet”.[85]

Skälen till denna lagstiftningsvänlighet har diskuterats av Jörgen Westerståhl. Denne menar, att när fackföreningsrörelsen ”kände sig svag, framträdde en benägenhet att anknyta vissa förhoppningar till ett statligt stöd ...”[86] Otvivelaktigt är det så, att den första period, då fackföreningsrörelsen ”anknyter förhoppningar” till staten, också är den tid då den är ”svag”. Det är emellertid också i samband med att den socialdemokratiska etatismen verkat i rörelsen, som detta sker.

I flera fall kommer den tidigare nämnda motsättningen mellan social-demokratisk och ”trade-unionistisk” ideologi åter i fackföreningsrörelsen. Ett av de viktigaste exemplen på detta var motsättningarna över den s. k. arbetarkommitténs verksamhet, år 1917.[87] I detta fall kom striden att stå mellan det socialdemokratiska partiets ledning, som ville få till stånd en tillfällig organisering av arbetarklassen för att fånga upp de radikala spontana strömningar som var vitt spridda vid denna tid, och fackföreningsrörelsens ledning, som bestämt motsatte sig detta under hänvisning till att det kunde innebära ett avsteg från den fredliga politiken och en flirt med revolutionen.[88]

I denna fråga kom den ”trade-unionistiska” strömningen att vinna striden. Det är intressant att det här alltså rörde sig om en situation, då det var den socialdemokratiska ledningen, som –

antagligen med orätt – fick framstå som om de hotade stabiliteten och ordningen, och fackförbundsledarna kunde därigenom få bevara sina organisationer utan den konkurrens som ”arbetarkommittéerna” kunde ha medfört.

1920-talet innebar, för socialdemokratins del, att den blev ett regeringsalternativ, och ett regeringsparti.[89] Jag vill i det sammanhanget anföra ett exempel på en typ av händelseförlopp, som inte är otypisk för vad detta innebar.

Att socialdemokratin åtog sig regeringsmakten i Sverige vid flera tillfällen på 1920-talet, innebar också att den tog de politiska konsekvenserna av detta. Det innebar således att vad jag tidigare talat om som ”arbetarklassens självverksamhet” för att förändra förhållandena fick en ytterligare underordnad betydelse som politiskt framgångsmedel.

Den s. k. Stripaffären gällde tolkningen av de s. k. konfliktdirektiven, d. v. s. de bestämmelser som reglerade utbetalning av arbetslöshetsunderstöd till arbetare i branscher som också var indragna i konflikter.[90] 1926 strejkade arbetarna vid Stripa gruva i Västmanland. Regeringen och arbetslöshetskommissionen hade olika uppfattningar om denna konflikts art, och huruvida understöd skulle utbetalas till arbetslösa på orten. Regeringen menade att understöd skulle utgå, medan kommissionen menade att det inte borde utgå. Riksdagen avgjorde frågan och godtog kommissionens bedömning. Regeringen Sandler avgick. Den demissionerande statsministern uttalade därvid: ”Det är bättre att denna regering faller, än att regeringsmakten förfaller”.[91]

Detta händelseförlopp och Sinders kommentar ger upphov till en mängd frågor. Den viktigaste är här den roll som den socialdemokratiska politiken spelar för att anvisa en bestämd politisk praktik för arbetarklassen, och den betydelse som värderingen av staten får för bekräftandet av en statsvänlig ideologi i arbetarklassen. Först efter mycket systematiska studier skulle detta problem kunna ingående förstås och lösas. Vad jag här kan göra är framförallt att utpeka problem och visa på förlopp som gör det möjligt att hävda att problemen har relevans.

I båda fallen som jag nu refererat till, arbetarkommittéerna 1917 och Stripaaffären 1926, framstår det, som om den socialdemokratiska politiken framförallt har varit inriktad på att tillmäta arbetarklassen en ”indirekt” roll, genom valsystemet. Det har tagits för givet, att det är genom valen, genom röstningen, som arbetarklassen skall få sin rätt.[92]

Etatismen skulle också visa sig i socialdemokratisk och facklig kritik av den borgerliga regeringspolitiken. Ett mycket gott exempel på detta är förhållandena kring kollektivavtalslagens införande, 1928. I samband med lagstiftningsarbetet utvecklades en omfattande spontan rörelse inom arbetarklassen, en rörelse som tog till syfte att motarbeta lagstiftningen.[93] Denna rörelse leddes väl inte av socialdemokratins ledning, som emellertid inte ville ha lagen, åtminstone inte i den form som den var föreslagen.[94] Den dominerande socialdemokratiska kritiken mot lagen var att den var ”onödig”, den hade inte föregåtts av tillräckliga utredningar, och var impopulär i vida arbetarkretsar.[95] En mera utvecklad kritik på etatistisk grund förekom också, kanske främst i Rickard Lindströms socialfilosofiska essäer. Lindström menade, att lagen inte i den nuvarande formen kunde ”förenhetliga folket”, och han var därför emot den.[96] Inom fackföreningsrörelsen fanns det olika tendenser, men i stort sett alla var motståndare till lagen. I LO-ledningen var den principiellt stats-vänliga kritiken dock i majoritet, och endast få framställde sig i sammanhanget som principiella motståndare till varje form av lagstiftning.[97]

Socialdemokratin och ingripandena

Synen på kollektivavtalslagstiftningen kom ganska snart att förändras, efter att socialdemokraterna 1932 kommit i regeringsställning. Vid 1931 års LO-kongress blev kollektivavtalslagstiftningen kritiserad på samma sätt som tidigare i landssekreterariats yttranden, men man menade att det kanske vore säkrast att tillsvidare söka påverka arbetsdomstolen, genom att utse representanter till den, en inställning som kom att bytas mot en helt positiv inställning under trettioalet.[98]

I samband med förslagen till lagstiftning om bl. a. ”tredje man” kom LO:s representantskap att få rejäla erinringar av den dåvarande socialministern Gustav Möller, som hävdade att fackföreningsrörelsen numera förlorat auktoriteten i lagstiftningsfrågor, till följd av sin negativa hållning till kollektivavtalslagen. Han yttrade bl. a. följande:[99]

”Det är inte bara ett politiskt motiv bakom (att regeringen beslutat bidra till en lagstiftning om ”tredje man”) utan det finns också ett moraliskt motiv bakom. Jag tycker att man från vårt håll inte bör förneka att det har förekommit övergrepp... . (Socialdemokratin) gör anspråk på att företräda en högre samhällelig moral än kapitalismen anses representera, men om man företräder en högre moral måste det innebära att samhället har rätt att även lagstiftningsvägen reagera mot övergrepp, från vilket håll de må komma”, och ”Ni behöver naturligtvis inte ta någon särskild hänsyn till den regering som sitter, men man bör ur hela rörelsens synpunkt överväga vad man vinner eller förlorar.”[100]

LO-ledningen var vid denna tid uttryckligen motståndare till en fullständig statlig reglering av arbetsmarknaden,[101] även om flera röster hade höjts för att staten skulle framtvunga en centralisering av fackföreningsrörelsen.[102] Emellertid hade staten gjort ett bestämt, om än inofficiellt ingripande vid biläggandet av lönesänkingsstrejkerna i början av trettioalet. Detta gällde främst ingripandet i byggnadsstrejken, 1933-1934.[103] Erfarenheterna av de svårigheter som ingripandena mötte låg före både den uttalade centraliseringsiver som Sigfrid Hansson visade och försöken till stadgemässig centralisering av LO.[104]

1941 års LO-kongress – ny organisation, nytt program

Som jag tidigare, i kapitel 3, visat, kan förhandlingarna med SAF om det s. k. huvudavtalet ses som utslag av statliga ingripanden eller hot om sådana. Den nya organisationsform som LO fick på sin kongress 1941 beslutade man om, samtidigt som man antog politiken i *Fackföreningsrörelsen och näringslivet* som program.[105]

Jag har diskuterat möjligheterna att jämföra LO-organisationen med ett parlamentariskt-statligt system. De förändringar som vidtagits i organisationsstrukturen i LO i förhållande till fackförbunden 1941, kan framförallt sägas ha en huvudsaklig innebörd, nämligen att öka styrbarheten av hela fackföreningsrörelsen.[106] Det blir lättare att från ledningen kontrollera och styra organisationen genom den ökade centraliseringen av beslutsrätten och fondförvaltningen i LO. Genom att detta således förstärker ledningens kontrollmöjligheter, kommer ledningen att få en ännu mer central ställning för anvisandet av klasspraktik för arbetarklassen.

Samtidigt som detta sker på det organisatoriska planet, antas alltså ett program, som är en sammanfattning av den ideologi, som LO:s ledning vid denna tid ville föra ut i organisationerna. Denna ideologi är statsvänlig, nationell och inriktad på samarbete och samverkan i hela nationen. [107] Den är en motivering för arbetarrörelsens uppslutning bakom en statsinterventionistisk politik, som strävar till hela folkets väl, och därigenom hela nationens enande, och utpekar arbetarklassen som särskilt ansvarig för denna historiska uppgift.

Sammanfattning och slutdiskussion

I framställningen i detta kapitel har tonvikten lagts dels vid en principiell framställning av ideologibegreppet, och dels vid en något fragmentarisk illustration av innebörden av begreppets användning för studiet av den svenska socialdemokratins statsideologi.

Med ideologi menar jag, som jag ovan har försökt klargöra, inte "falskt medvetande" i allmänhet, utan uttrycken för de former och processer, i vilka människor och klasser och organisationsledningar (t. ex.) lär känna världen, känna igen den och misskänna den. Ideologin är alltså inte bara ett "påfund", som sprids i organisationer av helt tillfälliga skäl, utan har ett fast samband med en social praktik, som innebär relationer till materiella verksamhetsmedel. Lassalleanism och "trade-unionism" kan således aldrig förklaras bara med ideologisk påverkan och subjektiva orsaker, utan det är ideologier som går tillbaka på vissa verkliga problem, som människor har stått inför. Detta måste sägas, och jag skall i nästa del av denna bok återkomma till en diskussion av faktorer som kan ha format ideologier och organisationer. Denna typ av undersökning måste dock ha en uppfattning om de ideologiska processerna som bakgrund, och måste också ta hänsyn till de processer i vilka ideologierna kommer att fungera, att etableras i institutioner och apparater, och hur de påverkar uppfattningen om hur det tillgängliga området för olika sociala praktiker ser ut. Detta kapitel är en inledning till dessa problem.

Noter

1) Se ovan kapitel 1, 2 och 3.

2) Det sätt jag tar upp ideologi-begreppet är i viss överensstämmelse med det sätt begreppet använts i viss senare fransk forskning, framförallt Althussers artikel "Inledning till en teori om 'ideologiska apparater'" a. a., kommentarerna till denna artikel av Nicos Poulantzas i *Fascisme et dictature*, a. a., sid. 327-338, Balibar: "Self Criticism", a. a., och Althussers artiklar om teorins ställning, "The Conditions of Marx's Scientific Discovery", i *Theoretical Practice*, 7/8 (1973), och samme författares "Reply to John Lewis", a. a.

Tyvärr är det inte möjligt att i denna bok ge en sammanhängande kritik av de ideologibegrepp som är, och har varit i bruk inom sociologin. Detta är ett angeläget arbete, som får tas upp vid ett annat tillfälle. Jag vill här endast klargöra mitt ställningstagande till två av de centrala linjerna i den sociologiska ideologiforskningen. Den ena linjen, som bl. a. har representerats av Daniel Bell och Edward Shils, är ett slags antiideologisk ideologi, som framförallt ser ideologin som utifrån producerat falskt medvetande, vilket som sådant bör avslöjas, och som vissa aggressivt samhällsfientliga alienationsfenomen som uppkommer i krissituationer. (Se Shils' "The concept and function of ideology", i *International Encyclopedia of the Social Sciences*, vol. 7 (New York, 1968), sid. 66-76), och Daniel Bell: *The End of Ideology* (New York, 1960). Detta synsätt innebär en allvarlig begränsning av ideologibegreppets användningsområde, och bygger på en förutsättning om att endast vissa mycket speciella situationer skulle kunna ge upphov till ideologi. Detta ideologibegrepp kan jag inte ta på allvar, eftersom det innebär att man på ett fullständigt godtyckligt sätt isolerar en del av fältet för den sociala verklighetens medvetandekorrelat, utan att på något sätt specificera skälen för detta eller ange vad i så fall "resten" är för något.

Den andra linjen är den mera genuint "sociologiska" grenen i ideologiteorin, den gren som bygger vidare på den klassiska sociologins och samhällsvetenskapens antaganden. De främsta uttrycken för detta synsätt i modern amerikansk sociologi är kanske Talcott Parsons' framställning i *The Social System*, a. a., kap. 8, Clifford Geertz' "Ideology as a Cultural System", i

Apter, red. *Ideology and Discontent* (New York, 1964), och Bernard Barbers artikel "Function, Variability and Change in Ideological Systems" ur Barber och Inkeles, red. *Stability and Social Change* (Boston, 1971). Medan dessa tre bidrag representerar ett slags fortlöpande utveckling av en strukturfunktionalistisk teori om ideologin, kan det också vara värt att lägga märke till ett bidrag som elaborerar och utlägger Parsons ursprungliga ståndpunkt. Jag tänker på Harry Johnsons "Ideology and the Social System", i *International Encyclopedia ...*, a. a., sid. 76-85, i vol. 7. De fyra senare författarna har en gemensam utgångspunkt i en mer eller mindre strikt tillämpad teori av det slag som Talcott Parsons fört fram (se kap. 1, avsnitt 1:V:c). Emellertid har framförallt Bernard Barber nått mycket intressanta resultat, som emellertid något tappar sin slagkraft genom hans försök att återknyta sin ideologiteori till en idealistisk makrosociologi.

3) Sådana exempel finns det gott om i vetenskapens historia. Se Fichant och Pecheux, *Om vetenskapernas historia* (Staffanstorps, 1971), för roliga exempel.

4) För en sammanfattning av "falskt medvetande"-teorin i hegeliansk form, se Lichtheim, "The Concept of Ideology", a. a., samt Hans Barth: *Wahrheit und Ideologie* (Itirich, 1945), sid. 73-190.

5) Se *Ord och Bild*, nr 4, 5, 6 och 7, 1973, särskilt P. O. Zennströms bidrag "Konst är inte ideologi" (4/73), "Konst och ideologi – en slutreplik" (6/73), och "Det var grötigt" (7/73), samt Jan Myrdals "Släpp marxismen loss" (5/73), och "Den officiella sörjan" (7/73), för en avslöjande inblick i debattens läge.

6) Ämnets karaktär gör möjligen att det blir något besvärligt att kontrollera hur väl denna utfästelse uppföljs. Jag har emellertid försökt att ange vilka begrepp som är förenliga och vilka som inte är det.

7) "Inledning" ur *Till Kritiken av den politiska ekonomin*, a. a., sid. 9.

8) Ibid.

9) I detta sammanhang möter vi ofta sammanblandningen mellan "ideologi" (uppfattat som meddelande, tankeinhåll, värdering) och formerna för uttryck av ideologier (tal, television, romaner etc.) och de sociala organisationer som institutionaliserat "spridandet" av ideologi i den första meningen (televisionsföretag, skolor, etc.). Detta är uppenbart i Zennströms ang. artiklar (not 5).

10) Detta är kärnpunkten i Balibars artikel "Self-Criticism", a. a., då det gäller behandlingen av ideologiproblematiken.

11) För en nyanserad framställning, se Göran Therborns artikel i *Ord och Bild* (4/73), "Kultur och klass".

12) Bakgrunden diskuteras i F. Engels: *Ludwig Feuerbach och den klassiska tyska filosofins slut* (Stockholm, 1946). G. Lichtheim har en annan värdering som uttrycks i hans tidigare anf. uppsats.

13) Diskussioner med psykologen Lars Dencik ligger bakom dessa formuleringar.

14) *Kapitalet*, första boken, sid. 31-126.

15) För en framställning, se t. ex. Gunnar Aspelin: *Karl Marx – samhällsforskare och samhällskritiker* (Lund, 1969), sid. 73-85. I modern empirisk sociologi har bl. a. de engelska industrisociologerna Goldthorpe, Lockwood, Bechofer och Platt kommit fram till resultat,

som bestyrker ungefär denna tankegång. (Se deras *The Affluent Worker*, (Cambridge, 1968-1969).

16) A. Sohn-Rethel i "Grunddragen av en historisk-materialistisk kunskapsteori", här återgiven efter Norén, red. *Människans samhälleliga vara* (Kristianstad, 1973), sid. 43-73.

17) Balibar, "Self Criticism", a. a.

18) Althusser's artikel "Inledning ...", a. a.

19) Ibid. Se också densammes artikel "Freud og Lacan" i *Strukturalisme*, red. Madsen (Köbenhavn, 1970), och Lacans artiklar, framförallt betr. polemiken mot den s. k. jagpsykologin, som representeras av bl. a. Hartmann, Kris och Anna Freud. Det är bl. a. här det i texten ref. jagbegreppet utformats. Se "The insistence of the letter in the unconscious", i *Yale French Studies*, 36-37 (1966), och "Fonction et champ de la parole et du Langage en psychanalyse" i *Écrits*, 1 (Paris, 1969), samt kommentarerna i Maud Mannoni, *The Child is Illness and the Others* (London, 1970), sid. VII-X, 262280.

20) *Pour une théorie de la production littéraire*, Paris, 1970. Här efter "Lenins kritik av Tolstoj" och "Bilderna i spegeln", i *Människans samhälleliga vara*, a. a., sid. 207-244.

21) Lenin: *Werke* 15 (Berlin, 1968), "Leo Tolstoj als Spiegel des russischen revolution" och *Werke* 17, "L. N. Tolstoj und seine Epoche" (Berlin, 1967).

22) Här kommer diskussionen om isärhållandet mellan "innehåll", "uttrycksform" och "apparat" in igen, men detta måste i sin tur hållas i sär från antagandet om ett *specifikt litterärt innehåll*, som grundar sig på en specifikt "litterär praktik".

Det är farligt att här gripas av generaliserings- och analogiraseri och lansera svar på frågorna om vad som skall finnas i de begreppsutrymmen som resonemanget erbjuder, utan att ha någon verkligt grundad kunskap om saken.

23) Ralf Pittelkow, "Samfundsteori og tekstteori", *Poetik*, 19 (Köbenhavn, 1973).

24) Nicos Poulantzas har i föredraget "Political Ideology and Scientific Research", i *Scientific Research and Politics*, a. a., sökt visa hur "vetenskap" och "ideologi" är skilda åt. Hans resonemang grundar sig främst på Louis Althusser's antaganden i *Att läsa Kapitalet*, a. a., och *För Marx*, a. a. Jag bedömer Poulantzas' text som ofullständig och inte fullt övertygande. Det är plausibelt och rimligt att anta att vetenskap och ideologi skiljs åt både genom att de har olika samhällelig funktion (även om, naturligtvis, vetenskapliga resultat kan användas "ideologiskt"), vilket antagligen också kan visas, och också därigenom, att det sätt, och de former, i vilka de skapas, skiljer sig åt. Men man gör nog klokt i att ändå betrakta dessa två kategorier som preliminärt avgränsade kategorier, innan man noga har klargjort de sociala processer i vilka "kunskap" och "okunskap" produceras.

Althusser har i sina artiklar som anf. i not 2 ovan i detta kapitel tagit avstånd från en tidigare uppfattning, som innebar att det var möjligt att skapa en "vetenskaplig filosofi", en teori om den teoretiska praktiken. Jag antar att detta innebär, att han hävdar, att ideologierna som socialt baserade medvetandemönster och medvetandeformer utgör ett slags begränsning eller vidgning av möjligheterna att vinna kunskap, och att just den sociala basen för ideologierna alltså också utgör en väsentlig grund för möjligheterna för vetenskapens utveckling.

25) Redan Marx gjorde uppenbarligen en distinktion mellan vetenskap och ideologi. Emellertid har distinktionen häftigt ifrågasatts av bl. a. svensken Torbjörn Tännsjö i "Mot Althusser", *Häftet för Kritiska Studier*, 2-3 (1972). Göran Therborn har bemött denna artikel i "Louis

Althusser – en marxist-leninistisk filosof i *Häftet* ... 8 (1972).

26) Jag har tidigare varit inne på faran för lättköpta analogiresonemang, där man med utgångspunkt från någon strukturell likhet mellan områden också försöker att "översätta" komponenter från den ena strukturen till den andra. Formuleringarna hos Etienne Balibar i hans uppsats "Den historiska materialismens grundläggande begrepp", a. a., och Nicos Poulantzas i "Inledning" till hans *Politiska makt* ..., a. a., är i viss mån exempel på ett sådant analogiserande. Deras böjelser för analogier kommer ofta att tendera att skymma bort de olikheter mellan olika strukturella områden (politik, ekonomi etc.) som ofta just är skälet för att skilja mellan dem över huvud taget, och blottställer resonemanget för anklagelser om "strukturellism" eller "platonism" eller en tolkning som skulle förklara "strukturellheten" mot bakgrund av någon gemensam "lag" eller "grammatik" för t. ex. ideologi och ekonomi. Det är bl. a. detta som Balibars "Self-Criticism", a. a., handlar om. Se också sammanfattningen till avsnitt 1:V ovan, om Talcott Parsons.

27) Se Althusser's "Inledning till en teori ...", a. a., och Poulantzas: *Politisk makt* ..., a. a., sid. 216-247.

28) Se t. ex. Erik Edholms inledning i Marx': *Om förkapitalistiska produktionsätt*, a. a., och av honom refererad litteratur, bl. a. M. Godelier: *Ekonomisk antropologi* (Stockholm, 1971).

29) Se mitt förslag till "analysschema" i kap. 2, avsnitt 2:V.

30) I detta sammanhang kan det vara av intresse att studera hur den sovjetiska och öst-europeiska marxistiska forskningen har behandlat ideologiproblemet. Bl. a. Stalin, och i hans efterföljd Oscar Lange, har definierat ideologibegreppet så, att föreställningar som inte "tjänar" den ekonomiska basen inte ingår i ideologin, därför att de saknar egentligt materiellt korrelat. För denna ståndpunkt, se Lange, a. a., sid. 22-23, samt not sid. 142.

31) Poulantzas, se not 27, har använt denna terminologi.

32) För att ta ett banalt exempel: När Verner von Heidenstam i en berömd dikt sade: "Det är skam, det är fläck på Sveriges banér / att medborgarrätt heter pengar" var detta naturligtvis ett uttryck för samhällskritik, i den meningen att han där uttryckte en kritisk värdering av vissa politiska institutioners aktuella utformning. Men detta innebar givetvis inte att han "bröt" med den grundläggande uppfattningen om den politiska ordningens legitimitet.

33) Se Martin Shaw's kritik av Alvin Gouldners inom-sociologiska anti-sociologi, som han framför i sin "The Coming Crisis of Radical Sociology", *New Left Review*, nr 70 (1971), och Gouldners replik "Sociology and marxism", i *New Left Review*, nr 71 (1971).

34) Shaw, a. a. Göran Therborn har behandlat den s. k. Frankfurterskolan i en uppsats som just tar upp svårigheterna i en föregivet "upphävande" ideologiteori: "Från revolutionär teori till akademisk metafysik" i *Häftet för Kritiska Studier* (1969: 5 & 6).

35) För ett exempel på de positioner man hamnar i med antaganden om upphävande med kritik: se T. Mathiesen, *Det ofullgångna* (Stockholm, 1972).

36) Althusser, "Inledning ...", a. a.

37) Hägerström, a. a., i not 53 i kapitel 1.

38) Ett exempel som man på senare år ofta har hänvisat till är händelse-utvecklingen i Frankrike efter revolterna i maj 1968, och framförallt kommunistpartiets politik för att kalmera stämningarna och inrikta arbetarrörelsen på valen i stället för på fabrikssockupationer och

storstrejker. Se för en kommentar John Frears "Conflict in France", *Political Studies*, XX, nr 1 (1972).

39) Begreppet "skiktintressen" utgår från antagandet om "skikt" inom klasser, grupper som sinsemellan kan ha olika intressen av utformningen av politiska institutioner etc. Den klassiska marxistiska framställningen finns i Marx: *Louis Napoleons 18:e Brumaire*, a. a.

40) *Fackföreningsrörelsen och näringslivet*, sid. 147 (a. a.).

41) Med ståndpunkter menar jag här – liksom företrädarna för dessa rörelser själva tenderar att göra – framförallt ledningens ståndpunkter, som de uttrycks i den politiska debatten. Se t. ex. dokumentsamlingen *Från Palm till Palme* (Stockholm, 1972).

42) Se Mehring, *Die Deutsche Socialdemokratie* (3:e uppl., Bremen, 1879), och Abendroth, *Utopi och verklighet* (Ystad, 1968).

43) F. Lassalle: *Arbetareståndet och vår tid* (Stockholm, 1885), sid. 51.

44) Ibid. 45) Ibid.

46) Ibid., sid. 49.

47) Se Mehrings arbete, a. a., som emellertid är för kåseriartat och skvallrigt för att riktigt vara intressant – men det är ändå en rapport inifrån det tyska socialdemokratiska partiet. De viktiga teoretiska skiljelinjerna framkommer inte så väl.

48) Hans Kelsen, "Sozialismus und Staat" i *Grünbergs Archiv* (1921) och "Marx oder Lassalle", *Grünbergs Archiv* (1925). Se också *Den svenska socialdemokratins idéutveckling*, del 2, sid. 11-82 (Stockholm, 2:a uppl., 1967), och Daniel Tarschys' tolkningar i *Beyond the State* (Stockholm, 1971), t. ex. sid. 86.

49) Just moralargumenten kommer igen i senare svensk socialdemokratisk debatt: både i systematisk form, som hos Wigforss i hans *Materialistisk historieuppfattning och klasskamp* (Stockholm, 1934, 2:a uppl.), och hos bl. a. Nils Karleby: *Socialismen inför verkligheten* (Stockholm, 1926), och i vulgärare form hos Rickard Lindström: *Socialistisk vardag* (Stockholm, 1928).

50) Den "järnhårda lönelagen" var också allmänt accepterad som teori bland de svenska socialdemokratiska pionjerna, framförallt av Palm, se Knut Bäckströms sammanställning i *Socialismens programfrågor* (Stockholm, 1943), sid. 50-72.

51) Abendroth, a. a.

52) Ibid.

53) Kelsen, "Marx oder Lassalle", a. a.

54) Marx: *Kritik av Gothaprogrammet*, Stockholm, 1938, och Engels: "Zur Kritik des sozialdemokratischen Programmentwurfs", i M E W, band 22.

55) Bo Gustafssons avhandling *Marxism och revisionism* (Uppsala, 1969), reflekterar detta förhållande. Det är främst på den ekonomiska teorins område som han ser revisionismen utvecklas, och det var naturligtvis också på det området som de avgörande debatterna kom att föras, medan den politiskt-teoretiska debatten låg i träda.

56) Svensk översättning, i Bernstein: *Socialismens förutsättningar och socialdemokratins uppgifter* (Stockholm, 1907), och Kautskys replik *Socialdemokrati och socialism* (Stockholm,

1908).

57) Se ovan i avsnittet om Weber, 1:V:b, samt där angivna referenser för material om debatten i Tyskland vid denna tid.

58) Karl Renner representerade den Kant-påverkade socialdemokratin, t. ex. genom Marxismus, *Krieg und Internationale*, Stuttgart, 1917, och Georg v Lukács representerade den hegelianska – se Gareth Stedman Jones, ”Marxism of the Early Lukács”, *New Left Review*, 70, 1971.

59) Lassalles s. k. ”Offenes Antwortschreiben”, cit. efter Kelsen, ”Marx oder Lassalle”, a. a.

60) Kelsen, ”Marx oder Lassalle”, a. a. 134

61) John Lindgren, *Det socialdemokratiska partiets uppkomst* (Stockholm, 1927).

62) Karl Renner, a. a.

63) Jfr S. E. Liedman: *Från Platon till Lenin* (Stockholm, 1972), samt Th. Hobbes: *Leviathan* (t. ex. New York, 1958) och John Locke: *Of Civil Government* (t. ex. London, 1936) och Macpherson, a. a.

64) Se t. ex. Jefferson. Huberman, *We the People* (New York, 1964).

65) En värdering som både Lassalle och Marx delade.

66) Lassalle, a. a. (*Arbetareståndet ...*).

67) Se Marx, *Kritik av Gothaprogrammet*, a. a., eller *Pariskommunen* (Stockholm, 1946).

68) För en auktoritativ uppfattning, se Lindgren, a. a., sista kap.

69) Branting, *Tal och skrifter* (Stockholm, 1926-1930), särskilt band III, ”Kampen för demokratin. 1”.

70) Även hos ”marxisten” Danielsson i vissa texter, För dennes komplicerade utveckling, se P. O. Zennström: *Lucifer* (Stockholm, 1967), men kanske främst hos Palm, vilket är mest tydligt i hans programutkast, se Bäckström, a. a.

71) Bäckström, a. a.

72) Ibid.

73) Marx och Engels: *Kommunistiska manifestet*, samt i not 67 anf. arb.

74) Kautsky, *Den sociala revolutionen*, a. a.

75) Branting, a. a.

76) En trade-unionistisk ideologi uttrycker uppfattningen att den ekonomiska kampen i fackföreningarnas form är det centrala instrumentet för arbetarklassens befrielse. Denna uppfattning kan dock uttryckas i helt olika former – som Perlmans (a. a.) s. k. business-unionism, som enbart är inriktad på att slå vakt om organisationerna, och en radikal, spontan upprörelse, som kan vara mer eller mindre väl organiserad, t. ex. den syndikalistiska rörelsen I W W i USA. Se Ira Kipnis, *The American Socialist Movement 1897-1912* (New York, 1952), passim. Om kollektivanslutningsstriden och dess bakgrund, se Westerståhl, a. a., sid. 212-222, Lindgren, a. a., kap. 4, och Casparsson, *LO ...*, a. a., Lindbom, *Den svenska fackföreningsrörelsens uppkomst* (Stockholm, 1938), kap. 4 och 6.

77) Se Lindgrens framställning, a. a., om den tidiga socialdemokratins organisationer.

78) Lindbom, a. a., kap. 5. Denna politik var vanlig även i Tyskland bland lassalleanerna där, se Mehring, a. a., sid. 106-116.

79) Min tolkning här skiljer sig från den som Christina Gynnå och Eva Mannheimer gör i sin uppmärksammade uppsats *En studie i den svenska arbetarklassens uppkomst* (Lund, 1970), Gynnå och Mannheimer menar att sammanförandet av de politiska och de fackliga uppgifterna i samma organisation fick som konsekvens att det ”politiska” perspektivet underordnades det ”fackliga”.

80) Den socialdemokratiska påverkan på organisationsformen framgår av det material Lindbom (a. a.) anför om hur grovarbetare- m. fl. fackförbund bildades. Gruvarbetareförbundet torde också ha bildats på samma sätt, som en socialdemokratisk basorganisation. ”Likheten med det statliga” är min tolkning, som går tillbaka på resonemang i kap. 2 och 3 ovan.

81) För en närmare diskussion om detta problem vill jag hänvisa till ref. källor ovan i kap. 2 och 3.

82) Jag anknyter här till Mertons berömda terminologi i ”Manifest and Latent Functions”, a. a. och till Marx' ”Inledning”, a. a., sid. 10.

83) Se nedan, citat av Möller och Sölvén samt, för en diskussion om den tidiga socialdemokratis etatism, John Lindgren, a. a.

84) Se t. ex. Westerståhl, a. a., sid. 293-304. Lagstiftningsvänligheten härvidlag berodde på att det var fråga om föreningsrättslagstiftning, men det var uppenbart att ledande fackföreningsmän var villiga att kompromissa en hel del i lagstiftningsfrågor – det lagstiftningsförslag som det här är fråga om innehöll flera moment som inte skulle ha gynnat fackföreningarna.

85) Oskar Hagman, enl. Westerståhl, a. a., sid. 349.

86) Westerståhl, a. a., sid. 423.

87) Bäckström, a. a., del 2, sid. 334-337, Westerståhl, a. a., Casparsson, *LO ...*, a. a.

88) Ibid.

89) Det har på senare tid förekommit en diskussion om innebörden av de ”åtaganden” den socialdemokratiska partiledningen gjorde i samband med det första regeringstillträdet 1920. Frågan har gällt tolkningen av ett material som redovisas av Gunnar Gerdner i boken *Det svenska regeringsproblemet 1917-1920*, där några forskare i samband med ett TV-program hävdade att Gerdners resultat tyder på att den socialdemokratiska regeringen gjorde ”utfästelser” att driva en icke socialistisk politik. Denna tolkning har bestritts, och en debatt i frågan har förts i tidskriften *Ord och Bild* mellan Bernt Schiller, som kritiserat TV-programmet, i ”Marx eller Hermansson”, nr 1, 1973, och Håkan Arvidsson i ”Radionämnden inför historien”, nr 7, 1972. Personligen finner jag den av Arvidsson m. fl. angivna tolkningen plausibel, men jag vill inte bygga något större resonemang på den.

90) Casparsson, *LO ...* har noggrant rapporterat affären, a. a.

91) Citat från *Dagens Nyheter*, 2 juni 1926, cit. efter Casparsson, *LO ...*

92) Arbetarekommittéverksamheten var just inriktad på att mobilisera inför valen och rösträttsstriden, se i not 87 ang. källor.

93) Dokumenterad av Casparsson, *LO ...*

- 94) Ibid, se dokumenten och de citerade artiklarna ur pressdebatten.
- 95) Riksdagsbehandlingen, t. ex. Wigforss (FK 1928:13), eller Engberg och Rydén (AK 1928:13).
- 96) Lindström, a. a.
- 97) Se den efterföljande debatten på 1931 års LO-kongress (*Protokoll*), sid. 349-362, och 1936 års LO-kongress (*Protokoll*), sid. 235-255.
- 98) 1939 hade man gått över till en helt annan ståndpunkt, vilket framkommer i ett remissvar från landssekretariatets sida över en motion till riksdagen det året: "... diskussionen (kan) begränsas till att ... avse formen för den rättsliga prövningen ... (och) de regler efter vilka tvisternas materiella avgöranden bör äga rum ... Från allmän arbetsrättslig synpunkt torde det vara till större fördel för en enhetlig rättsutveckling på arbetsmarknadens område, därest tolkningen och tillämpningen av kollektivavtalens allmänna bestämmelser ankommer på en permanent central specialdomstol än om den uppsplittras på en mångfald, inbördes oavhängiga skiljenämnder." Därefter förklarar sekretariatet genom LO-advokaten Sölvén som kontrasignerat utlåtandet, att erfarenheterna av den begränsning av olikställigheten mellan arbetsgivare och arbetare, som huvudavtalet innebär, nu måste låtas verka innan något vidare görs åt kollektivavtalslagen. (LO: *Berättelse 1939* (Stockholm, 1940, s. 212-214.) Det visar sig emellertid att LO, enligt Sölvén haft viss sympati för en ytterligare skärpning av kollektivavtalslagen som varit på tal vid mitten av trettioalet. Sölvén, "Arbetsrättspolitik", i *Ett genombrott* (Stockholm, 1944), sid. 282.
- 99) Möllers uttalande vid LO:s representantskapsmöte, här cit. efter Westerståhl, sid. 387-388, i a. a.
- 100) Ibid., sid. 388. I den tidigare ref. artikeln i *Ett genombrott* skriver Sölvén om omständigheterna då LO tvingades godta regeringens förslag till lagstiftning om "tredje man": "Den relativa harmonin den gången berodde (inte på något sneglande från Möllers sida mot LO, utan) nog mera på vår lojalitet mot Möller, regeringen och riket. I omvänd ordning!" (a. a., sid. 289).
- 101) A. Forslund, "Yttrande" i *SOU 1934-36*.
- 102) S. Hansson, "Yttrande" i *ibid.*
- 103) Se härom Kupferberg, a. a., Apitzch, a. a., Nerman, a. a., och Hellden, a. a., vilka två senare särskilt pekar på svårigheterna att få vad man skulle kunna kalla "trade-unionisterna" i yrkesförbunden att acceptera inskränkningarna i den egna bestämmanderätten.
- 104) Se *Protokoll från LO-kongressen 1936*, för diskussionen om styrelsernas antagande av normalstadgar för fackförbunden (sid. 232-234).
- 105) A. a., samt *Protokoll från LO-kongressen, 1941*, a. a.
- 106) *Landsorganisationens nya stadgar*, av A. Sölvén (5:e uppl., 1961), sidan 15-23, samt *Fackföreningsrörelsen och ...*, a. a., sid. 212-213.
- 107) *Fackföreningsrörelsen och näringslivet*, a. a., sidan 45, där fackföreningsrörelsens utbredning förklaras mot bakgrund av industrialismen och protestantismen, den nordiska rasen och den tempererade zonens utbredning, sid. 189: "Arbetarklassen kan i en demokratisk stat icke skilja sina öden från nationens. Arbetarklassen är en betydelsefull del av det nutida samhället. Arbetarna måste taga sitt ansvar, men de skola också med lämpliga medel, fackliga

eller politiska, starkt stryka under och med kraft hävda sina anspråk och rättigheter”, sid. 211:
”De fackligt organiserade arbetarna förenas med landets övriga inbyggare i önskan att näringslivet måtte ytterligare utvecklas och organiseras till högsta effekt och en god beredskap. Vårt lands rika tillgångar måste utnyttjas för att åt alla skapa en trygg och god försörjning. Vetenskap, teknik och praktisk färdighet måste bringas att samverka för att garantera och säkerställa nationens välstånd.... I solidaritetens namn måste fackföreningarna vara beredda att utmönstra grupp-egoistiska motiv ur arbetsmarknadens intresse motsättningar”.

5. Landsorganisationens kongress 1941 – betydelse och bakgrund

Detta kapitel handlar om Landsorganisationens tolfte ordinarie kongress i Stockholm, den 6-13 sept. 1941.[1] Det är framför allt två viktiga och centrala aspekter på kongressen som jag skall uppmärksamma. Den första är att kongressen var en manifestation av bestämd ideologisk innebörd. Den andra är de konkreta beslut som fattades på kongressen, och som i flera fall innebar slutpunkter för utvecklingslinjer och avgörandet av diskussionsfrågor som varit betydelsefulla i Landsorganisationen under hela dess historia.

Kapitlet avser att utgöra en empirisk illustration till de i huvudsak teoretiska kapitel som föregår det.[2] Vad jag skall uppmärksamma är alltså statsinterventionism, relationer till socialdemokratien, centraliseringen av organisationen, och de ideologiska uttrycken för dessa förhållanden. Jag kommer därvid att gå tillbaka i tiden för att söka förklara hur förhållandena utvecklats under de år som föregick LO-kongressen 1941.

Min behandling av kongressen 1941, och utvecklingen före den är varken historisk krönika eller statsvetenskaplig utvecklingsbeskrivning. Det finns element av dessa framställningsformer med här, som på många andra ställen i denna bok. Framställningen är avsedd att ge ytterligare grundval för utvecklandet och prövningen av de antaganden som de fyra föregående kapitlen innehåller.

Kongressen och dess eftermäle

Att 1941 års kongress i LO var en viktig och avgörande händelse, har krönikörer och kommentatorer varit eniga om.[3] Ända sedan Landsorganisationens bildande, år 1898, hade förhållandena mellan LO, som överorganisation, och de enskilda förbunden ständigt diskuterats.[4] Dessa diskussioner hade framförallt gällt det förhållandet, att LO från sitt bildande getts uppgiften att vara en ”defensiv försäkringsorganisation” för förbunden.[5] Samtidigt hade LO fått uppgiften att vara centralt statistikorgan för fackföreningsrörelsen och sköta samarbetet med staten, genom representation i kommittéer, utarbetande av remissförslag, etc., och i sådana sammanhang föra hela fackföreningsrörelsens talan.[6]

I en mängd förslag och kongressmotioner hade de under årens lopp ifrågasatts, om inte LO borde centraliseras och bli en ”anfällsorganisation” och inte bara en ”försvarsorganisation”.[7]

Dessa frågor kom att avgöras på kongressen 1941.[8]

Ställningstagandet i organisationsfrågorna var emellertid också sammankopplat med flera andra frågor. Som motivering för detta ställningstagande stod det nya program för Landsorganisationen, som uttrycks i *Fackföreningsrörelsen och näringslivet*. [9] I denna rapport, som avgetts av den s. k. 15-mannakommittén, förklarades behovet av organisationsförändringar med den hållning till lönepolitiken, det förhållande till staten, och den inställning till näringslivets organisation som fackföreningsrörelsen nu borde inta.

Om man utgår från LO-styrelsens (Landssekretariatets) positioner och besluten på kongressen och kongresserna dessförinnan och från motioner och debattinlägg, kan man få en belysning av hur frågorna har utvecklats och behandlats. Det finns emellertid flera problem, som är svårare att belysa i enkla sammanställningar, och som för att kunna klargöras egentligen skulle kräva mycket noggranna textanalyser, som går långt utöver den vanliga samhällsvetenskapliga innehållsanalysens ambitioner. Det gäller bl. a. karaktären av relationerna mellan regeringen och LO, som de framstår i kongresstalen.

5:1. Den stora frågan: 15-mannakommitténs betänkande

Den avgörande frågan på kongressen var naturligtvis behandlingen av 15-mannakommitténs betänkande och de förslag det innehöll.

15-mannakommittéel hade tillsatts av Landssekretariatet i februari 1937[10] och fått i uppdrag att utreda en mängd frågor, som hade kommit upp på LO:s elfte kongress, 1936.[11] Dessa frågor var

- Landsorganisationens uppgift och syfte, och i samband med detta frågan om att övergå till att bli vad som traditionellt kallats ”anfallsorganisation”
- Frågan om Landsorganisationens centralisering
- Landsorganisationens förhållande till staten och lagstiftningen
- Frågan om ”att ... aktualisera kraven på arbetarnas medinflytande vid arbetares anställande och avskedande samt att förutsättningarna för medinflytande åt de anställda ifråga om företagets skötsel och ledning skulle särskilt utredas”
- Lönepolitiken, och i synnerhet strävan att bedriva en ”solidaritets-betonad lönepolitik”, samt i samband med detta strävanden för ”näringslivets stärkande och sunda utveckling” genom ”sammhällelig kontroll” och dessutom genomförandet av ”lämpliga socialpolitiska åtgärder”. [12]

”Anfallsorganisation” och centralisering

Frågan om LO:s karaktär hade från början varit en av de viktigaste i Landsorganisationen. Den hade rests på alla tidigare kongresser i någon form.[13]

När LO bildades med avsikt att vara överorganisation för den samlade fackföreningsrörelsen, ställdes uppgiften för den nya organisationen relativt begränsat. Landsorganisationen skulle vara en sammanslutning av förbunden, en sammanslutning som skulle reglera samarbetet mellan förbunden. Den skulle kunna fungera som en central instans för den inbördes hjälp mellan olika delar av fackföreningsrörelsen, som aktualiserades genom arbetsgivarnas vägran att tillåta fackliga organisationer, och genom deras stridsåtgärder.[14]

Såvitt man kan förstå var avsikten vid LO:s bildande, att LO:s centrala styrelse, Landssekretariatet, skulle ha tämligen begränsade uppgifter.[15] Emellertid kom flera omständigheter att göra Landssekretariatets inflytande stort. Det viktigaste skälet var, att arbetsgivarnas lock-outtaktik kom att utvecklas och tillämpas mycket under de första tio–tolv åren av LO:s existens. Detta kom att föranleda flera ingripanden från LO-ledningens sida för att förmå förbunden att godta föreslagna uppgörelser.[16]

Redan på kongresserna i början av LO:s historia ville man från många håll ge Landssekretariatet större möjligheter att stöda konflikter av alla slag. I ett yttrande från sekretariatet på 1906 års kongress framhålls det, att en vidgning av Landssekretariatets uppgifter skulle kräva en helt annan ekonomisk uppbyggnad av organisationen, med en mera centraliserad medelsförvaltning. Detta skulle också kräva att kontrollen över organisationerna skulle bli centraliserad till sekretariatet, något som sekretariatet självt inte föreföll anse vara önskvärt eller genomförbart.[17] 1909 kom det flera motioner i samma fråga,[18] och man beslöt tillsätta en utredning – den s. k. ”organisationskommittén” – som framlade ett betänkande till 1912 års kongress.[19] I detta betänkande föreslog kommittéminoriteten en centralisering och en övergång till ”anfallsorganisation”, medan majoriteten ville att förbunden fortfarande skulle ha den avgörande kontrollen, och att Landsorganisationen, som överorganisation, inte

borde ges några nya uppgifter vare sig för anfall eller försvar. Man avvisade därmed också ett förslag om att frånta LO alla understödsuppgifter, vilket framlagts på kongressen 1909.[20]

Centraliserings- och ”anfalls”-förslaget föll på kongressen 1912.[21] Landsorganisationen hade då redan mindre inflytande över förbunden.[22] Efter storstrejken, som var en höjdpunkt i lockoutrörelsen, hade antalet lockouter blivit mindre,[23] och LO-ledningens roll hade blivit ganska ringa i fråga om lönerörelser och avtalsfrågor.[24] Då fackföreningsrörelsen börjat hämta sig efter kriget och efter den nedgång, som storstrejken hade inneburit, kom också kraven på en omorganisation av Landsorganisationen att ställas på nytt. På 1922 års kongress fanns det 15 motioner i denna fråga, som alla krävde att Landsorganisationen skulle bli ”anfallsorganisation” eller ”kamporganisation” och också ”handhava högsta ledningen vid alla avtalsförhandlingar” som det uttrycktes i en motion från några pappersarbetaravdelningar. Landssekretariatet konstaterar i sitt utlåtande att alla sådana förslag krävde centralisering av kontrollen över organisationen men förklarar också, att det inte är ”uteslutet, att en på så sätt centraliserad fackföreningsrörelse under en klok och försiktig ledning skulle kunna åt medlemmarna utvinna ekonomiska fördelar med mindre uppoffringar än nu, men systemet ställer oerhörda krav på medlemmarnas disciplin och förmåga att underordna sina egna intressen under det helas.”[25] Sekretariatet ifrågasätter, om detta verkligen ingått i förslagsställarnas tankegångar, och säger sig tro, att förbunden och medlemmarna antagligen inte skulle vilja ta konsekvenserna av den föreslagna omläggningen.

1926 kom frågan igen och sekretariatets avslagsyrkande motiverades denna gång framförallt med svårigheterna att få förslaget att bli ekonomiskt realiserbart.[26] I debatten framhöll bl. a. Hilding Hagberg, kommunist och gruvarbetare, att det var nödvändigt att centralisera organisationen för att kunna omlägga LO till ”anfallsorganisation”. [27] Mot detta framförde LO-kassören Johan-Olov Johansson, att ”centralisation betyder icke blott anfall, den kan också betyda att ledningen får hålla arbetarna borta från anfallen. Den, som gjorde första insatsen i syfte att få till stånd en skärpt centralisation inom fackföreningsrörelsen, var Svenska Arbetsgivareföreningen ... Den kan tydligen icke så lätt gå till full aktion under nuvarande förhållanden, som därest ytterligare centralisering på arbetaresidan genomföres.” Johansson hävdade också, att det fanns stora strävanden att tvärtom *decentralisera* rörelsen, och hänvisade till material som talade för detta.[28]

1931 års kongress tog också upp frågan, efter att den rests från flera håll, bl. a. från några kommunistiskt dominerade avdelningar, och den föll också där.[29] Emellertid hade det i debatten vid denna kongress förekommit några nya argument, som bl. a. gick ut på att förändringen inte skulle bli stor vid en förutsatt omläggning av LO, eftersom sekretariatet redan ”äro med i förhandlingarna. De ha i verkligheten ett inflytande som icke enligt stadgarna tillkomma dem”. [30] Ett annat argument för en centralisering, som vid denna kongress var tydligt, var behovet av en ”mera rättvist och demokratiskt betonad lönepolitik”, [31] något som också antytts av Metallarbetarnas ledande förespråkare på kongressen 1926.[32]

På kongressen 1936 förelåg det flera motioner, som anknöt till centraliseringsproblematiken.[33] Framför allt två av dessa var mycket omfattande och väl genomarbetade, Stenindustriarbetareförbundets motion,[34] som innehöll en ingående historisk översikt över hela debatten i frågan om LO:s karaktär av ”försvars”- eller ”anfallsorganisation”, och Metallindustriarbetareförbundets motion,[35] som ville ge Landsorganisationen uppgiften att inrikta sig på samhällelig kontroll över näringslivet, socialpolitiska åtgärder och en ”socialistisk (solidaritetsbetonad) lönepolitik”, och i samband med det krävde en utredning dels om den

politik LO borde föra, och dels om de organisationsförändringar som behövdes för att möjliggöra en sådan politik. Kongressen beslöt om en utredning,[36] och Landssekretariatet utsåg senare 15-mannakommittén och en särskild arbetsgrupp för stadgefrågor.[37] Resultatet av kommitténs och stadgeutskottets arbete var betänkandet *Fackföreningsrörelsen och näringslivet*, som förelades LO-kongressen 1941. Mot bakgrund av en diskussion om näringslivets organisation, fackföreningsrörelsens utveckling, löneutvecklingen, rationaliseringen, förhållandet till staten, frågan om paragraf 23, den industriella demokratin och kravet på ”solidaritetsbetonad lönepolitik” föreslås där en organisatorisk omläggning av Landsorganisationen.[38]

Det gamla kravet på en omläggning från enbart ”försvars”- till ”försvars”- och ”anfallsorganisation” skulle nu tillgodoses.[39] Centraliseringen och förenhetligandet av organisationen skulle nu genomföras.[40]

De konkreta organisationsförslagen som lades fram till LO-kongressen sammanfattades på följande sätt av stadgekommissionens sekreterare, juristen Arnold Sölvén:[41] ”... dess uttalade centralistiska tendens . . . avspeglades bl. a. i bestämmelserna

att Landsorganisationen har att utöva den centrala ledningen av fackföreningsrörelsens strävanden att tillvarata de löneanställdas intressen på arbetsmarknaden och inom näringslivet och att därvid bl. a. verka för att de anslutna förbundens verksamhet bedrivs efter enhetliga linjer och under solidarisk samverkan med beaktande av gemensamma intressen och under hänsynstagande till enskild rätt och samhällets berättigade krav,[42]

att landssekretariatet åligger att ha överinseende över de anslutna förbundens fackliga politik samt verka för dennas enhetliga planläggning och genomförande, pröva och avgöra mellan förbunden uppkomna tvister och verka för ett fast och förtroendefullt samarbete förbunden emellan[43]

att förbund som ... åsidosätter vad i Landsorganisationens stadgar är föreskrivet eller vad ... av ... behöriga organ beslutats, må av Landssekretariatet uteslutas,[44]

att förbund har skyldighet att hålla landssekretariatet underrättat om viktigare lönerörelser och arbetstvister, oavsett om de föranlett öppen konflikt[45]

att förbund är pliktigt att i frågor av större principiell innebörd eller omfattande praktisk betydelse inhämta landssekretariatets yttrande [46]

att landssekretariatet därest det finner så påkallat, äger att genom ett eller flera ombud delta i förbundens avtalsförhandlingar och att därvid eller eljest till av avtalsrörelse berört förbund framställa förslag till uppgörelse[47]

att förbund inte må vidtaga strejk ... omfattande mera än tre procent av medlemsantalet, med mindre landssekretariatet därtill lämnat tillstånd... [48]

att, om av landssekretariatet framställt förslag till uppgörelse av avtalstvist av det berörda förbundet förkastas, representantskapet ... må besluta att indraga från Landsorganisationen utgående konfliktunderstöd[49]

samt att Landsorganisationens understödspflicht vid arbetskonflikter i princip utsträckts till att omfatta *alla* konflikter, även offensiva aktioner, under villkor dock att, där så enligt stadgarna

erfordras, strejk godkänts av landssekreteriatet ...”[50]

I alla dessa fall innebär alltså de nya stadgarna en centralisering, en stadfästelse av koncentrationen av kontroll över verksamhetsmedlen till LO:s centrala ledning.

Förslagen segrade på kongressen, efter att de fått en viss putsning, med 320 röster mot 17, med 15 nedlagda.[51]

5:II. Orsakerna till centraliseringen

Centraliseringens förlopp och den konkreta innebörden av stadgeförändringarna torde ha framgått av sammanfattningen jag nu har gett. Men denna sammanfattning tvingar fram frågor: Vad var det som gjorde det möjligt att tillgripa den stora centraliseringen 1941, när det inte hade varit möjligt förut? Hur kom det sig att reformisterna, den socialdemokratiska majoriteten, som hade varit kallsinnig till centralisering t. ex. då Hilding Hagberg förespråkade den 1926, sedan kom att förespråka den just mot bakgrund av ett socialdemokratiskt, reformistiskt och etatistiskt program?

I sin kommentar säger advokat Sölvén[52]: ”Ifråga om centraliseringens *motivering* och *syftemål* har skilda uppfattningar gjorts gällande. Det dominerande och klarast fattade syftemålet torde visserligen ha varit det för utredningsinitiativet 1936 bestämmande, nämligen att skapa förutsättningar för en *solidarisk lönepolitik*. Men därjämte har centraliseringen varit eller ansetts vara förestavad av vissa andra hänsyn, för vilka man inte har något enhetligt begrepp, men som har det gemensamt, att de i största allmänhet hänför sig till fackföreningsrörelsens utveckling till en maktfaktor inom det ekonomiska samhällslivet och till den programmatiska och taktiska anpassning, som betingats såväl därav som av arbetarklassens politiska maktställning ...”

Centralisering som teoretiskt problem

Med centralisering menar man ett överförande till organisationsledningen av *kontroll över verksamhetsmedel* i en organisation. Det är så uttrycket får tolkas i den diskussion som fördes i LO, och det finns ingen anledning för mig att definiera det annorlunda. Med en sådan definition anknyter jag också till mina tidigare resonemang, i kapitel 2.[53] Med utgångspunkt i det analyschema som jag lägger fram där, skulle man kunna göra vissa antaganden om förändringen av organisationer, och t. ex. just ”centralisering” av kontrollen över verksamhetsmedel i en organisation. ”Organisationsförhållandena”, det vill säga (i en terminologi som jag använde i kapitel 2) de förhållanden av kontroll över en organisations verksamhetsmedel, som karakteriserar en viss organisation, ser jag alltså som bestämda på tre nivåer. På de olika nivåerna motsvaras relationerna mellan organisationsmedlemmar och materiella verksamhetsmedel av ”sociala och ideologiska” förhållanden, som utgör kontrollförhållandenas korrelat. En förändring av ”organisationsförhållandena” måste då vara baserad i en omfördelning av kontrollen över verksamhetsmedlen, en fördelning som för att få stabilitet måste kunna reproduceras i organisationen i den nya formen.

Johan-Olov Johanssons yttrande på LO-kongressen 1926 har tidigare berörts, liksom landssekreteriatets avvaktande hållning till centraliseringen i sina utlåtanden till flera LO-kongresser.

Det som framgår av dessa utlåtanden är bland annat uppfattningen att – i min teoretiska terminologi – det inte finns några förutsättningar för *reproduktion* av ett organisationsförhållande som innebär en mycket centraliserad kontroll över organisationens verksamhetsmedel, på grund av – och här ger jag fortfarande min tolkning av innebörden i det

som uttryckts som ”olikartade förhållanden”, ”tradition” etc. –att de materiella förhållandena inte varit ägnade att garantera reproduktionen av de ideologiska uttryck för centralisationen (”solidaritet”) som oundgängligen skulle vara nödvändiga för att fackföreningsrörelsen skulle kunna anvisa arbetarklassen en centralt bestämd och utformad facklig-ekonomisk praktik.[54]

Då kan jag omformulera frågan om orsakerna till centraliseringen. Vad var det för nya förhållanden som hade inträtt, som nu gjorde det möjligt att materiellt och ideologiskt *skapa* och *återskapa* en centraliserad fackföreningsrörelse?

I kapitel 4 har jag försökt visa på hur den socialdemokratiska etatismen redan tidigt hade fått fotfäste i svensk arbetarrörelse, och att den hade påverkat fackföreningsrörelsens politiska hållning. Men den programmatiska och stadgefästa statsvänlighet, som kom att uttryckas av fackföreningsrörelsen efter 1941, hade inte funnits tidigare. Detta måste också ses mot bakgrund av nya förutsättningar för reproduktion av ”organisationsförhållanden” och organisationsideologi.

5:III. Faktorer som verkar för reproduktion av centralisering

Jag skall försöka göra en genomgång av de viktigaste faktorerna som kan förklara den förändring av förutsättningarna för reproduktion av ”organisationsförhållanden” och organisationsideologi, som hade inträtt i fackföreningsrörelsen efter 1926, då Johan-Olov Johansson dömde ut centraliseringsprojektet så grundligt.[55]

Jag följer fortfarande analys-schemat ovan i kap. 2 (på sidan 68-71), och urskiljer alltså förändringarna i tre nivåer av organisationen.

Förändringar – på flera nivåer

Bland de faktorer på den överordnade nivån som kan ha bidragit till att förändra reproduktionsförutsättningarna i LO och fackföreningsrörelsen skall jag ta upp lagstiftningsverksamheten under perioden, d. v. s. de direkta statliga ingripanden som under denna tid tog sig form av lagstiftning eller ”hot” om lagstiftning mot fackföreningsrörelsen. Jag skall vidare ta upp samarbetet med det socialdemokratiska partiet och regeringen, samt återknyta till diskussionen i kapitel 4 om statsideologin.

På nivå II, ”organisationsnivån”, kom förändringen till synes genom Landsorganisationens starkare ställning gentemot förbunden, som visades genom LO:s direkta ingripanden i förhandlingarna i flera fall. Vissa andra organisatoriska förändringar inträdde under denna tid, bl. a. i samband med huvudavtalsförhandlingarna.

På den ”konkreta” nivån, nivå III, var förändringarna delvis betingade av de andra nivåernas förändringar, t. ex. förändringarna i förhandlingsarbetet som kom till på grund av kollektivavtalslagen[56] och Landsorganisationens politik som huvudorganisation. Men arbetslösheten och världskrisen kom till uttryck även ”direkt”, oförmedlat av nivåerna I och II, genom de aktioner som köparna av arbetskraft kunde vidta under krisen – kraven på sänkta löner kunde inte tillfredsställande bemötas genom den vanliga lönekampens former i ett läge som kännetecknades av stor arbetslöshet och därmed väsentliga materiella orsaker för arbetarklassens splittring.[57]

Statsingripanden och förenhetligande

Jag har i det föregående några gånger antytt,[58] att det finns en väsentlig idé i Webers teori om byråkrati, som det kan finnas anledning att ta fasta på i en historiematerialistisk organisationsanalys av det slag jag avser att göra. Det är antagandet om att den ”moderna”,

eller, i min terminologi, den kapitalistiska staten, förutsätter en ökad styrbarhet och reglerbarhet hos organisationer och institutioner som är underordnade den.

En av de viktigaste aspekterna av de förhållanden som från början omöjliggjorde en centralisering av fackföreningsrörelsen under LO:s ledning var just *oenhetligheten* i fackföreningsrörelsen och dess verksamhetsformer, vilket också framkom i den argumentering som fördes mot centraliseringsförslagen.

Genomförandet av kollektivavtalslagstiftningen och lagen om arbetsdomstol innebar, att de olika medlings- och skiljedomssystem som tidigare funnits i fackföreningsrörelsen, nu kom att försvinna, och att en likartad definition av avtalen kom att bli dominerande i rörelsen.[59] Denna effekt av statsingripandet kom inte att direkt uppmärksammas i samband med genomförandet av lagstiftningen. Man förklarade visserligen från bl. a. LO:s sida, att lagstiftningen var onödig därför att de olika förbunden på respektive avtalsområde hade kommit fram till system för regleringen av tvisterna.[60]

I den argumentation, som så småningom utvecklades inom LO för *bibehållandet* av kollektivavtalslagstiftningen, framfördes emellertid argumentet att kollektivavtalslagen tjänade till att göra avtalsstillämpningen på arbetsmarknaden enhetlig. Jag har ovan (i not. 98, kapitel 4) dragit fram ett citat från ett av Arnold Sölvén författat yttrande över en motion om avskaffande av kollektivavtalslagen och lagen om arbetsdomstol. I detta sekretariatsutlåtande framställs det som en mycket stor fördel, att den gällande kollektivavtalslagstiftningen just skapar förutsättningar för en ”enhetlig rättsutveckling på arbetsmarknadens område”. Det skrevs 1939.[61] 1944 konstaterade Arnold Sölvén, att LO 1934 inte velat gå med på en föreslagen skärpning av kollektivavtalslagen.[62] Denna skärpning skulle ha lett till ett ytterligare ”förenhetligande” av arbetsmarknadsförhållandena. LO:s avslag byggde inte på principiella skäl, utan på rent praktiska motiveringar.[63] Sölvén beklagade nu detta avslag, som han menade var otillräckligt underbyggt, och visade på att lagen skulle haft stora fördelar för en enhetlig avtalspolitik. Han menade att detta var så mycket mera beklagligt, eftersom det knappast gick att genomföra längre, bl. a. på grund av det ”nutida arbetsmarknads-umgänget”. [64]

Kraven på lagstiftning från staten hade effekter för att göra fackföreningsrörelsen enhetligare.[65] Det är klart, att vissa av de lagstiftningsförslag som väcktes kom att få främst ideologiska effekter av ett ganska allmänt politiskt slag, men vissa lagstiftningsinitiativ hade verkligen direkta konsekvenser. Kraven på lagstiftning om ”tredje mans rätt”[66] och Nothinkommissionens betänkande om regleringen av arbetsmarknaden, som tillkommit bl. a. för att belysa frågan om ”arbetsfred”, efter krav på lagstiftning,[67] kom att få stor betydelse. Inte långt efter det att man offentliggjort Nothinkommissionens rekommendationer om centralisering av fackföreningsrörelsen och reglering av förhållandena mellan arbetsgivare och fackföreningar, kom Arbetsgivarföreningen att ta kontakt med LO för diskussioner om gemensamma angelägenheter.[68] Dessa diskussioner ledde till att Arbetsgivarföreningen och LO knappt tre år senare kunde fatta ett gemensamt huvudavtal, för att reglera de gemensamma angelägenheterna, och för att bestämma en enhetlig förhandlingsordning som skulle kunna ”effektivisera” förhandlingarna och om möjligt göra stridsåtgärder onödiga.[69]

Då socialdemokraterna kom i regeringsställning 1932, kom de att få en ganska rask erfarenhet av svårigheterna att genomföra ett ekonomiskt krisprogram då flera stora fackförbund strejkade. Det finns belagt, att inofficiella regeringsingripanden spelade en mycket stor roll för biläggandet av flera stora arbetskonflikter under de första åren av socialdemokratiskt regeringsinnehav.[70] Dessa indirekta regeringsingripanden kom att förmedlas genom

Landsorganisationen, och längre fram skall jag visa hur LO-ledningens ingripanden i förbundens förhandlingar kom att utvecklas under trettioalet.

I detta sammanhang är det viktigt att ta upp den kommunistiska oppositionen inom fackföreningsrörelsen och några speciella förhållanden i samband med denna, som kom att stärka samarbetet mellan LO och det socialdemokratiska partiet, och också det socialdemokratiska partiinflytandet inom fackföreningsrörelsen.

Under 1929 var kommunisternas inflytande i fackföreningsrörelsen mycket stort. På flera håll förefaller man ha planerat åtgärder för att förstärka det socialdemokratiska inflytandet i fackföreningarna, och att gå till angrepp mot kommunisterna.[71] Den organisatoriska satsning från socialdemokratiskt håll som följde, kom att inträffa samtidigt med att det kommunistiska partiet sprängdes 1929. Partiet sprängdes bl. a. just på grund av frågor som hade att göra med fackföreningspolitiken.[72] En följd av den stora socialdemokratiska satsningen var, att antalet kollektivanslutna medlemmar till SAP steg kraftigt efter 1929.[73]

Dessa omständigheter torde ha inverkat starkt för att ge socialdemokratin och LO-ledningen en starkare politisk ställning för att genomdriva en enhetlig linje i LO, än vad som tidigare hade varit fallet.[74] Samarbetet mellan SAP och LO fick också fastare form, genom den samarbetskommitté som inrättades 1931.[75]

Parallellt med denna utveckling, som alltså på punkt efter punkt kommer att innebära förändringar och ingripanden som tjänar till att göra fackföreningsrörelsen enhetligare och styrbarare, måste vi också betrakta den ideologiska utvecklingen, som kapitel 4 berörde. Den socialdemokratiska statsideologin kunde i sina längst gående konsekvenser inte återskapas i den fackföreningsrörelse som var ”ocentraliserbar”. Doktrinen att staten sågs som den självklara domaren i arbetsrättsliga och arbetsmarknadspolitiska frågor var antagligen spridd och omfattad i det socialdemokratiska partiets ledning och bland många aktiva politiker, men kunde inte läggas till grund för en facklig politik. Detta torde ha ett samband med, att den materiella och praktiska grunden för en legitimering av statens funktioner saknades, så länge som socialdemokraterna inte kunde föra en interventionistisk politik. Krispolitiken kom således att ideologiskt anvisa ett sätt att motverka splittringen mellan arbetarna, och på det sättet bana väg både för ”solidaritet” och ”etaism”. [76]

Landsorganisationens ställning stärks

Mot slutet av tjugotalet blev det allt vanligare att Landsorganisationen direkt medverkade vid förbundens förhandlingar om nya avtal.[77] Detta kan bero på, att förbunden i allt större utsträckning fattade riksavtal, och att avtalsområdena grep in i varandra på ett sätt som gjorde att förbunden sinsemellan kunde komma till oeniga positioner. På trettioalet synes Landsorganisationens hållning till förbundens lönerörelser ha blivit mera direkt ingripande. Detta visar sig bl. a. i de fall, där konflikt mellan Landsorganisationen och förbunden blev uppenbara.

I oktober 1931 utfärdade Landsorganisationens representantskap en rekommendation till förbunden att vidta ”åtgärder varigenom arbetsfreden bevarades och näringslivets verksamhet kunde upprätthållas i största möjliga omfattning”, även om detta skulle innebära lönereducering.[78] Bakgrunden var, att arbetsgivarorganisationerna i en mängd fall hade sagt upp de gällande avtal och krävt att få fatta nya avtal som innebar långtgående lönesänkningar. I *Metall* gick det till strejk, som kunde biläggas ganska snabbt, och förbundet fick godkänna ett avtal om lönesänkningar med 4-6 %.[79] *Sågverksarbetarna* röstade om ett förslag till uppgörelse, men majoriteten för avslag var för knapp för att förbundsstyrelsen enligt

stadgarna skulle vara föranledd att ta till strejk.[80] I den tredje stora exportindustrin, *pappers- och massaindustrin*, blev det en halvårslång konflikt.[81] Förbundet ansökte om stöd hos LO. Detta avslogs, och man rekommenderade att förbundet i stället skulle göra upp om ett medlingsförslag.[82] Förbundet vägrade, men kunde inte hålla ut ensamt och fick anta ett lönesänkingsavtal.[83] I kommentaren från Landssekretariatet i 1932 års berättelse heter det i en värdering av papperskonflikten: ”Landssekretariatet vill endast med angivande av fakta påvisa hur ett förbund icke bör handla i en situation sådan som den vid detta tillfälle föreliggande”,[84] vilket både syftade på brottet mot LO:s rekommendation och de dåliga förutsättningarna för konflikten. LO-ingripandena fortsatte, vid bl. a. sjömansstrejken 1933. Där kunde LO-sekretariatet trots anmodanden inte förhindra en konflikt. Konflikten kunde emellertid inte motverka lönesänkningar.[85]

1933 och 1934 kom också byggnadsarbetarna att strejka, och också i det fallet ingrep LO-ledningen för att hindra konflikt och för att få byggnadsarbetarförbunden att anta de förslag till avtal, som kom fram under konfliktens gång. Avgörandet kom att ske genom att Landsorganisationen till sist ålade förbunden att träffa avtal och avsluta sina stridsåtgärder.[86]

Konflikterna i trettioalets början kom att diskuteras mycket i tidningspressen och inom organisationerna, och kom att få en mycket stor ideologisk betydelse.[87] Förbundens strejkpolitik utmålades som oansvarig splittringsverksamhet i stora delar av den socialdemokratiska pressen, och kommunisterna ställdes i flera fall till ansvar för det misslyckade resultatet vid strejkerna.[88] Samtliga dessa strejker kom att göra det svårare för socialdemokraterna att genomföra sin krispolitik, och kunde i propagandan framställas som rena sabotageaktioner.

När LO år 1937 ingrep mot Byggnadsträarbetareförbundets och Murareförbundets vägran att godta ett medlingsbud, som grovarbetarnas representanter beslutat anta, är det ”bristen på enhetlighet i byggnadsfackförbundens åtgöranden” som föranleder Landssekretariatet att i en kommuniqueé fördöma det inträffade. Fördömandet var till och med skarpare än det varit i motsvarande fall 1934, och LO hänvisar nu till ”tradition”, vad som ”varit vanligt” i svensk fackföreningsrörelse, för att motivera sin skarpa kritik.[89]

Det finns alltså anledning att dra slutsatsen, att Landsorganisationen genom händelserna under trettioalet fick en starkare ställning gentemot fackförbunden än tidigare, och att man på ett helt annat sätt fastslog LO-ledningens rätt och skyldighet att uppträda som en verklig ledning för hela fackföreningsrörelsen.

I samband med problemen att få förbunden att göra upp vid lönesänkingskonflikterna i trettioalets början, antog LO:s representantskap ett förslag till ”*normalstadgar*” för LO-förbunden.[90] Med detta ville man framförallt göra förbundens bestämmelser om lönerörelser enhetliga, eftersom det hade visat sig, att de olika bestämmelser, som förbunden hade då det gällde vilken majoritet av medlemmar som skulle krävas vid omröstning för att strejk skulle utlysas eller avtal skulle godkännas etc. hade försvårat en enhetlig avtalspolitik.[91]

Detta är ytterligare en ”förenhetligande” omständighet. Man kan peka på flera. En av de viktigaste torde t. ex. ha varit *utbildningspolitiken* inom LO. Landsorganisationens skola i Brunnsvik, och LO:s utbildningsverksamhet kom att få en stark expansion under slutet av tjugotalet och trettioalet. Skolan blev färdig 1929,[92] efter att man på 1926 års kongress beslutat skapa en egen skola för LO.[93] Det första året kunde man utbilda 25 elever i 12

veckor.[94] 1934 hade man 279 elever på kurser av mellan 2 och 12 veckors längd. [95] 1939 utbildades 958 elever, de flesta vid kortare kurser, men några också vid en 13-veckors kurs.[96] Det är svårt att väga betydelsen för organisationen av en sådan faktor som utbildningen, men den torde ha haft effekter i ”förenhetligande” riktning för LO.[97]

Huvudavtalet mellan SAF och LO var också ägnat att förstärka LO:s centrala inflytande i fackföreningsrörelsen, genom den organisation av samverkan mellan parterna, som avtalet innebar.[98] Det var också frukten av en uttrycklig strävan att göra förbundens avtalsarbete mera enhetligt, så att man inom förbunden skulle tillämpa en uniform förhandlingsordning.[99]

Den fackliga praktiken

Den trade-unionistiska hållning, som t. ex. Johan-Olov Johansson representerade, kunde fortleva i fackföreningsrörelsen så länge som det fanns förutsättningar för att bedriva ett fackligt arbete, där man inte behövde ta särskild hänsyn till den överordnade nivån, och där stödet för den socialdemokratiska politiken kunde bli något som inte innebar några konsekvenser för det rent fackliga arbetet. Men i samma stund som detta inte längre var fallet, fick också trade-unionismen träda tillbaka. Kontrollen över de fackliga verksamhetsmedlen, återhållandet av arbetskraften och resurserna för att göra det, kom att bli medel som måste kontrolleras centralt. Detta är den rimliga tolkningen av krispolitiken, och det är också den tolkning som överensstämmer med de ideologiska uttrycken för omsvängningen.

Uttryck för omsvängningen –”arbetarklassens ansvar”

Den socialdemokratiska partiledningen var en förtrupp. Den etatistiska praktik och ståndpunkt som excellensen Sandler representerade vid sin avgång 1926[100] var vid denna tid inte förankrad i någon motsvarande fackligt-ekonomisk praktik, som anvisades den organiserade arbetarklassen. De ideologiska uttrycken för en sådan hållning började emellertid komma fram, även inom fackföreningsrörelsen. Jag har ovan behandlat den välvilliga inställning som några förtroendemän synes ha haft till den s. k. Mondkonferensen, som socialminister Lübeck sammankallade till 1928.[101] I Sigfrid Hanssons författarskap framträdde tidigt en dragning åt principiell statsvänlighet, som också gavs form av direkta deklamationer för en politik som skulle kunna leda till en centralt ledbar, garanterat samhällslojal fackföreningsrörelse.[102] Då Albert Forslund öppnade LO-kongressen 1936 yttrade han bl. a.: ”Arbetarna utgöra ett viktigt samhällselement och fackföreningsrörelsen är ett av verktygen för tillgodoseendet av arbetarnas berättigade anspråk. Vi kunna emellertid icke bortse ifrån, att vi utgöra en del av samhället. Vi måste lägga vår verksamhet så, att våra strävanden bliva till båtad för helheten och icke allenast till förmån för en enstaka grupp”[103] och Per Albin Hansson framhöll, att den nyligen inträffade valsegern (i 1936 års andra-kammarval) ”också för tanken till ansvaret. Tyngre än någonsin vilar på den svenska socialdemokratin och den svenska arbetarklassen ansvaret för utvecklingen här i landet.”[104]

Det var i den andan som de då nyss påbörjade förhandlingarna med SAF skulle föras, och det var i den andan som man skulle arbeta i den 15-mannakommitté, som tillsattes som följd av ett beslut på kongressen.

På LO-kongressen 1941 kunde så Ragnar Casparsson, som föredrog 15-mannakommitténs betänkande inför kongressen, säga: ”Vi har allt skäl att med stolthet förklara, att staten det är vi. Den svenska staten är en organisation på fri grund. Det är på oss alla det beror, om staten arbetar i reaktionär eller frisinnad anda. Arbetaren har liksom varje annan medborgare ansvar för samhällets utveckling”.[105] Men när Casparsson yttrade detta 1941 uttalade han inte bara

vanliga ideologiska fraser, utan vad han sade var uttryck för en ideologi, som redan fått fäste i Landsorganisationens utveckling och skulle få det ännu mera genom de beslut som fattades på kongressen. Casparssons tal var uttryck för en faktisk politik, som innebar anvisandet av en ny typ av facklig-ekonomisk praktik för arbetarklassen. Jag har redan tidigare[106] visat hur den ideologi som uttrycktes i programskriften kan ses som ett led i utvecklingen av en etatistisk-reformistisk socialdemokratisk ideologi. I detta kapitel har jag försökt visa på utvecklingen av de förutsättningar, som gör att en sådan ideologi verkligen kan få betydelse för ”anvisandet”[107] av praktik för arbetarklassen.

Vid kongressen nådde nationalismen och fosterlandskänslan emellertid höjder, som måste ses mot bakgrund av kriget i världen. Beredningsutskottet, under Casparssons ledning, föreslog i anledning av ”osvensk propaganda” följande uttalande, som antogs av kongressen:

”Med stigande oro ha vi bevittnat den främmande propagandan i pressen och annorstädes. Sveriges folk har genom sina ansvariga myndigheter tillkännagivit sin vilja och sin beslutsamhet att förbli neutralt i det pågående stormaktskriget. Många svenskar ha emellertid svikit grundsatsen om neutralitet. Flera ha glömt sina skyldigheter ända därefter, att de deltagit i värvningsaktioner för en främmande krigsmakt. Vi appellera till det svenska folkets urgamla frihetsanda och mana till samling för svenska mål och för svenska syften. Den främmande propagandan måste mötas med en energisk och målmedveten motpropaganda. Med kraft och mod måste vi värna våra egna intressen, vår fred och vår frihet. Vi kräva att statsmakterna göra allt vad som är möjligt för att bevaka de ljusskygga element, som i skydd av vår demokratiska samhällsordning driva en samvetslös verksamhet till skada för land och folk. Vi begära också att personer, som kompromettera sig själva och oss alla genom deltagande i en propaganda för utländska symboler och främmande samhällsideal, avlägsnas från statstjänst och berövas sina offentliga uppdrag. Svaghet är farlig, undfallenhet ödesdig. Det svenska folkets frihet och nationella oberoende måste hävdas med fasthet, mod och oryggelig beslutsamhet.”[108]

Bakom de väsentliga besluten på LO-kongressen 1941, fanns emellertid, som jag sökt visa i detta kapitel, betydligt mera än krigstidens beredskapsnationalism och den därav betingade allmänna samförståndsandan.

Noter

- 1) *Protokoll vid Landsorganisationens kongress 1941*, hädanefter benämnt *Protokoll 1941*. övriga kongressprotokoll benämner jag analogt (*Protokoll 1936* o. s. v.)
- 2) Det anknyter direkt till kapitel 2, i synnerhet de sista sidorna, 68-74, och till kapitel 3, som diskuterar flera av de frågor som tas upp här från ”andra hållet”. Själva skälen till statsingripanden och påverkan tas upp där, här behandlar jag effekterna för organisationerna. Kopplingen till kapitel 4 är uppenbar. Den ideologiska betoningen av skälen för antagandet av det nya programmet och den nya organisationsformen är centrala problem här.
- 3) Karl bom, *Den svenska fackföreningsrörelsen* (Stockholm, 1955), Casparsson, LO . . a. a., Westerståhl, a. a.
- 4) Se redan det material som återfinns hos Tage Lindbom i a. a.
- 5) Ibid. 6) Ibid.
- 7) Se nedan not 13.
- 8) Behandlas nedan.
- 9) A. a.

10) *Berättelse över Landsorganisationens i Sverige verksamhet år 1937*, sid. 130 (hädanefter benämnd *Berättelse 1937*, och analogt *Berättelse 1934* etc.) Så här annonseras kommittén i berättelsen: Landsorganisationens ställning till näringslivet. ”Landssekreterariatet har tillsatt en kommitté på 15 personer för utredning av frågan om Landsorganisationens konstitution samt vissa arbetsmarknadsfrågor av särskilt intresse för fackföreningsrörelsen.” Medlemmar av kommittén var August Lindberg (LO-ordf.), Gunnar Andersson (LO:s andre ordf.), Ragnar Casparsson (pressombudsman), Oscar Karlen (Träindustri), Hilding Molander (Livsmedel), Edward Mattson (Gruv), Emil Nyström (Sågverks), Gustav Vahlberg (Metall), Torvald Karlbom (Grov och Fabriks ,sedermera studierektor), E. D. Kärrfeldt (Byggnadsträ), Ivan Larsson (Beklädnads), Henning Sander (Lantarbetarna, senare ersatt av Gunnar Sträng, Gösta Wennström (Textil), Ragnar Helgesson (Transport), och Otto Friman (Handels). I den mindre stadgekommittén ingick bland dessa Lindberg, Casparsson, Karlen, Nyström, Larsson och Karlbom, samt Andersson och utöver dessa LO-juristen Arnold Sölvén. (Se även *Fackföreningsrörelsen och näringslivet*, a. a., sid. 4, och för organisationsangivelserna *Protokoll 1936*, sid. 23-37, utom för Karlbom. Se för denne *Berättelse 1937*, sid. 121.

11) *Protokoll 1936*, sid. 93-108, samt *ibid.*, sid. 447-458.

12) Sammanfattning ur *Fackföreningsrörelsen och näringslivet*, a. a., sid. 3-4.

13) T. ex. i *Protokoll 1906*, särskilt sid. 76-89, *Protokoll 1909*, sid. 72-116, *Protokoll 1912*, betr. den s. k. omorganisationskommitténs förslag, *Protokoll 1922*, sid. 220-228.

14) Se Lindbom, a. a., kap. 6.

15) *Ibid.*

16) Se diskussionerna i *Protokoll 1906* och Westerståhl, a. a., sid. 63-67, och *Protokoll 1909*, sid. 26-30.

17) *Protokoll 1906*, sid. 78-80.

18) *Protokoll 1909*, sid. 72-85. Vissa av dessa föreslog också decentralisering, ibland både att LO skulle bli ”anfällsorganisation” och att organisationsformerna skulle decentraliseras.

19) *Utlåtande och förslag angående LO:s uppgifter* (Stockholm, 1912).

20) *Protokoll 1912*. Från vissa yrkesförbunds förespråkare, bl. a. träarbetarnas Gottfr. Björklund, hade man föreslagit att LO inte skulle ha några uppgifter alls i understödsväsendet. (*Protokoll 1909*, sid. 86-87.)

21) *Protokoll 1912*.

22) Se Westerståhl, a. a., för en genomgång av argumenten för denna tolkning.

23) *SOS: Arbetsinställelser och kollektivavtal 1938*, sid. 17, ger en sammanfattning av strejker och lockouter 1903-1938. Sammanfattningen ger vid handen att perioden 1903-1908 karakteriserades av många, mindre lockouter (109 lockouter med 672.000 förlorade arbetsdagar) och perioden efter stor-strejksåret 1909 av få, men något mera omfattande lockouter. Under perioden 1910-1919, alltså tio år och inte sex som i det förra exemplet, var antalet lockouter 64 och antalet förlorade arbetsdagar 956.000.

24) Tolkning som överensstämmer med Westerståhls värdering, a. a.

25) *Protokoll 1922*, sid. 163-174. De anf. motionerna på sid. 166. Sekretariatsutlåtandet på sid. 169.

26) *Protokoll 1926*, sid. 56-59.

27) *Ibid.*, sid. 61.

28) *Ibid.*, sid. 61-62. ”För övrigt är det väl icke meningen att vi bara skola ha centralisation på papperet? Vi skola icke förgäta den makt, som ligger i gammal tradition. Vi ha lärt oss att försöka klara oss själva så långt det är möjligt och först sedan våra egna möjligheter icke räcka till, kräva Landsorganisationens stöd. Åtskilligt tyder på, att det är bäst att vi fortsätta på det viset”, sade Johansson vidare (sid. 62).

29) *Protokoll 1931*, sid. 44-47, för motionerna, och sid. 57 för beslutet.

30) Stenarbetarnas talesman Lundgren i debatten, *ibid.*, sid. 55.

31) Motion sid. 47, *ibid.*

32) *Protokoll 1926*, sid. 63, för Frithiof Ekmans tal om osolidaritet och ”småpåvar”, som förhindrar ett enhetligt uppträdande.

33) *Protokoll 1936*, sid. 93-103, och sid 447-450.

34) *Ibid.*, sid. 96-103 (”motion n:r 7”).

35) *Ibid.*, sid. 447-450 (”motion n:r 224”).

36) Landssekreterariatet gjorde här sammankopplingen mellan arbetsmarknadspolitik i allmänhet, den ”solidaritetsbetonade lönepolitiken”, som Metall föreslog, och centraliseringen och omläggningen till ”anfällsorganisation”, en term som emellertid inte längre förekom annat än i vissa motioner. Utlåtandena på sid. 103-104 och 453-454. Även på denna kongress uppträdde Johan-Olov Johansson mot centraliseringsyrkandena, sid. 105, *ibid.*

37) Ovan, not 10.

38) *Fackföreningsrörelsen och näringslivet*, a. a., sid. 190-208.

39) *Ibid.*, sid. 197-200.

154 *Ibid.*, sid. 209-214, särskilt fr. o. m. sid. 212.

40) *Landsorganisationens nya stadgar* (Stockholm, 1962, femte uppl.), sid. 13-15.

41) Det ursprungliga stadgeförslaget första paragraf, ”uppgift”, *Fackföreningsrörelsen och näringslivet*, a. a., sid. 215. I de tidigare stadgarna, som efter en omarbetning antogs på kongressen 1931, och förändrades ytterst litet 1936, sägs det att ”Landsorganisationen skall giva styrka åt den svenska fackföreningsrörelsen”. (Se *Protokoll 1931*, sid. 79.) Texten om ”hänsynstagande ...” är alldeles ny.

42) Motsvarar § 6 i stadgeförslaget, *Fackföreningsrörelsen och näringslivet*, a. a., sid. 220. ”Överinseende” är en helt ny term utan tidigare motsvarighet. Motivering på sidan 195 i a. a., som hänvisar till realiter utvecklad praxis.

43) Hänför sig till § 11, sid. 225-226 i *Fackföreningsrörelsen och näringslivet*. I denna § finns också de viktiga medlemskriterierna med. Det stadgas att (mom. 2) ”Förbund eller självständigt ansluten fackförening skall i sina stadgar upptaga bestämmelser om

– rätt för envar inom organisationens verksamhetsområde anställd arbetare att vinna inträde i organisationen, med de undantag, som betingas av organisationsstyrelsens fria prövningsrätt i sådana fall då gentemot en inträdessökande kan åberopas något förhållande som enligt

organisationens stadgar kan föranleda uteslutning,

(nytt stadgande)

– (rätt till övergång mellan förbunden, gammalt stadgande)

– rätt för organisationens styrelse att träffa det slutliga avgörandet i frågor om uppsägning av kollektivavtal, om antagande eller förkastande av förslag till sådana avtal samt om vidtagande av stridsåtgärder.”

Det tredje kravet för medlemskap i LO motiverades bl. a. med en utredning om förbundens stadgepolitik, i a. a., sid. 200-208. Här hävdas bl. a.: ”De förbund som kunnat bedriva sin verksamhet utan förbundsstyrelsens vetorätt i (avtalsfrågor), ha varit sådana, som i organisatoriskt hänseende varit enhetliga och inom vilka behovet av centralism icke gjort sig gällande i samma utsträckning som i mera heterogena industriförbund. Den stadgerevision som förekommit i förbunden under åren har dock gått i centralistisk riktning. Från år 1934 ha de av landsorganisationens representantskap godkända normalstadgarna för förbunden utgjort grundvalen för den stadgerevision, som ägt rum inom förbunden.” (Sid. 201.) Normalstadgarna innehåller just den bestämmelse om vetorätten som 1941 skrevs in som villkor för anslutning till LO.

45) I § 14, a. a., sid. 229. Tidigare hade förbunden endast behövt anmäla sådana lönerörelser som bedömdes medföra risk för konflikter.

46) Ibid. Nytt stadgande.

47) Ibid., sid. 29-230, § 15:2. Det nya här är inte att Landssekreteriatet gavs rätt att delta i förhandlingar, utan att de ges stadgeenlig rätt att föreslå uppgörelse.

48) Ibid., sid. 230 (§ 15:3). Detta är ett helt nytt stadgande.

49) Ibid., sid. 230-231 (§ 15:8). Också detta är en nyhet.

50) Ibid., sid. 231 (§ 16). ”Anfallsorganisationsparagrafen”!

51) Den ändring som vidtogs var, att man införde regeln att Landssekreteriatet inte skulle få vägra tillstånd till strejk om det inte fanns anledning att förmoda att andra arbetaregrupper än den direkt berörda skulle bli drabbade eller indragna. Denna omarbetning fick flera av de oppositionella ”trade-unionisterna” att acceptera förslaget. Ett exempel: Sigvard Cruse, typografernas ordförande, hade i alla instanser reserverat sig mot förslaget men vände som många andra på kongressen efter putsningen. Denna tillkom i beredningsutskottet (Casparrsson) efter förslag av bl. a. Arnold Sölvén, och torde ha räddat den kraftiga majoriteten för förslaget. (*Protokoll 1941*, sid. 136-139, 251, 440, 442.) Det är en senare historia, att denna betydelsefulla inskränkning gjordes betydelselös genom stadgeändringar senare (*Protokoll 1951*, sid. 209-210.)

52) Sölvén, *Landsorganisationens nya stadgar*, a. a., sid. 15.

53) Sid. 68-76.

54) Jag har angett att jag har fått några av de grundläggande idéerna till analyschema på sid. 68-71 från Charles Bettelheims arbeten. Sid. 81, not 110 ovan.) Bettelheim är i några arbeten också inne på förutsättningarna för reproduktion av specifika organisationsformer för ekonomin De resonemangen påminner om det jag här säger. Se anf. ställe för ref.

55) Denna periodisering innebär alltså att jag ser tendensen efter 1931 som annorlunda jäm-

fört med den tidigare. Detta är främst på grund av den nya ton, som framkommer i debatten om centraliseringen; Stenarbetarnas Lundgren som börjar antyda att en centralisering skulle motsvara praxis, och motionen om ”demokratisk” lönepolitik. Se noterna 30 och 31 ovan.

56) *Om kollektivavtalslagen*, se Schmidt, a. a.

57) Direkta belägg i det stående avsnittet ”Lönerörelser och konflikter” i *Berättelse 1930, 1931, 1932 och 1933*.

58) Främst sid. 72-76, ovan.

59) *Berättelse 1927*, sid. 93-122.

60) Ibid. Se även LO:s och SAP:s manifest mot Kollektivavtalslagen. *Berättelse 1928*, sid. 106-108.

61) *Berättelse 1939*, sid. 212-214. Motionen var väckt av några kommunister, bl. a. Senander och Knut Olsson.

62) ”Arbetsrättspolitik”, a. a.

63) *Berättelse 1934*, sid. 207-208.

64) Sölvén menar att Landsorganisationen, efter huvudavtalet, i än större utsträckning än förut undviker att genomföra sådana förslag som bara gynnar den själv, vilket utsträckningen av kollektivavtalslagen enligt hans bedömning skulle göra (a. a.).

65) Efter att frågan om ”arbetsfreden” dryftats i olika sammanhang under tjugotalet sammankallade högerregeringens socialminister Lübeck 1928 en ”arbetsfredskonferens”, inspirerad av den s. k. Mond-rörelsen. *Berättelse 1928*, sid. 108-111.

Det för för långt att gå in på dessa frågor här, men jag kan nämna att det tillsattes en s. k. ”arbetsfredsdelegation” efter konferensen, som arbetade utan större framgångar fram till 1931. Frågan behandlades bl. a. på 1931 års LO-kongress, där entusiasmen inte synes ha varit översvallande för ”mondismen” i den form den hittills fått. Emellertid var mond-konferensen ett första försök till samarbete mellan parterna, och sådant kunde vara nyttigt, framhölls det. Se *Protokoll 1931*, sid. 350-356, och Casparsson, *Saltsjöbadsavtalet*, a. a.

66) Se *Berättelse 1935*, sid. 383-391, samt Westerståhls kommentarer i a. a., sid. 395-397, särskilt.

67) *SOU 1935:35-36*, a. a.

68) *Berättelse 1936*, sid. 15, och Casparsson, *Saltsjöbadsavtalet*, a. a. Frågan behandlades även på kongressen 1936. I flera motioner yrkades det att förhandlingarna skulle avbrytas. Detta förslag avvisades efter att Landssekreteriatet bl. a. motiverat samarbetet med att ”Ett organiserat förhandlingsförfarande mellan Arbetsgivarföreningen och Landsorganisationen synes dessutom vara påkallat efter den utveckling avtals- och organisationsväsendet fått i vårt land.” *Protokoll 1936*, sid. 295-313, citatet från sid. 305.

69) Motiveringarna från kommunikén, som återges i *Berättelse 1938*, sid. 332-334.

70) Utsäges eller antydes på flera håll, emellertid fullständigt klart i fråga om byggnadsstrejken. Se Kupferberg, a. a., för en sammanfattning av källor och bearbetningar.

71) Uppgifter från Bernt Kennerström, som under 1974 slutför en avhandling om Kilboms-partiets utveckling.

- 72) Kennerström, "Sprängningen av SKP 1929" i *Zenit*, 3 (1971).
- 73) Se Socialdemokratiska partistyrelsens berättelse för år 1930, sid. 148.
- 74) Se i detta sammanhang den påfallande avsaknaden av partiskiljande voteringar på kongressen 1931 (*Protokoll 1931*).
- 75) *Berättelse 1931*, sid. 26. Westerståhl, a. a., som såvitt jag funnit är en pålitlig bearbetning, påstår att samarbetskommittén bildades 1940 (sid. 232), vilket torde vara felaktigt. August Lindberg säger f. ö. i sitt hälsningstal till 1941 års LO-kongress att samarbetskommittén funnits i "många år", (*Protokoll 1941*, sid. 9).
- 76) Se här den intressanta socialdemokratiskt färgade tolkning som Sten Johansson gör i sin "Revisionism som metod för samhällsomvandling" i *Zenit*, 5 (1967), samt bemötandet i samma nummer av Gunnar Olofsson. Det är nödvändigt att också, åtminstone i not nämna ytterligare en faktor, som man inte kan bortse från, nämligen kriget, och de speciella förhållanden som rådde på arbetsmarknaden under denna tid. *Fackföreningsrörelsen och näringslivet* hävdar, att krigstidsmetoden med indexavtal som slutits direkt med Arbetsgivareföreningen, är en även i framtiden rekommendabel metod (a. a., sid. 194-195). Krigstidens ideologiska betydelse är naturligtvis stor, och den framträder starkt i talen på kongressen 1941. Lindbergs tal, sid. 4-9, och Per Albin Hanssons på sid. 11-12 och Torsten Nilssons på sid. 16-17 genomsyras alla av detta (ref. till *Protokoll 1941*).
- 77) Grundat på jämförelse mellan årsberättelser. Tyvärr är det inte så enkelt att frågan om Landsorganisationens ingripanden i förbundens avtal kan lösas bara genom att man räknar antalet ingripanden. 1927 och 1929 var arbetsmarknaden relativt lugn, medan den under andra år kännetecknades av utomordentligt stor strejkaktivitet, t. ex. 1926, eller omfattande lockouter, som 1925. 1922 kännetecknades av "tämligen" stor strejk- och lockoutaktivitet, men har trots detta det minsta antalet sekretariatsingripanden bokförda under perioden 1922-1931, nämligen endast 1 ingripande, medan medeltalet i övrigt synes ligga mellan 5 och 10. Det förefaller som om Landsorganisationen mera rutinmässigt ingriper vid viktiga förhandlingar i slutet av den undersökta perioden. Tyvärr är också mina källor antagligen ofullständiga. Jag är inte övertygad om att man följt någon enhetlig praxis vid sammanställandet av berättelserna. De slutsatser jag drar här torde emellertid vara befogade. (*Berättelser 1922-1931*.)
- 78) *Berättelse 1932*, sid 36-37. Här heter det bl. a.: "Ett förtroendeingivande program för den närmaste tidens inre ekonomiska politik är i hög grad önskvärt för näringslivet. Stabilisering av vår valutas värde, för vilken härför ansvariga myndigheter i mer eller mindre klara ordalag uttalat sig, är därför oundgänglig." (Sid. 36.)
- 79) *Ibid.*, sid. 31-32 samt sid. 37.
- 80) *Ibid.*, sid. 32 samt 37-38. Majoriteten för att avslå avtalsförslaget var mycket stor, men förbundets stadgar föreskrev 3/5 majoritet av de berörda arbetarna för att omröstningsresultatet skulle föranleda att förbundsstyrelsen vidtog stridsåtgärder, och deltagandet i omröstningen var endast 56 %. (Se Westerståhls omröstningsmaterial, a. a., sid. 108.)
- 81) *Berättelse 1932*, sid. 33 samt 38-42.
- 82) *Ibid.*, sid. 40-41.
- 83) Lönesänkningarna blev minst 7 %. *Ibid.*, sid. 33.
- 84) *Ibid.*, sid. 42. Se också Bernt Kennerströms "Kommunistisk facklig politik 1929-1932", i

Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia, 1 (1972), särskilt sid. 38-53, som behandlar krisuppgörelserna i Metall, Sågverks och Pappers.

85) *Berättelse 1933*, sid. 28-29. Se även Bengt Svensson/Elisabeth Svensson: "Sjömansstrejken 1933: Bakgrund, förlopp och konsekvenser" i *Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia*, 2 (1972).

86) *Berättelse 1934*, sid. 30-36. Ett åläggande av denna typ var något som inte direkt hade stöd i stadgarna, som man emellertid hänvisade till vid beslutet. (Ibid., sid. 35.) Se vidare Apitzch, a. a., och Kupferberg, a. a., Nerman, a. a., och Helldén, a. a.

87) Refereras av Casparsson, *LO ...*, a. a., för de berörda strejkerna. Se också Kupferberg, a. a.

88) Kennerström, a. a., sid. 51-53, och Torvald Karlbom, *Pappersindustriarbetarnas fackliga organisationshistoria* (Stockholm, 1945), sid. 276-283, och Anders Zandéns "Pappersstrejken" för Pappers' och Casparssons "Kommunisterna som sjöfolkets ledare" i *LO ...*, a. a., samt Svensson-Svensson, a. a., för Sjöfolks'.

89) *Berättelse 1937*, sid. 44-48. Där återges såväl "bannbullar" som murarna kallade fördömelseakten från LO, och Byggnadsträs och murarnas motskrifter.

Just i detta tidsskede, 1937, började LO sammankalla förbundens representanter till "avtalskonferenser" för att man skulle rådgöra om en gemensam politik inför avtalsrörelserna. Detta ses som ett tecken på en nödvändig centralisering och samordning i *Fackföreningsrörelsen och näringslivet*, sid. 194.

90) *Berättelse 1933*, sid. 225-241.

91) Se *Fackföreningsrörelsen och näringslivet*, sid. 200-208.

92) *Berättelse 1929*, sid. 82-83.

93) *Protokoll 1926*, sid. 400-402.

94) *Berättelse 1930*, sid. 156-164.

95) *Berättelse 1934*, sid. 106-120.

96) *Berättelse 1939*, sid. 74.

97) Att den betraktades på det sättet inom LO är uppenbart. Se *Berättelse 1937*, sid. 119-120.

98) Genom stadgandet om den permanenta organisation för behandling av tvister som icke kunnat lösas genom central förhandling. Se *Huvudavtalet*, utg. av Sölvén och Gustafsson (Stockholm, 1966), kap. 1.

99) Not 69, ovan. Arbetsgivarna hade föreslagit ungefär denna ordning redan 1909, erinrade Johan-Olov Johansson om i sitt inlägg på 1926 års kongress. Då hade den inga förutsättningar att fungera. Se not 28 ovan för Johan-Olov.

100) Se kapitel 4, sid. 126 och not 91.

101) Not 65 ovan.

102) Artiklar samlade i *Arbetare, arbetsgivare, samhälle* (Stockholm, 1935).

103) *Protokoll 1936*, sid. 2.

104) Ibid., sid. 7.

105) Ibid., sid. 107.

106) I kapitel 4, sidorna 124-129.

107) Om detta begrepp, se kapitel 4, sid. 115-116.

108) *Protokoll 1941*, sid. 477. Se också not 76 ovan. Det är påfallande, hur stor skillnaden är mellan den bombastiska beredskapsideologi som uttrycks i detta uttalande, och den stillsamma etatism som kommer till uttryck i kongressprotokollen för kongresserna efter 1941, t. ex. *Protokoll 1946* och *Protokoll 1951*. Vid den senare kongressen uppträder Casparsson som försonlig medlare, då några ombud uttrycker aggressivt kommunistfientliga ståndpunkter m. m. (A. a., sid. 58-59 och 59-60.)

6. Organisationsnivåer och organisationsutveckling: Exempel på några fackförbund

I de föregående kapitlen har jag på flera ställen återkommit till det ”analysschema” för organisationer som jag presenterade i kapitel 2, på sid. 68-71. I detta analysschema skiljer jag mellan olika nivåer i en organisation. Jag hävdar där, att förhållandena mellan dessa nivåer måste klargöras, för att man skall kunna begripa hur en organisation kommer att få den konkreta, sociala utformning som den i ett visst fall har.[1] Jag skall i detta avslutande kapitel försöka belysa fackförbundens organisation med utgångspunkt från analysschemat, genom att anföra några konkreta diskussionsexempel. I den första delen av kapitlet kommer jag att behandla faktorer som kan tänkas ha spelat särskilt stor roll för den ”konkreta”, praktiska nivån i organisationen, handhavandet av de fackliga verksamhetsmedlen. I slutet kommer jag över till skälen för att förbundsorganisationerna ändå är så lika som de är, och därmed på den överordnade nivån i organisationen, och på statsingripandena.

6.1. Fackförbund och organisationsbetingelser

De enheter som bygger upp Landsorganisationen i Sverige och därmed arbetarklassens fackliga rörelse är *fackförbunden*. Ingemar Lindblad konstaterar i sin bok om Kommunalarbetareförbundet att ”Förhållandet mellan ett förbund och dess avdelningar bör inte uppfattas så, att avdelningarna är de grundläggande enheterna som sluter sig samman och bildar förbundet, även om detta kan vara en riktig bild av organisationens tillblivelse. Förbundet bör i stället betraktas som en enhetlig organisation, som finner det lämpligt att verka lokalt genom underorganisationer, åt vilka vissa bestämda uppgifter överantvaras.”[2]

Den s. k. förbundsprincipen har varit den dominerande vid uppbygget av den svenska fackföreningsrörelsen. I ”omorganisationskommitténs” betänkande till LO-kongressen 1912 var alla eniga om att ”de hittillsvarande förbundsorganisationerna utgjort fackföreningsrörelsens styrka”[3] och att ”förbundsorganisationerna även i fortsättningen skola utgöra kärnan i den svenska fackföreningsrörelsen”.[4]

Fackförbunden inom Landsorganisationen är emellertid sinsemellan olika i flera avseenden. De är – naturligtvis – olika stora. De arbetar med olika typer av arbetsgivare. Några förbund är fortfarande ”yrkesförbund”, d. v. s. de organiserar arbetare som har en viss utbildning och/eller vissa avgränsade arbetsuppgifter, mer eller mindre oberoende av vem som anställer dem, medan de flesta är industriförbund, d. v. s. sammanslutningar av arbetare som är sysselsatta inom en viss bransch eller industri, eller, i praktiken, inom ett visst avtalsområde.[5]

För att visa effekterna av de olika faktorer, som här tänks vara av betydelse för utvecklingen av den ”konkreta” nivån i fackförbunden som organisationer, skall jag beskriva skillnader i olika fackförbunds organisation. Jag kommer att använda material från några förbund, där man kan observera inbördes skillnader i organisationsformer, i stadgeutveckling och i utvecklingen av centraliseringen i andra avseenden.

Skillnader i förutsättningar för förbundens organisation.

Det finns naturligtvis särskilda förutsättningar för utvecklingen av de organisatoriska förhållandena och den direkta fackliga verksamheten i de olika förbunden. Bland andra faktorer bör man framhålla följande:

- Omständigheterna kring utvecklingen av olika näringsgrenar och industrier har varit mycket olikartade i Sverige. Detta torde ha effekter för vederbörande fackförbunds orga-

nisation. De här effekterna kan vara av olika slag: inom Gruvindustriarbetareförbundet har gruvornas rationalisering, ojämna utveckling och speciella lokalisering, liksom den stora skillnaden i arbetsplatsstorlek haft betydande konsekvenser för förbundet.[6] Vid en jämförelse mellan Pappersindustriarbetareförbundet och Träindustriarbetareförbundet (och tidigare även Sågverksindustriarbetareförbundet) framstår utvecklingen av de stora och få produktionsenheterna inom cellulosaindustrin som en väsentlig förklaringsgrund för skillnaderna mellan pappersarbetarnas och sågverks- och träindustrins fackliga organisationer. De senare organiserar arbetare från – i allmänhet – små arbetsplatser.[7]

- Skillnaden i lokalisering och teknologi leder till rekrytering av en annan typ av arbetare och till andra levnadsförhållanden för dessa arbetare. Detta torde vara en faktor som är av betydelse för att förklara skillnader mellan fackförbunden. Sågverksindustriarbetareförbundets LO-lojala organisations- och lönepolitik under trettioalets lönesänkingsperiod kan jämföras med Pappersindustriarbetarnas mera radikala linje.[8] Dessa skillnader kan sammanhålla med skillnader i rekryteringen och levnadsvillkoren mellan de industridominerade cellulosaorterna och de jordbruks- och skogsbruksdominerade orter där många små sågverk låg. Detta torde också indikeras av skillnaderna i förekomsten av säsongarbete. etc.[9]

Jag vill återkomma till dessa problem senare i samband med en konkret framställning, för att i stället gå över till ett annat problemområde.

6:II. Organisations sociologiska antaganden om "autonomi" och "cesarism"

För att jag skall kunna uttala mig om organisationsförhållandena i fackförbunden krävs det att jag gör bestämda antaganden på "mellannivån" i analysen, det vill säga att jag söker visa hur de olika konkreta förutsättningarna i det fackliga arbetet kommer att ha samband med det organiserade mönstret för kontroll över de fackliga verksamhetsmedlen i organisationen.

Låt mig först antyda två "typer" av organisationsförhållanden inom en organisation som i sin tur består av "underorganisationer". I den ena typen av organisation är underorganisationernas självständighet mycket stark, och centralorganisationens ställning som överordnad organisationsinstans är relativt svag. Låt oss kalla detta tillstånd "autonomi". I det andra fallet är den centrala organisationens ställning rätt att fatta egna beslut stark, och underorganisationernas ställning svag, deras är ringa etc. Detta kan man kalla "centralism". Nu kan "centralism" vara ett uttryck för olika typer av organisationsutveckling. I förra kapitlet, kapitel 5, har jag sökt visa att LO:s centralisering kan ses som resultat av ett "förenhetligande" av hela fackföreningsrörelsen i vissa avseenden. Detta förenhetligande är förknippat med ingripanden och påverkan från den "överordnade nivån". LO:s förhållande till fackförbunden är emellertid inte likt förbundens förhållande till förbundsavdelningarna. Som jag tidigare har nämnt är LO snarast en federation av förbunden, vilka kan lämna Landsorganisationen och fortsätta på egen hand som självständiga enheter om de så skulle önska, medan en enskild fackförening eller förbundsavdelning inte alls har ett sådant förhållande till sitt förbund. Detta belyses i det citat från Lindblads undersökning av Kommunal, som jag anförde ovan. Den "centralism" som har samband med "förenhetligande" i en organisation som består av starka, relativt självständiga underorganisationer, skiljer sig antagligen när det gäller orsaker och framväxt från den "centralism" som jag skulle vilja kalla "cesarism", och i stället måste tolkas som ett ingripande från den centrala ledningen för att genom strängt centraliserade beslutsformer och strängt central kontroll över verksamhetsmedlen skapa en ersättning för ett verkligt "förenhet-

ligande” i organisationen. Med ett verkligt ”förenhetligande” skulle då menas att underorganisationerna skulle vara ”relativt” självständiga bärare av organisationsmönster och organisationsideologi, men genomgå en sådan förenhetligande process som förra kapitlet handlar om. ”Cecarismen” skulle främst ha samband med att delarna av organisationerna, underorganisationerna, var heterogena, svaga, sinsemellan uppsplittrade och därför oförmögna att själva kunna handha de fackliga verksamhetsmedlen.

Uttrycket ”cesarism” går tillbaka på Antonio Gramscis antaganden om de förhållanden som utgjorde grundvalen för icke-demokratiska, starkt centraliserade politiska system.[10] Gramsci fann därvid att själva heterogeniteten i vissa samhällen var av den karaktären, att den omöjliggjorde varje spontant ”förenhetligande” och framtvängde andra, ”cesaristiska” lösningar.[11] Karl Marx' antaganden om ”bonapartismen” kompletterar Gramscis antaganden om ”cesarism”. [12] I sin undersökning av de politiska och sociala förhållanden, som förde Louis Bonaparte till ställningen som Frankrikes president och sedermera kejsare, konstaterar Marx, att Bonapartes ekonomiska politik framförallt tog sikte på att utveckla Frankrike som modern industrination. Bonaparte förde alltså en ”framstegsvänlig”, borgerlig politik.[13] Men, åtminstone i början av sin regering gjorde han detta utan direkt stöd från de borgare han skulle tjäna. Det finns rentav skäl att hävda att han tvingade de splittrade borgarna att acceptera en viss politisk ordning som de inte själva, genom sina skiktorganisationer, stödde. Den klass som i själva verket stod bakom Bonaparte var bönderna.[14]

”De är ... ur stånd att i sitt eget namn göra sitt klassintresse gällande, vare sig genom parlament eller konvent. De kan inte representera sig själva, de måste representeras. Deras representant måste samtidigt uppträda som deras herre och som en auktoritet över dem, som en oinskränkt regeringsmakt som beskyddar dem mot de andra klasserna och sänder dem regn och solsken från ovan. Småböndernas politiska inflytande får alltså sitt sista uttryck i att den verkställande makten underordnar samhället under sig.”[15]

Nu måste det göras helt klart, att dessa antaganden från marxismens klassiker knappast kan översättas direkt och tillämpas på svensk fackföreningsrörelse. Det intressanta i de bägge formuleringarna, och det jag ville ha fram i sammanhanget är emellertid, för det första, antagandet om att *uteblivet förenhetligande* också kan leda till ”centralism”, men då ett annat slags ”centralism” än den jag tidigare har beskrivit. För det andra är det intressant att notera hur Marx i sina formuleringar om ”parcellbönderna” söker visa själva den konkreta basen för ”atomiseringen” av bönderna som klass, och hur denna får konsekvenser för den politiska organiseringen av klassen. Dessa resonemang kan ligga till grund för antaganden om organisationsförhållanden också i andra typer av organisationer. Det är därför intressant att ha dessa tankar som bakgrund, då man går igenom några moderna sociologiska undersökningar som gjorts med syfte att belysa fackföreningsrörelsens organisationsproblem.

Organisationssociologiska undersökningar om facklig demokrati och ”centralism”

Lipsets, Trows och Colemans arbete *Union Democracy* är en undersökning av det nord-amerikanska typografförbundet ITU, International Typographical Union.[16] Boken handlar om ”möjligheterna till demokrati” i ett fackförbund. Med ”demokrati” menar författarna ungefär ”möjligheter för organiserad opposition och växling vid makten”. Författarna hävdar att det råder ”demokrati” inom ITU. ITU har ett tvåpartisystem, vilket är unikt i fackliga organisationer. Företrädare för de två partierna uppträder och arbetar öppet inom förbundet och tävlar i val om de högsta funktionärsbefattningarna i organisationen. Även i förtroendemannavalen på avdelnings- och arbetsplatsnivå följer man partilinjerna. Författarna antar, att skälet

till att man kan upprätthålla detta system i förbundet dels är, att typograferna är en yrkeskår som kännetecknas av stark sammanhållning och stark "yrkesgemenskap", och dels att – och det är av största intresse i detta sammanhang – många av underorganisationerna i förbundet genom sin "styrka" kan motverka tendenser till "fåvälde" och "centralism" i förbundet. Denna "styrka" beror dels på att flera avdelningar är mycket stora, och dels på förhandlingsarbetets karaktär – mycket av den fackliga verksamheten måste, av skäl som har att göra med tryckeriindustriens organisation, vara lokal verksamhet.[17] Lipsets och hans medarbetares undersökning är framförallt inriktad på att söka vederlägga Michels' antaganden om fåväldets nödvändighet i organisationer,[18] men samtidigt är undersökningen också ett slags polemik mot marxismen[19]. Det som jag har funnit av särskilt intresse i detta sammanhang är emellertid diskussionen om själva förutsättningarna för "centralism" och "autonomi" i fackföreningsrörelsen.

David Edelstein har i en rad undersökningar av brittiska fackförbund sökt visa att Michels' teorier bör ifrågasättas även i andra fall än de, där fackförbund har "tvåpartisystem" eller andra halvofficiella institutionaliserade former, som skall garantera "växling vid makten".[20] I det brittiska metallarbetareförbundet AEU väljs de högsta funktionärerna vid allmänna omröstningar i förbundet, för en period av tre år. Regionala och lokala organ, som har stor autonomi inom förbundet, får stor inverkan på den centrala ledningens sammansättning och motverkar alla tendenser för denna att permanenta sin ställning inom organisationen.[21]

Underorganisationernas styrka och självständighet är alltså en utomordentligt väsentlig förklaringsgrund för "organisationsförhållandena" i fackförbunden enligt de undersökningar, som just har belyst detta problem.

Hur skall man då förstå de faktorer, som gör att en underorganisation, en avdelning, blir "stark" och "självständig"?

Antaganden om faktorer på den "konkreta" nivå

Jag skall framförallt koncentrera mig till vissa problem i utvecklingen av Svenska Pappersindustriarbetareförbundet och Svenska Träindustri-arbetareförbundet (och detta förbunds båda föregångare). De faktorer som jag antagit vara väsentliga för att förklara skillnaderna mellan dessa förbund på den "konkreta nivå" är sådana skillnader i förutsättningarna att handha de fackliga verksamhetsmedlen, som har återverkningar på den högre "organisatoriska" nivå i form av de sociala organisationsförhållandena som där upprättats. Följande faktorer har jag tagit upp:

- a) "Teknologin" i industrin, tillägnelseförhållandena, proletariseringen av arbetarna.
- b) Arbetsplatsstorleken och de sociala relationerna i arbetet.
- c) Ortstypen och den sociala miljön. Rekryteringen av arbetare. Jag skall försöka att kort förklara vilken betydelse jag antar att dessa faktorer har för de fackliga underorganisationerna och dessas möjligheter att bli "starka" och "autonoma". Eftersom mitt syfte med förklaringen är relativt begränsat och speciellt, kommer jag inte att försöka mig på någon mera ingående och avancerad teoretisk framställning. Jag skall framförallt utveckla resonemanget med utgångspunkt från de faktiska förhållandena som jag avser att uttala mig om, förhållandena inom å ena sidan pappers- och massaindustrin och å andra sidan trä- och sågverksindustrin i Sverige.

Det skall också påpekas, att kategorierna a–c hänger nära samman med varandra.

a. "Teknologi", tillägnelseförhållanden och proletarisering

Med "teknologi" menar jag den direkta relationen mellan arbetare och produktionsmedel i den materiella produktionen. Detta förhållande kan man se på olika sätt. Den ses ibland som en relation som direkt har konsekvenser för det sätt arbetet utförs på och främst är av intresse för beskrivningen av arbetsplatsen som sådan.[22] Den kan också ses som en tillägnelserelation, som en relation som har att göra med den direkta kontrollen över produktionsmedlen i arbetssituationen och därmed med produktionsättets väsentligaste problem.[23] Karl Marx visade i *Kapitalet* att kapitalismen stimulerade framväxten av storindustri, och därmed ett sätt att producera, som innebär att "den allmänna formen" för den teknologiska tillägnelse-relationen i arbetet är den, att arbetaren inte kontrollerar och bestämmer över produktions-medlen i arbetsituationen.[24] Den allt fullständigare dominansen för denna relationstyp är följden av en utvecklingsprocess, som har att göra med utvecklingen av storindustrins dominans.[25] I olika industrigrenar är denna utveckling mer eller mindre väl genomförd vid olika tidpunkter i historien. Konkret skulle man kunna avläsa denna process genom att undersöka i vilken utsträckning arbetsprocesserna i en industri är styrda och beroende av maskinerna, och i vilken utsträckning de är organiserade som produktion med enkla hand-verktyg eller av den direkte producenten styrda maskiner.[26]

De ekonomiska konsekvenserna av en "högre teknologi", det vill säga intensivare kapital-utnyttjande, är bl. a. att kraven på kontinuerlig användning av det fasta kapitalet ökar "det döda arbetet", blir mera betydelsefullt i förhållande till det "levande".[27] Detta leder i sin tur också till sociala konsekvenser – arbetskraften måste stadigt finnas på plats, säsongarbete och tillfällighetsarbete blir mindre vanliga företeelser, och "yrkeskombination" blir något mer eller mindre omöjligt.[28] Med termen "proletarisering" ovan har jag avsett graden av beroende av industriarbetsplatsen. Det tillgängliga materialet visar, att arbetet, och teknologin, har varit väsentligt annorlunda vid å ena sidan sågverk och träindustrier, och å andra sidan cellulosa-fabriker och pappersbruk. Teknologin har varit "högre" i pappersindustrierna, och de arbetsmoment som har bestått i enkelt hand- och grovarbete, arbete med enkla handverktyg och individuella maskiner har varit väsentligt vanligare i sågverks- och träindustrin. Detsamma torde ha varit förhållandet med säsongarbete och tillfällighetsarbete.[29] Detta torde ha inneburit, att industriarbetarna vid pappersindustrierna i allmänhet har haft färre rötter i den agrara småproduktionen än arbetarna vid de mindre sågverken och snickerifabrikerna. Det torde också innebära att skillnaden mellan själva arbetets karaktär i småbruket och i industriarbetet är ganska liten när det gäller träindustrierna, men större när det gäller pappersindustrierna.

Detta kan i sin tur innebära att förutsättningarna för arbetarorganisering är större vid pappersindustrins arbetsplatser, och att organisationerna vid dessa arbetsplatser bör kunna få en större kontinuitet än vid många trä-arbetsplatser.

b. Arbetsplatsstorleken och de sociala relationerna i arbetet.

En av de viktigaste förutsättningarna för organisering av arbetarklassen torde vara, att det föreligger en rumslig koncentration av arbetare. Arbetsplatserna inom de industrier, vars arbetare har organiserats i Pappersindustriarbetareförbundet, har också varit i genomsnitt betydligt större än sågverks- och träindustrins arbetsplatser, ett förhållande som fortfarande består.[30]

Man kan vidare anta, att förutsättningen för uppkomst av "arbetarkollektiv" av viss styrka, är förknippad med arbetsplatsernas storlek och med antalet arbetare som arbetar under liknande förhållanden.[31] Detta torde också hänga samman med de skillnader i relationen till

arbetsbefäl etc. som sammanhänger med arbetsplatsens storlek och de över- och underordningsrelationer som kännetecknar arbetsplatsen, vilka i sin tur är en funktion både av storleken hos arbetsplatsen och av produktionens karaktär. Pappers' torde även i de här avseendena ge större möjlighet för uppväxten av "autonoma" underorganisationer.

c. Ortstypen och den sociala miljön.

De orter, där pappers- och massaindustrins arbetsplatser är belägna, är i stor utsträckning fullständigt industridominerade.[32] Sågverken i Sverige är i viss utsträckning belägna på samma orter som massaindustrin, men i mycket stor utsträckning är de lokaliserade till rena landsbygden.[33] Inte heller träindustrin i övrigt förefaller huvudsakligen vara lokaliserad till industriorter i den utsträckning som gäller för pappers- och massaindustrin, framförallt massaindustrin.[34] Det kan därför antas, att arbetarna i cellulosasamhällena i större utsträckning har sociala kontakter med andra arbetare, än vad som är fallet på landsbygden och i "service"- och "kommunikations"-orter.

Alla dessa förhållanden torde ha betydelse för de lokala fackliga organisationernas möjligheter till utveckling.

Inom sågverksindustrin och inom träindustrin i övrigt har de lokala fackliga organisationerna traditionellt varit små och många,[35] medan Pappers' alltid har varit ett förbund med få och stora avdelningar.[36] Detta är naturligtvis en direkt följd av arbetsplatsernas storleksstruktur.

De andra förhållanden där de olika industrigrenarna skiljer sig åt, torde också ha en betydelse för den lokala fackliga organisationens förhållanden. "Arbetarkollektivets" styrka har redan nämnts. Förutsättningarna för enhetlighet inom en lokal facklig organisation som organiserar arbetare från samma arbetsplats torde också vara större, än om "avdelningarna" är lösa konglomerat av arbetargrupper från mycket små arbetsplatser.[37] Ytterligare en viktig problematik är den som har att göra med de direkta förutsättningarna för den lokala lönebildningen, och därmed det sätt på vilket de fackliga verksamhetsmedlen användes av den lokala organisationen.[38] Antagligen kommer stora avdelningar, som är enhetliga, eftersom de organiserar arbetare från samma arbetsplats, att få större möjlighet till kontroll över den lokala lönebildningen genom fackliga och organisatoriska verksamhetsmedel än de avdelningar som är sammanslutningar av arbetare från mycket små arbetsplatser.[39] Det kan också antas, att arbetarna på arbetsplatser med "högre" teknologi har fackliga verksamhetsmedel som i och för sig är effektivare, genom att ett produktionsstopp kan vållas av relativt små störningar av produktionen, samtidigt som ett produktionsstopp blir mycket kännbart för företaget [40]

Det finns alltså skäl att anta, att en rad faktorer som bestämmer den lokala fackliga organisationens möjlighet att handha fackliga verksamhetsmedel, kommer att ha betydelse för i vilken utsträckning de lokala organisationerna blir "starka" och autonoma". De lokala avdelningarnas "styrka" är antagligen en viktig faktor för att förklara uppkomsten av "organisationsförhållandena", det vill säga de relationer av kontroll över verksamhetsmedlen som kännetecknar organisationen i sin helhet. Om detta är fallet, innebär det att de också kommer att ha en modifierande inverkan på de sätt på vilka den "överordnade" nivån ingriper i organisationen.

Jag skall gå över till en undersökning av vissa organisationskaraktistika i några svenska fackförbund, och jämföra mina antaganden med detta material.

6:III. Olikartad organisation och utveckling i fackförbund; några exempel

V. L. Allen har gjort en omfattande genomgång av organisationsförhållandena i ett mycket stort antal brittiska fackförbund, och funnit utomordentligt drastiska skillnader mellan förbunden.[41]

Allen har studerat förbundens stadgar i fråga om vilka organ i förbunden som fastställer riktlinjerna för verksamheten i organisationerna, vad som stadgas om verkställande organ i förbunden, och hur förbundens högsta funktionärer väljes. I vissa förbund har centraliseringen gått så långt, att förbundens högsta funktionärer väljs av en styrelse på 6-7 personer, som samtidigt är verkställande ("executive") organ och fastställer riktlinjer för verksamheten ("policy-making"). I andra förbund har man en omfattande regional och lokal självstyrelse, utvecklade system med omröstningar i olika frågor, årliga konferenser som beslutar, samt styrelser som representerar lokala och regionala förbundsopinioner.

Den brittiska fackliga centralorganisationen, TUC, har inte som den svenska Landsorganisationen bestämt vissa av förbundens organisatoriska drag. Detta har naturligtvis bl. a. samband med att den brittiska landsorganisationen inte kom till i samband med fackföreningsrörelsens första tillväxtperiod, som den svenska LO, utan först när de brittiska fackföreningarna hade hundra år av facklig organisationshistoria bakom sig.[42]

Några sådana skillnader mellan fackförbund, som dem som Allen visar på, kan inte den svenska fackföreningsrörelsen uppvisa. Istället har fackförbunden blivit varandra mer och mer lika i organisatoriskt avseende. Även fackförbund som tidigare har varit mycket olika varandra, har kommit att få en organisatorisk struktur, som liknar alla andra förbundsorganisationer. Jag skall här undersöka de organisatoriska skillnaderna mellan Pappersindustriarbetareförbundet och Träindustri och dess två föregångare, (gamla) Träindustriarbetareförbundet och Sågverksindustriarbetareförbundet.

De aspekter på förbundens organisation som jag kommer att ta upp är *stadgebestämmelser* som reglerar a) avdelningarnas självständighet, b) regionala element i organisationsuppbyggnaden, c) styrelsernas sammansättning och former och d) tillvägagångssätten vid lönerörelser i förbunden, d. v. s. de centrala aspekter på "organisationsförhållandena" som regleras i fackförbundsstadgar.

Det kan antas att stadgarna i ett fackförbund någorlunda väl uttrycker den verkliga organisationen i förbundet, det vill säga att stadgarna är en giltig ("valid") indikator på de verkliga organisationsförhållandena. Stadgarna måste stämma överens med de verkliga förhållandena, för att de skall kunna vara en vägledning för handlande och för att de skall kunna åberopas, om det uppstår konflikter om olika organs kompetensområde i förbunden. Det finns dock flera exempel från svensk fackföreningsrörelse på situationer då stadgarna ej följts, eller där de tolkats på ett sätt som ansetts anmärkningsvärt av andra än dem som utfört stadgetolkningen.[43]

Jag har inte haft möjlighet att undersöka i vilken utsträckning stadgarna verkligen "följs", inte heller om de "följs" i olika utsträckning i organisationerna, utan arbetar med det antagandet att de verkligen uttrycker "organisationsförhållandena". Detta antagande framstår som relativt realistiskt. Jag har tidigare definierat "organisationsförhållanden" på ett sådant sätt, att termen hänförs sig till strukturella kontrollförhållanden i organisationen, inte till den "dagliga" funktionen eller till enstaka beslutsprocesser i organisationen. Detta talar för att använda stadgarna som indikator på de verkliga "organisationsförhållandena", och *ändringarna* av stadgarna som indikator för centralisering och förenhetligande.

De undersökta förbunden

Pappersindustriarbetareförbundet bildades 1920, genom att ett antal pappersindustriarbetarefackföreningar som varit anslutna till Sågverksindustriarbetareförbundet bildade ett eget industriförbund.[44] Efter några år hade huvuddelen av de svenska massa- och pappersindustriarbetarna, som varit anslutna till Sågverks' och till Grov- och Fabriksarbetareförbundet, anslutits till Pappers.[45] Förbundet hade 1923 c:a 19 000 medlemmar i 135 avdelningar och ökade medlemsantalet någorlunda stadigt fram till 1961, då man hade nära 52 000 medlemmar i 134 avdelningar. Nu är medlemsantalet nere i 45 000, och antalet avdelningar är 109.[46] Sågverksindustriarbetareförbundet bildades först 1891, dog ut, men rekonstruerades 1897.[47] 1907 var man uppe i ett medlemsantal av 15 000, men efter storstrejken sjönk medlemsantalet till c:a 4 000 och först 1919 kom man upp över 1907 års medlemsantal igen. När förbundet var som störst, 1931, hade man 40 000 medlemmar. På grund av att fackföreningsrörelsen omorganiserades under årens lopp, fick Sågverks' vidkännas åderlåtningar till Pappers' och Skogs- och Flottningsarbetareförbundet. "Sågverksdöden" gick fram hårt under trettio- och fyrtiotalen, och när förbundet upphörde 1948 för att sammanslås med Träindustriarbetareförbundet var medlemssiffran nere i under 20 000 medlemmar i 273 avdelningar.[48]

(Gamla) Träindustriarbetareförbundet kom till 1923, efter att Träarbetareförbundet uppdelats i ett byggnadsträarbetareförbund och ett industriförbund,[49] (gamla) Träindustri'. Vid starten hade förbundet drygt 7 000 medlemmar och 157 avdelningar. Då förbundet skulle sammanslås med Sågverks' 1948, hade det 41 000 medlemmar och 411 avdelningar.[50] Det sammanslagna Träindustriarbetareförbundet hade således vid starten c:a 60 000 medlemmar. Nu är denna siffra över 73 000 och antalet avdelningar – efter att storavdelningar nu införts – är nere i under fyrtio.[51]

Förbundsstadgarna

a) Avdelningarnas självständighet.[52]

Det är mycket svårt att finna några verkligt bra kriterier på den lokala självständigheten i förbundsstadgarna, utom de bestämmelser som har att göra med hur man i förbunden tillsätter lokala, heltidsanställda funktionärer. I detta avseende skiljer sig de olika förbunden.

I gamla Träindustri', med sina små avdelningar var problemet med lokalombudsmän antagligen ringa utom i ett mycket litet antal stora avdelningar, t. ex. Stockholm. Stadgandena från den tiden är oklara och föga upplysande. I Sågverks' stadgar förekommer det heller inga avdelningsombudsmän, endast distriktsombudsmän, som skall vara avdelningarna behjälpliga. Dessa torde ha utgjort ett slags kombinerade lokal- och förbundsombudsmän, eftersom de skulle väljas "i samråd med förbundsstyrelsen" och representera förbundet om det behövdes.

I det sammanslagna förbundet, (nya) Träindustri', har förbundsstyrelsen efter hand fått ett allt större inflytande på tillsättningen av lokala ombudsmän. Efter beslutet 1963 om genomförande av storavdelningsreformen till 1968 utser förbundsstyrelsen dessa ombudsmän och betalar deras lön.

I Pappers' reglerades från början inte alls tillsättningen av lokalombudsmän av stadgarna, då detta tydligen ansågs vara avdelningarnas ensak. Inte förrän i de av LO:s normalstadgar påverkade stadgarna från 1933 års kongress nämns saken. Där stadgas dock endast, att avdelningarna anställer funktionärer om de så vill.

Först 1965 stadgas det, att avdelningsfunktionärerna skall väljas i samråd med förbundsstyrelsen, om förbundet skall betala 35 % av lönen. Här föreligger en *tydlig skillnad* mellan för-

bunden och deras utveckling.

b) Regionala element i förbundens uppbyggnad.[53]

I gamla Träindustri' fanns – liksom i många andra förbund – en viss kretsrepresentation i förbundets ledning, genom att det stadgades att valen till representantskap – sedermera förbundsråd – i förbundet skulle ske i vissa geografiskt avgränsade valkretsar, som emellertid inte tycks ha haft några andra funktioner.

I Sågverks' stadgar förutsattes en distriktsorganisering av förbundet. I och med att förbundsstyrelsen hade delansvar vid utnämmandet av ledning och funktionär i distriktsorganisationen och distriktsombudsmannen delvis representerade förbundet som centralorganisation, kan man se detta både som ”decentralisering” av de centrala funktionerna och som ”federalism”. [54]

”Nya” Träindustri' har inte några regionala uppbyggnadsdrag. I och med att man nu har skapat en storavdelningsorganisation med regionalt avgränsade storavdelningar, har emellertid vissa mer eller mindre spontana ”regionalistiska” och ”federativa” tendenser visat sig i förbundet. [55]

Pappers' har ett starkt regionalt inslag i sin organisationsstruktur. Från och med 1921 års stadgar föreskrives det att förbundet skall vara uppdelat i distrikt, som har särskilda förtroende- män och utgör en ”organisatorisk länk” mellan avdelningarna och förbundet. I de stadgar som antogs av kongressen 1924 stadgades det att förbundets representantskap skulle väljas direkt av medlemmarna i de olika distrikten, inte på kongressen som var vanligt i fackförbunden. Det tillvägagångssättet hade man tidigare också tillämpat i Pappers'. Denna decentraliserade valordning ägde emellertid inte bestånd efter 1933 års kongress, då man omarbetade stadgarna i anslutning till LO:s normalstadgar. Distriktsindelningen står emellertid kvar i Pappers' stadgar. Fortfarande finns det fungerande regionala organ i detta förbund, och dessa regionala enheter är också representerade i förbundets styrelse och förbundsråd, eftersom kongresserna väljer distriktsrepresentanter till styrelserna. Även på denna punkt föreligger alltså betydande skillnader mellan förbunden.

c) Styrelsernas karaktär.[56]

Sammanställningen av förbundens beslutande organ är en faktor som också kan ses som ett tecken på vissa av de organisatoriska förhållandena inom förbundet. Jag har främst undersökt andelen heltidsanställda funktionärer i den styrelse som utgör förbundets högsta ledning (oftast förbundsstyrelsen). Det visar sig också här vissa skillnader, även om dessa inte är lika lätta att tolka som skillnaderna när det gäller lokalt och regionalt inflytande och ”autonomi”.

I Pappers' består styrelsen av 9 personer, varav 3 funktionärer. Dessa tre bildar ett verkställande utskott, som emellertid endast har att besluta i vissa rutinfrågor. I (Nya) Träindustri' består förbundsstyrelsen numera av 13 medlemmar varav 5 funktionärer. Dessa funktionärer utgör emellertid ett verkställande utskott som kan besluta med samma bindande verkan som hela förbundsstyrelsen. Skillnaden låter sig naturligtvis tydas som en skillnad i ”centralism”, men den är inte lika uppenbart rotad i förbundens praktik och konkreta förutsättningar som de tidigare beskrivna skillnaderna.

d) Lönerörelser.[57]

I frågan om hur lönerörelserna skulle gå till hade förbundsstadgarna redan tidigt blivit ganska lika varandra. Den centralistiska principen kom att fastslås mycket tidigt. När Pappers' efter

bildandet 1920 sökte medlemskap i LO, ville LO:s representantskap inte tillåta förbundet inträde, eftersom stadgarna inte var utformade på ett sådant sätt att förbundsstyrelsen kunde anses ha tillräcklig kontroll över förbundets lönerörelser.[58] I de första stadgarna som Pappers' antog fick avdelningarna nämligen möjlighet att själva bestämma om och tillgripa stridsåtgärder, som förbundet måste stöda.

Denna ordning ändrades på kongressen 1921, då vetorätten fastslogs även i Pappers' stadgar.

Vid en jämförelse mellan trä-förbundens och Pappers' stadgar i avseende på lönerörelser är det för övrigt inte mycket som skiljer i den allmänna uppläggningsen, som för alla förbunden följer det mönster som blivit dominerande bland LO-förbunden och som officiellt fastslagit och rekommenderats av LO-kongresserna.

Det är endast mindre skillnader som framkommer. I Pappers' är kraven på majoriteter vid omröstningarna om avtal och uppsägning generellt lägre än i träförbunden. De representativa avtalskonferenserna ges en starkare ställning i organisationen av lönerörelserna i Pappers', och ett centralt avtalsråd har inte inrättats.

Dessa skillnader går i den riktning som man har anledning att förmoda. Det är samma riktning som karakteriserar skillnaderna som iakttagits under punkterna a–c. Pappers' är mindre ”centraliserat”.

Jämförelserna: kommentar till beskrivningen.

Pappersindustriarbetareförbundets stadgar skiljer sig vid en jämförelse från trä-förbundens stadgar. Dessa skillnader är inte tillfälliga utan är belagda för förbundens hela historia.

Skillnaderna i fråga om lokala och regionala organisationers ställning är märkbar. Skillnaderna i graden av ”centralism” i övrigt är också tydlig. Här kommer emellertid ett viktigt problem in, när det gäller tolkningen och analysen av dessa resultat. Det centrala verksamhetsmedlet i de fackliga organisationerna är kontrollen över arbetskraftstillgången. Om kontrollen över detta verksamhetsmedel, som är det väsentliga i en facklig organisation, är strängt centraliserat – kan då en inskränkt ”autonomi” hos de regionala och lokala organisationsdelarna sägas ha någon egentlig betydelse för bedömningen av centraliseringsgraden i förbundet?

Resultatet av jämförelsen skulle med andra ord också kunna uttryckas som att alla förbunden är kraftigt centraliserade. Pappers' har i sin organisationsstruktur bättre tillgodosett lokala och regionala opinioners möjligheter att komma till uttryck. Pappers' har vidare en mindre grad av centralisering av ”förhandlings”-verksamheten,[59] men inte av den väsentliga kontrollen över de fackliga verksamhetsmedlen. Den regionala organisationsform som Pappers' har, kan antas ha social och ideologisk betydelse för att hålla samman ett förbund som består av starka enheter.

Den kraftigt centraliserade organisationen i trä-förbunden och framförallt i ”Nya” Träindustri' kan ses som resultat av försöken att hålla samman ett förbund som består av ytterst heterogena enheter och kan – med självklara reservationer – möjligen ses som en illustration till antaganden om ”cesarism”.

Resultatet blir, att förbunden är olika utformade i sina detaljer, men lika i det att de viktigaste verksamhetsmedlen kontrolleras centralt. De konkreta betingelserna för förbundens verksamhet har betydelse för utformningen av organisationen men *den överordnade nivån* har tydligen avgörande betydelse för kontrollen över verksamhetsmedlen.

6:IV. Slutsatser och sammanfattning – slutord

Vid en jämförelse mellan fackförbundens utveckling och de organisationsbetingelser på den ”konkreta nivån” som jag ovan antagit vara avgörande för utvecklingen av autonomi och centralism i fackföreningsrörelsen, visar det sig, att pappers- och massaindustrin och de orter där den är belägen, förefaller att utgöra bättre grogrund för ”autonomi” och lokal ”styrka” än träindustrins arbetsplatser. Stadgejämförelsen ger stöd åt antagandena Pappers' stadgar uttrycker mindre ”centralism” och mera ”autonomi” än trä-förbundens stadgar. Skillnaderna är mycket stora i flera avseenden. Homogeniteten i Pappers' och splittringen – både yrkesmässigt och på små arbetsplatser – i träindustrin är påfallande.

Trots alla dessa skillnader förefaller den gemensamma överordnade nivån ändå att vara avgörande för de – enligt min definition – väsentligaste organisationsförhållandena, de förhållanden som reglerar kontrollen över de centrala fackliga verksamhetsmedlen i förbunden.

Den tolkning jag gör av detta sammanhänger med de antaganden jag gjort ovan i flera sammanhang, i alla de fem kapitel som föregår detta.

Jag har antagit, att staten, som det organiserade uttrycket för den politiska strukturen i ett bestämt samhälle, skall betraktas som överordnad sammanhållande instans i samhället. Statens ingripande sker för att bevara en struktur, för att bevara vissa makt- och kontrollrelationer i samhället. De statliga ingripandena låter sig inte i första hand förklaras med enstaka ekonomiska fenomen, utan med statens funktion att bibehålla ett bestämt materiellt produktionssätt och de relationer som reproduceras av detta.[60]

Organisationer, och deras ”organisationsförhållanden”, d. v. s. de karakteristiska relationer av kontroll över verksamhetsmedel som råder i en viss organisation, bestäms på tre nivåer. Den överordnade nivån, som i vissa sammanhang – som i fackföreningsrörelsen – kommer att få en dominerande betydelse, är de ingripanden från staten, politiska instanser etc. som avser att dra upp bestämda gränser för organisationens verkningssätt och reglera dess användning av sina verksamhetsmedel.[61]

I ett särskilt kapitel har jag närmare utformat antaganden om karaktären av statens, och den ”överordnade nivåns” ingripanden i fackföreningsrörelsens organisationer.[62]

Jag har gjort vissa antaganden om ideologier, och ideologiers roll för att ”anvisa” bestämda former för social praktik för arbetarklassen och arbetarrörelsen, och i det sammanhanget beskrivit den socialdemokratiska statsideologin.[63]

I samband med en undersökning av de faktorer som varit nödvändiga för att göra Landsorganisationen i Sverige till en centraliserad organisation och skapa förutsättningar för reproduktion av centraliserade organisationsförhållanden, har jag gjort antaganden om betydelsen av heterogenitet och homogenitet i organisationer, och betydelsen av dessa faktorer för effekten av ingripanden från den överordnade nivån. Jag visar där, hur de ideologiska faktorerna (”solidaritet”) kan ses som relaterade till övriga organisationsförhållanden.[64] Det är mot bakgrund av dessa antaganden, tankegångar och resultat, som jag också vill tolka resultaten av den lilla undersökning som redovisats i detta kapitel.

Jag har antagit, att det centrala, och specifika verksamhetsmedlet i en facklig organisation är förmågan att hålla tillbaka tillgången på arbetskraft. En undersökning av organisationsförhållandena inom fackföreningsrörelsen eller av enskilda fackförbund måste därför – om man följer mitt antagande – vara inriktad på en belysning av just detta maktmedel. Trots att förhållandena på den ”konkreta” nivån är utomordentligt olika för de undersökta förbunden, är

tydligt den ”överordnade” nivåns effekter så starka, att förbunden i denna väsentliga aspekt kommer att uppvisa en likartad struktur.

Den överordnade nivån representeras av fackföreningsrörelsen som *helhet*. Begränsningarna i förbundens ”organisationsförhållanden” beror av de begränsningar som hela fackföreningsrörelsen under sin utveckling åtagit sig och blivit pålagd.

De *särskilda betingelser* som ett fackförbund verkar under kan alltså inte förklara förbundets organisationsstruktur när det gäller kontrollen över de väsentliga fackliga verksamhetsmedlen. Men detta innebär inte, att vad jag ovan i kapitel 2 har skrivit om betydelsen av att i organisationsanalysen grunda undersökningarna på studier av vad jag kallat den ”konkreta” nivån, på något sätt skulle ha förlorat sin aktualitet. Det är först genom en sådan undersökning som det går att fastställa vilka de väsentliga verksamhetsmedlen är i en organisation. När jag jämför fackförbund, jämför jag organisationer med samma, eller mycket likartade organisatoriska verksamhetsmedel.

Framställningen i detta kapitel är på ett sätt parallell till den i det förra kapitlet. Medan jag där undersökte hur den ”överordnade” nivån hade betydelse för omvandlingen av förbundets arbetsätt, så att de skulle bli enhetliga och centraliserbara inom Landsorganisationen, är detta kapitel ett försök att visa det sätt på vilket den ”konkreta” nivån kan modifiera effekten av dessa ingripanden.

Slutord

Det sista kapitlet i denna bok tjänar liksom de andra empiriska undersökningar och beskrivningar som ingår i boken till att utveckla och konkretisera de antaganden som jag lagt fram i de mera teoretiska avsnitten.

Boken börjar med kritik, kritik mot teorier. Det första kapitlet kritiserar de tankar, som innebär att man inte kan skilja mellan ”stat” och ”samhälle”, att ”staten inte är unik”, och som leder till att man inte kan undersöka ”statens” ingripanden i ”samhället” därför att hela frågan om ”staten” och ”samhället” skulle vara felställd, som Seymour Lipset uttrycker saken. Men mitt resultat är, att ”frågan” inte är felställd. Staten är ”unik”. Den är ”unik” ty den är en organisation för att hålla hela samhället i en bestämd ordning. Men jag har också visat att den slutsatsen är viktig och nödvändig för att förstå vad jag kallat den ”överordnade nivån” i organisationsanalysen.

Jag har också kritiserat organisationsforskningen. Det viktigaste i den kritiken är att jag söker visa hur idealism och tekniska och ideologiska tillämpningsperspektiv har gjort organisationsteorin urholkad. Jag kräver, att man måste undersöka vilka materiella verksamhetsmedel en organisation arbetar med, och hur dessa kontrolleras inom och utom organisationen, innan man uttalar sig om ”makt” och ”mål” i organisationerna, och gör meningslösa jämförelser, t. ex. mellan fackföreningar, koncentrationsläger och begravningskassor. Jag hoppas att jag visat att mitt angreppssätt är mera givande.

Jag tror att mitt arbetsätt är fruktbart också när de gäller att förstå utvecklingen av ideologier. Jag har försökt att knyta an ideologibegreppet till begreppen om reproduktion och politik och till organisationsanalysen.

Med det synsättet kommer historiska förlopp att bli skeenden utan skurkar och hjältar, och ideologin kommer varken att vara vilja eller moral, och inte heller en ”värdering”, kommen från ingenstans.

Det här är inte längre läran om människan som kamrat, det är inte längre läran om norm-systemen, grupp känslan, vi-känslan, den organisatoriska solidariteten. Om det är sociologi är det en sociologi som inte ser normsystemet som det centrala problemområdet och det är en sociologi som inte handlar om subjekt, med andra ord en sociologi som helt bryter med den klassiska sociologins uppfattning om vad ämnet borde vara.

Det som förenar den historiska materialismen med "den klassiska" sociologin är inte en teoretisk tradition, utan en teoretisk konflikt. Men de förhållanden i verkligheten, som man undersöker och söker förstå. kommer man att i stor utsträckning ha gemensamt.[65]

Noter

- 1) Tillämpas också i diskussionen i kapitel 5, se detta.
- 2) Ingemar Lindblad, *Svenska Kommunalarbetareförbundet 1910-1960* (Stockholm, 1960). Sid 246-247. Citatet fortsätter: "Vid en konflikt mellan förbund och avdelning som inte kan biläggas framträder organisationens centraliserade natur. Förbundet förklarar avdelningen upplöst och övertar dess tillgångar, varefter det bildar en ny avdelning på platsen med hjälp av de medlemmar som ställer sig lojala mot förbundet". Ett välkänt exempel på en sådan konflikt är Gruvindustriarbetareförbundets konflikt med avdelningarna i Norrbotten i början av trettio-talet, då avdelningarna i Kiruna, Malmberget och Koskullskulle tvangs att lämna förbundet. Se om detta Ragnar Casparssons historik *Gruvfolk* (Stockholm, 1935), samt min egen sammanfattning "Svenska Gruvindustriarbetareförbundet" i *Zenit*, 16 1970, som bygger på protokoll, berättelser och cirkulär om dessa händelser.
- Det s. k. Lövhölm-fallet är ett liknande exempel. Träindustriarbetareförbundets förbundsorganisation omlades under sextio-talet till en organisation av regionala storavdelningar. Vissa större avdelningar vände sig mot att förlora sin "självständighet" och i ett fall, Lövhölm-avdelningen, gick det till uteslutning av hela avdelningen. Se Svenska Träindustriarbetareförbundet: *Protokoll vid kongressen 1968*, sid. 54-82.
- 3) *Utlåtande och förslag angående Landsorganisationens ...*, a. a., sid. 7.
- 4) *Ibid.*, sid. 9.
- 5) *(1964 års) organisationskommittés betänkande och förslag ...* (Stockholm, 1966), sid. 11-32.
- 6) Se "Svenska Gruvindustriarbetareförbundet", a. a., samt Kjell Eriksson, *Facklig demokrati* (stencil, Göteborg, 1973), kap. 3. Se vidare efter not 65.
- 7) Se nedan för redovisning, not 30.
- 8) Se ovan i kap. 5, samt Torvald Karlbom, *Pappersindustriarbetarnas fackliga organisationshistoria* (Stockholm, 1945), spec. sid. 262-290, och Reinhold Olsson och Rickard Lindström, *En krönika om Sågverksarbetare* (Sundsvall, 1953), sid. 459-473.
- 9) Se vidare nedan, i not 29 och not 39.
- 10) Gramsci, a. a., sid. 219-223.
- 11) *Ibid.*, se även Nicos Poulantzas, *Fascisme et dictature*, a. a.
- 12) *Louis Bonapartes XVIII:e Brumaire*, a. a.
- 13) *Ibid.*, sid. 138-139 och 149-151.

14) Ibid., sid. 139-150.

15) Citatet föregås av följande meningar: ”Småbönderna utgör en oerhörd massa, vars medlemmar lever under samma förhållanden men utan att komma i mångsidig beröring med varandra. Deras produktionssätt isolerar dem från varandra i stället för att bringa dem att umgås med varandra. Isoleringen gynnas av de dåliga kommunikationsmedlen i Frankrike, samt av böndernas fattigdom. Den jordlapp de brukar, parcellen, tillåter ingen arbetsdelning i driften, inget utnyttjande av vetenskapen, alltså ingen mångsidig utveckling ... Varje enskild bondefamilj är nästan självförsörjande ... Parcellen, bonden och familjen; bredvid en annan parcell, en annan bonde och en annan familj.... På så sätt bildas den stora massan av den franska nationen helt enkelt genom addition av lika storheter, ungefär som en säck med potatis bildar en potatissäck ... För så vitt det endast finns ett lokalt samband mellan småbönderna, för så vitt inte överensstämmelsen i deras intressen skapar någon gemenskap, någon nationell förbindelse och någon politisk organisation bland dem, bildar de inte någon klass.” Ibid., sid. 140-141.

16) Seymour Lipset, Martin Trow och James Coleman, *Union Democracy*, a.a.

17) Ibid., sid. 410-439.

18) Ibid., 2-13, och sid. 448-469.

19) Ibid., spec. sid. 454-455, där det polemiserats mot en påhittad ”marxism” som skulle innebära att det inom arbetarklassen inte skulle kunna finnas ”objektiva skäl” för splittring, som tog sig uttryck i olika politiska partier.

20) David Edelstein, ”Democracy in a National Union”, i *Industrial Relations*, vol. 4, 1965:3, samt ”An Organizational Theory of Union Democracy”, a. a., och ”The NUM”, a. a.

21) ”Democracy in a National ...”, a. a.

22) Se t. ex. Dahlström, Gardell m. fl. *Teknisk förändring och arbetsanpassning* (Stockholm, 1966), spec. kap. 2, 3 och 4.

23) Bettelheim, två a. a. För ståndpunkter som utan att uppvisa dennes stringens och enhetliga fasthållande vid ”teknologi” som produktionsförhållande och därmed makt- och klassförhållande ändå ser produktionsorganisationen som relaterad till ”maktproblem”, se Robert Blauner, *Alienation and Freedom*, a. a., eller Hart och von Otter, *Lönebildningen på arbetsplatsen* (Stockholm, 1973).

24) *Kapitalet*, bok 1, a. a., sid. 322-418.

25) Ibid.

26) Woodward, *Industrial Organisation*, a. a., Blauner, a. a., och Georges Friedmann, *The Anatomy of Work* (London, 1961), sammanfattar empiriska undersökningar av ”teknologi” och arbete och diskuterar i någon mån metoder att studera ”teknologi”.

27) Beskrives i Dencik, Herlitz, Lundvall: *Marxismens politiska ekonomi – en introduktion* (Kristianstad, 1969), kap. 7-9, eller Paul Sweezy: *Teorin för den kapitalistiska utvecklingen* (Stockholm, 1970), del II.

28) Ottar Brox, *Centralbyråkraterna och glesbygden* (Halmstad, 1969), beskriver ingående förutsättningarna för ”yrkeskombination”.

29) Mina utgångspunkter har varit beskrivningarna i *Sveriges Industri 1935*, sid. 309-328, om pappers- och massaindustrin och 287-308 om träindustrin, *Sveriges Industri 1948*, sid. 393-

412, om massa- och pappersindustrin, och sid. 369-392 om träindustrin, samt *Sveriges Industri* 1967, sid. 198-220. Här lämnas redovisning för utvecklingstendenser i branscherna, och produktionen och "teknologin" beskrivs. Beträffande sågverksindustrin vill jag vidare hänvisa till Bo Gustafssons "Sågverksindustrins arbetare 1890-1945" i *Sågverksförbundet 1907-1957* (Uppsala, 1962), speciellt sid. 111-127, och samme författares *Den norrländska sågverksindustrins arbetare 1890-1913* (Uppsala, 1965), samt Thore Hammarland, "Sveriges sågverksindustri under 1900-talet" i *Sveriges Sågverksförbund ...*, a. a., särskilt sid. 55-69. Vidare Olsson-Lindström, a. a., passim. När det gäller pappersindustrins förhållanden har jag utom de beskrivningar som finns i *Sveriges Industri:s* olika årgångar konsulterat *Cellulosakursen* (Stockholm 1951) och Karlbom, *Pappersindustriarbetarna ...*, a. a., samt *Lokal lönebildning. Rapport 3* av Horst Hart och Casten von Otter (Göteborg, 1971, stencil).

Utifrån en genomgång av detta material tror jag mig kunna hävda att pappersindustri och cellulosaindustrin under hela 1900-talet kännetecknats av en "högre" teknologi än träindustribranscherna.

Resonemanget om "säsongarbete" och "tillfällighetsarbete" bygger på Thore Hammarlands och Bo Gustafssons undersökningar i *Sveriges Sågverksförbund ...*, a. a., särskilt i Hammarlands uppsats, a. a., sid. 52-55, och Gustafssons, sid. 122-127. Hammarland visar att omstruktureringen av sågverksindustrin under 1930-talet och framåt leder till att det på nytt etableras småsågverk med litet fast kapital och stort beroende av säsongarbetskraft, medan Gustafssons resultat visar att sågverksindustrin vid sin tidiga uppbyggnad, fram till 1920-talet, byggde på utnyttjande av säsongarbetskraft i väsentlig omfattning.

Pappersindustrin och massaindustrin har däremot haft en sådan kapitalsammansättning, att den krävt kontinuerlig produktion.

30) Jag baserar detta på sammanställningarna i *Sveriges Industri* ur vilka följande data kan citeras:

Sågverksindustrin.

	Antal arbetsställen	Antal arbetare
1915	1 132	41 900
1929	1 412	43 900
1939	1 727	34 100
1944	1 595	27 100
1952	1 165	31 100 "sysselsatta"
1964	1 121	30 200 ej "arbetare"

Källa: Sveriges industri 1948, sid. 374, samt *Sveriges Industri 1967*, sid. 204. Anm. I siffrorna från 1952 och 1964 ingår lådfabriker och fanér- och plywoodfabriker.

Snickeri- och möbelindustrin.

	Antal arbetsställen	Antal arbetare
1915	458	10 500
1929	1 007	15 900
1939	1 794	26 500
1944	1 965	28 300
1952	1 618	31 200 "sysselsatta"
1964	1 502	41 600

Källa: *Sveriges Industri 1948*, sid. 388, samt *Sveriges Industri 1967*, sid. 204.

Träindustrins storleksstruktur.

Storleksgrupp		Antal arbetsställen		Antal arbetare	
		1950	1964	1950	1964
– 10	arb.	1 672	1 253	10 403	8 499
11– 50	„	1 292	1 285	26 951	27 920
51-200	„	167	211	15 907	19 110
201–	„	35	29	10 920	9 218
		3 166	2 778	64 181	64 747

Källa: *Sveriges Industri 1967*, sid. 205.

Pappersbruk och pappfabriker.

	Antal arbetsställen	Antal arbetare
1915	71	11 800
1929	77	17 600
1939	74	17 700
1944	71	15 300
1952	70	22 100 ”sysselsatta”
1964	70	29 600

Källa: *Sveriges Industri 1948*, sid. 409, samt *Sveriges Industri 1967*, sid. 213

Massfabriker.

	Antal arbetsställen	Antal arbetare
1915	116	12 800
1929	109	19 900
1939	96	18 300
1944	68	12 700
1952	72	21 300 ”sysselsatta”
1964	63	22 000

Källa: *Sveriges Industri 1948*, sid. 409, samt *Sveriges Industri 1967*, sid. 213

Massa- och pappersindustrins storleksstruktur.

Storleksgrupp		Antal arbetsställen		Antal arbetare	
		1950	1964	1950	1964
– 100	arb.	34	23	1 849	1 468
101– 200	„	42	41	6 105	6 270
201– 500	„	49	59	15 108	17 783
501-1000	„	18	23	11 192	16 130
1 001–	„	3	4	3 209	4 558
		146	150	37 463	46 209

Källa: *Sveriges industri 1967*, sid. 212.

Kommentar: Den drastiska skillnaden i storleksstruktur mellan träindustrin och pappers- och massaindustrin torde framgå helt klart av detta material.

31) Se Hart-von Otter, *Lönebildningen på arbetsplatsen*, a. a., och Sverre Lysgaard, *Arbeiderkollektivet* (Oslo, 1967), för en diskussion om begreppet ”arbetarkollektiv”.

32) Gunnar Arpi, *Sveriges nutida näringsliv* (Stockholm, 1971, 7:e uppl.), sid. 117-130, samt *Sveriges Industri*, 1935, 1948 och 1967, a. a.

33) Arpi, a. a., sid. 108-117, samt övr. a. a. i not 32. Se även Svensk skogsindustri i omvandling, band 1 (Stockholm 1971), sid. 15-25 och 197216.

34) A. a. i not 32 och 33 (Arpi).

35) Numera har Träindustriarbetareförbundet infört storavdelningar, varför detta inte längre gäller. Sammanställningen härnedan gäller den period då "gamla" Träindustri fanns som förbund.

Vid början av år	Antal avdelningar		Antal medlemmar	
	Sågverks	Träindustri	Sågverks	Träindustri
1925	391	180	32 133	8 920
1930	461	228	39 180	19 361
1935	293	272	27 349	16 374
1940	300	342	24 708	28 961 (utg. av 1939)

Källa: Sammanställningen av förbundens årsrapporter i Berättelse 1925, 1930, 1935 och 1939.

36) *Avdelningar och medlemsantal i Pappers'.*

Vid ingången av år	Antal avdelningar	Antal medlemmar
1925	144	24 355
1930	164	34 070
1935	168	34 405
1940	160	35 974 (utg. av 1939)

Källa: som not 35.

Kommentar: Den stabilitet som visas av dessa serier, liksom för de motsvarande serierna ovan för industristatistiken, är påfallande, i synnerhet om man jämför den med träindustrins och träförbundens serier.

I en statistik av detta slag framstår inte de stora avdelningarnas betydelse i Pappers' helt klart, eftersom några mycket små avdelningar vid mindre pappersfabriker drar ner siffrorna. Ändå är det klart att Pappers' trots detta har en genomsnittlig avdelningsstorlek som är ungefär tre gånger större än träförbundens.

37) Pappers' avdelningar är i stor utsträckning organiserade kring en viss *arbetsplats*, medan Träindustri's avdelningar var agglomerationer av de på en ort boende arbetarna i "snickeri- och möbelindustrin och den svenska träindustrin i övrigt ... samt korgmakeri-, borstbinderi-, förgylleri-, glasmästeri-, leksaks- och käppfabriker . .". Cit. från Sigfrid Hanssons *Svenska Träarbetareförbundets historia 1885-1923* (Stockholm, 1925), sid. 397. Citatet sammanfattar "gamla" Träindustri's organisationsområde.

38) Se Hart och von Otter, två a. a. för en diskussion om dessa problem.

39) Hart-von Otter, *Lönebildningen ...*, a. a. Ytterligare en viktig faktor för effektiviteten hos de fackliga organisationerna torde organisationsgraden vara. Organisationsgraden kan mätas som den andel av inom ett fack eller ett avtalsområde arbetande arbetare som är medlemmar i facklig organisation.

Landsorganisationen har i sina berättelser lämnat viss information om organisationsgraden, men jag är inte övertygad om att den statistiken är tillförlitlig, eller ens meningsfull. Den redovisar inte antalet organiserade i SAC m. fl. organisationer, och den ger bara möjlighet till jämförelse mellan antalet förbundsmedlemmar resp. andra arbetare som omfattas av förbundens avtal, vilket gör tolkningen av vad siffrorna egentligen säger ganska svår. Jag har därför inte velat ge mig in på några försök till tolkning av detta material. (Se Landsorganisationens Berättelser.)

40) Hart-von Otter, *Lokal lönebildning*, rapport 3, a. a., sid. 4:8 – 9, för ett intressant konkret exempel.

Man bör emellertid också komma ihåg, att motparten också har en möjlighet att i sådana fall öka fredskravets betydelse.

41) V. L. Allen, *Power in Trade Unions*, a. a.

42) Henry Pelling, *A History of British Trade Unionism* (London, 1963).

43) Se de exempel som refereras i kap. 5, noterna 86 och 89, eller flera tillfällen i Gruv's historia för exempel på situationer där stadgarna antingen brutits eller tolkats olika. För Gruv, se min "Svenska Gruvindustriarbetare-förbundet", a. a.

44) Karlbom, *Pappersindustriarbetarna ...*, a. a., och *Pappersindustrin och dess arbetare* (Stockholm, 1970).

45) Karlbom, a. a., i not 44.

46) Papper' *Berättelse 1971* och LO:s *Berättelse 1961* och *1923*.

47) Olsson-Lindström, a. a.

48) Ibid. samt *LO, berättelse 1948*.

49) Axel Uhlén, *Vi i träindustri* (Stockholm, 1958).

50) Ibid.

51) *Träindustri's Kongressprotokoll 1973*.

52) *Avdelningarnas självständighet*, indikerad av stadgebestämmelser om hur lokala funktionärer utses.

"Gamla" Träindustri:

1933 bestäms att funktionärer i avdelning anställs enligt de principer som gäller för förbundsfunctionärerna.

1943 stadgas att avdelningsfunktionär väljes enligt samma regler som gäller för avdelningsstyrelse, och om förbundets inflytande stadgas ingenting.

Sågverks':

I Sågverks stadgar från 1919 och framåt finns ingenting om avdelningsfunktionärer. Däremot finns det bestämmelser om distriktsvis utsedda platsombudsmän, som skall vara avdelning-

arna behjälpliga, men som utses i samråd med förbundsstyrelsen, och delvis representerar denna. (Se Olsson-Lindström, a. a., för en kommentar till denna ordning, sid. 438.)

”Nya” Träindustri:

Fram till 1958 gällde samma ordning som i ”gamla” Träindustri’.

1958 stadgas det, att avdelning med över 400 medlemmar kan anställa ombudsman om förbundsstyrelsen tillåter. Förbundsstyrelsen yttrar sig om inkomna ansökningar. Förbundsstyrelsen måste godkänna valet, annars utgår inget bidrag till lönen. Om avdelningen vill avskeda en funktionär, får detta ske endast efter förbundsstyrelsens tillåtelse.

1963 fastslår stadgarna, att avdelningsombudsmannen ingår i avdelningens styrelse utan särskilt val. Förbundsstyrelsen gavs rätt att i vissa fall själv be stämma om lokal funktionär, nämligen i de fall storavdelning skulle bildas. I stadgarna efter denna tid, 1968 och 1973, utgår man från storavdelningsorganisation. Ombudsmannen utses av förbundsstyrelsen, som betalar 100 % av lönen. Ombudsmannen ingår i avdelningsstyrelsen.

Pappers’:

I de första stadgarna, från kongresserna 1920, 1921, 1924 och 1928 stadgas ingenting om lokalombudsmän. Sådana torde emellertid ha funnits, men frågan om deras anställning förefaller ha varit avdelningarnas ensak. I de stadgar som antogs på 1933 års kongress regleras denna fråga stadgemässigt, men endast genom att stadgarna fastslår att avdelningarna kan anställa ombudsmän om de önskar. Denna ordning har ändrats först 1965. Då stadgade man att avdelningarna måste samråda med förbundsstyrelsen innan de utser lokalombudsman, annars betalar inte förbundet 35 % av dennes lön. Numera, efter 1970, har förbundsstyrelsen fått ytterligare inflytande: Förbundsstyrelsen sätter kandidater i förslagsrum. Avdelningarna väljer. Lönebidraget är 50 %.

Källor: Förbundsstadgar för resp. förbund. Tillvägagångssätt i denna och de tre följande genomgångarna: Stadgarna har genomgått i de § som reglerar en viss fråga. Förändringar har noterats. Det skulle tyvärr ha blivit helt oläsligt om stadtexterna hade redovisats i sin helhet, därför har detta inte gjorts, även om det skulle ha underlättat bedömningen av resultaten.

Kommentar: Även om materialet är otydligt genom att stadgarna inte är fullständiga, torde man kunna konstatera att Pappers’ enligt detta kriterium har något ”högre” självständighet hos avdelningarna, i synnerhet i jämförelse med Sågverks’, efter 1958 också tydligt i förhållande till ”nya” Träindustri.

53) *Regionala drag i uppbyggnaden av organisationen.* Gamla Träindustri och Nya Träindustri saknar nästan helt element av regionalism i sina förbundsstadgar. Jag har inte tolkat ”valkrets”-indelningen för val till överstyrelse etc. som ett regionalt element i uppbyggnaden, eftersom dessa valkretsar i allmänhet inte vilar på någon egentlig regional organisation. I och med storavdelningsreformen och de nya stadgarna 1968, kan möjligen ”regionalism” uppstå. *Förbundsrådet* väljs efter 1968 i valkretsar som sammanfaller med storavdelningarna.

Sågverks’:

Stadgarna från och med 1919 säger att distriktssamorganisationer kan upprättas. Dessa tillsätter platsstyrelse med expeditör (ombudsman). Distriktets ”korresponderande sekreterare”, i praktiken ombudsmannen, skulle väljas i samråd med förbundsstyrelsen.

1944 ändras formuleringen, nu ersätts ”kan” upprättas med ”skall” (upprättas).

Pappers':

Från och med de stadgar som antogs på 1924 års kongress har distrikt varit påfordrade i stadgarna. Antalet distrikt bestämdes vid den tiden till 11. Distrikten skulle utgöra förhandlande enheter, och vara serviceorgan åt avdelningarna. Den "korresponderande sekreteraren" väljs av medlemmarna.

Distrikten äger fortfarande bestånd. Genom beslut på kongresserna 1965 och 1970 har antalet dock minskat till 8. Vid kongressvalen av styrelser förutsattes distrikten bli representerade. Se även not 56.

Källor: resp. förbunds stadgar.

Kommentar: Pappers' uppvisar det starkaste regionala inflytandet av förbunden. Detta förefaller belagt, även vid jämförelse med Sågverks', som också haft en regional organisation. Valet av funktionärer i distrikten har i Pappers' inte påverkats av förbundsledningen.

54) Med "federalism" avses en organisationsform som kännetecknas av att självständiga enheter slutit sig samman, medan "decentralisering" snarast skulle syfta på att en enhetlig organisation väljer att verka lokalt genom "utsända" eller befullmäktigade representanter. I det fall det är tal om här, kan man kanske tolka situationen som ett slags "kompromiss" mellan dessa tillstånd.

55) På kongressen 1973 framfördes det i stadgedebatten förslag om att storavdelningarnas ordförande skulle anses som självfallna ledamöter av förbundets ledning. Kongressen skulle alltså inte avgöra förbundsrådets sammansättning. Träindustri': *Kongressprotokoll 1973*, sid. 154.

56) Gamla Träindustri':

1923 Förbundsstyrelsen består av 7 personer, varav 3 funktionärer. Representantskap består av 8 ledamöter, som sammanträder tillsammans med förbundsstyrelsen.

1933 Förbundsråd bestående av 15 medlemmar, 7 arbetande + förbundsstyrelse, 8, varav 3 funktionärer.

1943 Förbundsråd 19, 10 arbetande + förbundsstyrelse, 9, varav 4 funktionärer.

Sågverks':

1919 Förbundsstyrelse 9, varav 2 funktionärer. Sammanträde 1 g/mån. Verkst. utskott 5, varav 2 funktionärer.

1923 Förbundsstyrelse 11, varav 4 funktionärer. Verkst. utskott ej förändr. 1929 Förbundsstyrelse 15, varav 5 funktionärer. Sammantr. 1 g/kvartal. Verkst. utskott ej förändr.

1944 Förbundsstyrelse 17, varav 6 funktionärer. Verkst. utskott ej förändr.

"Nya" Träindustri:

1948 Förbundsråd 16 ledamöter (arbetande) + förbundsstyrelse, 9, varav 4 funktionärer.

1963 Förbundsråd, 17 ledamöter + förbundsstyrelse, 13, varav 5 funktionärer. Förbundsstyrelsens arbetsutskott, bestående av de fem funktionärerna. Detta arbetsutskotts beslut har samma bindande verkan som förbundsstyrelsebeslut.

1968 Förbundsrådet väljs så att 1 person per storavdelning ingår, lokalombudsmän kan ej ingå.

Pappers':

1920 Representantskap 8 ledamöter, förbundsstyrelse 7, varav högst 2 funktionärer.

1924 Representantskapsledamöterna väljes i distrikten, direkt av medlemmarna, en per 2 000 medlemmar i distrikten, med avdrag för förbundsstyrelseledamot. Betr. förbundsstyrelsen borttages "högst" i bestämmelsen att högst 2 funktionärer skall vara bland de 7 ledamöterna.

1933 Återgång till kongressvald *överstyrelse* som representantskapet nu kallas.

1945 Förbundsstyrelsen består av 9 ledamöter, varav 3 funktionärer.

1965 Förbundsråd, utgöres av förbundsstyrelsen + medlemmar som valts distriktsvis av kongressen.

De 3 funktionärerna i förbundsstyrelsen utgör ett verkställande utskott som kan besluta i rutinfrågor.

Källor: resp. stadgar.

Kommentar: Under hela perioden tenderar Pappers' att ha det minsta inslaget av förbunds-funktionärer i sina styrelser. I t. ex. Sågverks' stadgar från 1944 har i förbundsstyrelsen funktionärerna tillsammans med de arbetande ledamöterna av verkställande utskottet majoritet. Detta torde kunna ses som ett uttryck för "centralism". Några sådana förhållanden är Pappers' aldrig i närheten av.

Det centrala funktionärsutskottet i nya Träindustri' är också uttryck för stark "centralism".

Pappers' uppvisar minst "centralism" efter detta kriterium.

57) Bestämmelser om lönerörelser.

Gamla Träindustri':

1923 Avdelningarna gör framställning om uppsägning av avtal etc. till förbundsstyrelsen, som också skall få svar på bud etc. till sig. Förhandlingar med arbetsgivare skötes av förb. styrelsen, efter hörande av avdelningen. Förbundsstyrelsen kan ordna omröstningar. För stridsåtgärder krävs 2/3 majoritet bland de berörda medlemmarna, om förbundsstyrelsen skall kunna godkänna planen.

1928 2/3 av de berörda måste i omröstning uttala sig för framställning till arbetsgivare.

1933 Förbundsstyrelsen äger sammankalla konferens om avtal, som berör flera avdelningar.

Sågverks':

1919 Enkel majoritet av alla medlemmar för framställning till arbetsgivare. Avdelning kan erhålla biträde av förbundsstyrelsen. 2/3 majoritet av berörda arbetare för stridsåtgärd. Endast förbundsstyrelsen äger tillkännage strejk eller blockad.

1923 För strejk skall 3/5 av de berörda arbetarna yttra sig.

1929 Avtalskonferens kan sammankallas för de större avtalen. Om förbundsstyrelsen och avtalskonferensen är överens gäller detta beslut, annars omröstning. Enkel majoritet av berörda för uppsägning av avtal.

1936 För framställning till arbetsgivare skall 3/5 av de berörda arbetarna yttra sig.

"Nya" Träindustri':

1948 Samma system som i "gamla" förbundet.

1953 Förbundsstyrelsen och förbundsrådet samråder i avtalsfrågor. Förbundsstyrelsen beslutar huruvida och i vilken form avtal skall underställas medlemmarnas prövning, genom avtalskonferens eller genom omröstning.

1958 Avtalskonferensen väljer förhandlingsdelegation.

1963 och fortsättningsvis råder den regeln att avtalen prövas av ett på kongressen valt *avtalsråd*, som väljer förhandlingsdelegation. I avtalsrådet kan också lokalombudsmän väljas till ledamöter.

Pappers':

1920 Avdelningen väcker förslag efter att hälften av de berörda röstat för sådan åtgärd. Avdelningen bestämmer själv om "skriftliga och bindande avtal skall upprättas". Avdeln. äger rätt att utfärda tillkännagivande om strejk eller blockad med 2/3 av medlemmarna bakom sig (i omröstning). Förbundsstyrelsen måste stöda åtgärden, om rådplägning föregått åtgärden. Där flera avdelningar är berörda krävs det omröstning med enkel majoritet av de berörda för en uppgörelse.

1921 För framställning till arbetsgivaren krävs 2/3 av de i omröstningen

1924 deltagande och minst 25 % av hela medlemsantalet. Avdelningen äger *med förbundsstyrelsens tillstånd* utfärda proklamation om blockad eller strejk. Enkel majoritet bland de i omröstningen deltagande krävs för godkännande av avtal.

1933 Efter 2/3 majoritet bland de i omröstning deltagande och förbundsstyrelsens tillåtelse kan avdelning göra framställning till arbetsgivare. Avtalskonferens kan inkallas. Förbundsstyrelsen *beslutar* om strejk, blockad etc.

1945 Förslag till uppgörelse underställes medlemmarna, varefter förbundsstyrelsen eller överstyrelsen fattar beslut.

1957 Riksavtal: Avtalskonferens skall sammankallas, består av överstyrelse och 40 ledamöter som valts från distrikten. Dessa väljer ledamöter till en förhandlingsdelegation där också funktionärer och förbundsstyrelsen ingår. Konferensen beslutar om avtalsrörelse, och fastställer förslag till avtal. Den beslutar också om förlängning och uppsägning av avtal. Avtal som godkänts eller icke godkänts går till överstyrelsen för beslut. Om besluten är stridiga prövar överstyrelsen frågan efter att medlemmarna tagit ställning i omröstning.

1965 En ordning med en "central" avtalskonferens som behandlar förbundets hela avtalspolitik, och flera "regionala" avtalskonferenser inrättas.

1970 Avtalskonferensen väljer *inte* förhandlingsdelegation. Förbundsstyrelsen utgör i stället förhandlingsdelegation. Förbundsstyrelsen utökades också (se ovan) för att omfatta arbetande representanter från alla distrikt.

Kommentar: Centralismen fastslås klart i alla dessa stadgar, utom Pappers' första stadgar, 1920, som dock endast ägde bestånd till 1921. I övrigt är skillnaderna relativt små mellan förbunden. Kraven på omröstningsmajoriteter skiftar något och är strängast i Sågverks'. På senare tid har lönerörelsernas maskineri centraliserats hårt i både Träindustri' och Pappers'. Avtalsrådet i Träindustri' som väljs av kongresserna utgör en permanent "avtalsstyrelse", medan avtalskonferenserna i Pappers' väljes distriktsvis gång från gång.

Skillnaderna är numera ganska små. Möjligen kan man hävda att Pappers' historiskt haft något

mindre ”centralism” än de andra förbunden, och om vi tar 1920 års stadgar med i beräkningen är detta helt uppenbart.

58) Karlbom, *Pappersindustriarbetarna ...* behandlar LO:s ultimatum till Pappers', som innebar att de måste ändra sina stadgar för att få vara med i förbundet (a. a., sid. 175-182). Stadgarna innehöll också en teoretiskt-politisk del, som var en tillämpning av marxismen i något kautskyansk form. Denna väckte också debatt och undran hos LO-ledningen, fastän den inte kunde ligga till grund för något beslut om att inte välja in Pappers' som medlemsförbund.

Rent stadgemässigt hade LO emellertid inte någon klar paragraf att stödja sig på när de vägrade Pappers' anslutning p. g. a. bristande centralism. Den paragrafen kom – som jag ovan har redogjort för – först 1941. I *Fackföreningsrörelsen och näringslivet* framkommer det att vissa LO-förbund ännu kring 1940 hade stadgar som inte fastslog centralismen, ”vetorätten” för förbundsstyrelserna. (Sid. 202-208 i a. a.) Möjligen kan man därför anta, att vissa politiska motiv legat bakom kallsinnigheten mot det starkt radikala Pappers', en kallsinnighet som väl stärktes när stadgarna nu var utformade på ett sätt som kunde tänkas gynna radikala strejkrörelser, och tvinga LO att betala eventuellt uppkommande lockoutkostnader i samband därmed.

59) Eftersom distriktsorganisationerna fortfarande fungerar, och eftersom de ”starka” avdelningarna förhandlar företagsvis ganska självständigt. I detta sammanhang kan också nämnas att antalet ombudsmän på förbundsplanet i Pappers' synes vara betydligt mindre än i Träindustri' (ungefär hälften så många på senare tid) vilket kan sammanhålla med behovet av förhandlingsassistans ute i avdelningarna. Vid Pappers' senaste kongress deltog 8 förbundsfunctionärer (*Protokoll 1970*) och vid Träindustris' kongress 17 förbundsfunctionärer (*Protokoll 1973*).

60) Se kapitel 1 ovan.

61) Se kapitel 2 ovan.

62) Se kapitel 3 ovan.

63) Se kapitel 4 ovan.

64) Se kapitel 5 ovan.

65) Nikolai Bucharin sökte i sin lärobok *Den materialistiska historieuppfattningen* presentera en ”marxistisk sociologi”. Han kallade *vetenskapen om de historiska processerna* för sociologi, ”den mest generella” och ”mest abstrakta” samhällsvetenskapen. Av olika skäl har Bucharins terminologiska initiativ inte följts upp, och med ”sociologi” menar man därför i allmänhet fortfarande ”klassisk sociologi”, och ”akademisk sociologi” i dennas tradition. Om själva *problemet* som Bucharin tog upp, har Althusser mycket att säga i *Att läsa kapitalet*.

Not 6, *Fortsättning*: Förhållandena i Gruv' kännetecknas av konflikter mellan stora och små avdelningar, där de stora är underrepresenterade i förbundets ledning och representativa organ, och mellan Norrbottensavdelningarna och Bergslagsavdelningarna i allmänhet, där Bergslagsavdelningarna har större inflytande men får utgöra ”gisslan” för förbundsledningen. Se a. a.

Litteratur

- Abendroth, Wolfgang, *Utopi och verklighet*, Ystad, 1968
- Abrahamsson, Bengt, 'Organisationerna och demokratin' i *Demokratibegreppet*, red. N. Åkerman, Stockholm, 1972
- , 'Svar till Sune Sunesson om byråkratin', *Häftan för Kritiska Studier* 7:1973
- Albrow, Martin, *Byråkrati*, Helsingfors, 1972
- Allardt, Erik, 'Konflikt- och konsensusteoretiker' i Asplund, red. *Sociologiska teorier*, Stockholm, 3:e uppl., 1970
- Allen, Victor Leonard, *Power in Trade Unions*, London, 1954
- , *Trade Unions and the Government*, London, 1960
- , *Militant Trade Unionism*, London, 1966
- Almond, Gabriel, och Powell, G. Bingham (Jr), *Comparative Politics: A Developmental Approach*, Boston, 1966
- Althusser, Louis, *För Marx*, Stockholm, 1968
- , *Att läsa 'Kapitalet'*, I–II, Stockholm, 1970 (tills. m. E. Balibar)
- , 'Freud og Lacan' i Peter Madsen (red.) *Strukturalism*, Köbenhavn, 1970
- , 'Not till 'kritiken av personkulten'', *Zenit*, nr 35 1973:5
- , 'The Conditions of Marx's Scientific Discovery', *Theoretical Practice*, 7-8 1973
- , 'Reply to John Lewis', *Marxism Today*, sept–nov., 1972
- , 'Inledning till en teori av ideologiska apparater', *Zenit*, nr 31, 1973:1
- Andra kammarens protokoll*, 1928:13
- Antoni, Carlo, *From History to Sociology*, London, 1962
- Apitzch, Hartmut, 'Socialdemokrater och kommunister i byggnadsstrejken', *Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia*, nr 2, 1972
- Arpi, Gunnar, *Sveriges nutida näringsliv*, Stockholm, 1971 (7:e uppl.)
- Arvidsson, Håkan, 'Radionämnden inför historien', *Ord & Bild*, 1972: 7
- Aspelin, Gunnar, *Karl Marx, Samhällsforskare och samhällskritiker*, Lund, 1969
- , *Karl Marx som sociolog*, Halmstad, 1972
- Bachrach, Peter, och Baratz, Morton, *Makt och fattigdom*, Malmö 1972
- Balibar, Etienne, 'Den historiska materialismens allmänna begrepp' i *Att läsa Kapitalet*, del II av Louis Althusser och Etienne Balibar, Stockholm, 1970
- , 'Self Criticism: An Answer to Questions from 'Theoretical Practice'', *Theoretical Practice*, 7-8, 1973
- Barber, Bernard, 'Function, Variability and Change in Ideological Systems' i Barber, B. och Inkeles, A. (red.) *Stability and Social Change*, Boston, 1971

- Barth, Hans, *Wahrheit und Ideologie*, Zürich, 1945
- Becker, Howard S., 'Whose Side are We On?', *Social Problems*, 14, 1967
- Bell, Daniel, *The End of Ideology*, New York, 1960
- Bendix, Reinhard, 'Bureaucracy and the Problem of Power' i *Reader in Bureaucracy*, red. Menton m. fl., New York, 1960
- Bendix, Reinhard, och Lipset, Seymour M., 'Political Sociology – a Trend Report and Bibliography', *Current Sociology*, 1957. Även i Coser, red., *Political Sociology*, New York, 1966
- Bernstein, Edouard, *Socialismens förutsättningar och socialdemokratins möjligheter*, Stockholm, 1907.
- Berntson, Lennart, 'Sverige och "korporatismen"', *Häftan för Kritiska Studier*, 1970:6
- , 'Svensk kapitalism', *Zenit*, 25, 1971:5
- , *Politiska partier och sociala klasser*, Lund, 1974
- Bettelheim, Charles, *Övergången till den socialistiska ekonomin*, Mölndal, 1970
- , *Socialism och ekonomisk planering*, Halmstad, 1973
- Black, Max, red. *The Social Theories of Talcott Parsons: A Critical Examination*, Englewood Cliffs, N. J., 1971
- Blau, Peter, *The Dynamics of Bureaucracy*, Chicago, 1955
- *Bureaucracy in Modern Society*, New York, 1956
- *Exchange and Power in Social Life*, New York, 1964
- Blau, Peter, och Scott, Richard, *Formal Organizations: A Comparative Approach*, London, 1963
- Blau, Heydebrand, och Stauffer, 'The Structure of Small Bureaucracies', *American Soc. Review*, April, 1966.
- Blumer, Robert, *Alienation and Freedom*, Chicago, 1964
- Bluntschli, J. C., *Allgemeine Statslehre*, Stuttgart 1875: Andra uppl.
- Bottomore, T. B., *Klass och elit*, Stockholm, 1966
- Branting, Hjalmar, *Tal och skrifter*, Stockholm, 1926-1930
- Brox, Ottar, *Centralbyråkraterna och glesbygden*, Halmstad, 1969
- Buchanan, James, 'An Individualistic Theory of Political Process' i Easton, red. *Varieties of Political Theory*, Englewood Cliffs, N. J. 1965
- Bucharin, Nikolai, *Den materialistiska historieuppfattningen*. Stockholm, 1923
- Burnham, James, *Direktörernas revolution*, Stockholm, 1947
- Bums, Tom (red.), *Industrial Man*, Harmondsworth, 1969
- Bums, Tom och Stalker, G. M., 'Mechanistic and Organic Systems', i Litterer (red.), *Organizations*, vol. 2, New York, 1969

- Byggnads i klasskampen* av Dan Fränkel, Elisabet Larsson, Anna Magnusson och Maria Sokolowski. Uppsats i stencil, Stockholm, 1971
- Bäckström, Knut, *Arbetarrörelsen i Sverige*, I-II, Stockholm, 1958 och 1963
- , (red.), *Socialismens programfrågor*, Stockholm, 1943
- Carr, Edward, *The Bolshevik Revolution*, del II, London, 1952
- Casparsson, Ragnar, *Gruvfolk*, Stockholm, 1935
- , *LO under fem årtionden* Stockholm, 1947
- *Saltsjöbadsavtalet i historisk belysning*, Karlskrona, 1966
- Cellulosakursen*. Mo och Domsjö-Brevskolan, Stockholm, 1951
- Coser, Lewis, *The Functions of Social Conflict*, New York, 1956
- , 'Introduction', och red., *Political Sociology*, New York, 1966
- Crozier, Michel, *The Bureaucratic Phenomenon*, London, 1965
- Dagens Nyheter*, 26.11.1970
- Dahl, Robert A., 'The Behavioral Approach in Political Science. Epitaph for a Monument to a Successful Protest' i *Politics and Social Life*, red. Polsky et. al., Boston, 1963
- , 'The Concept of Power', i *Politics and Social Life*, se ovan
- , *Who Governs?*, Newhaven, Conn., 1961
- , *Modern Political Analysis*, Englewood Cliffs, N. J., 1964
- Dahrendorf, Ralf, 'Out of Utopia', *American Journal of Sociology*, 1958, sid. 115-127
- Dawe, Alan, 'The two Sociologies', *British Journal of Sociology*, 1970, sid. 207-218
- Davis, Kingsley, 'The Myth of Functional Analysis as a Special Method in Sociology and Anthropology', *American Sociological Review*, 1959, sid. 756-772
- Dencik, Lars (red.) *Scientific Research and Politics*, Lund, 1969
- Dencik, Peter, Lundvall, B.-Å. och Herlitz, Lars, *Marxismens politiska ekonomi – en introduktion*, Kristianstad, 1969
- Deutsch, Karl, *The Nerves of Government*, New York, 1963
- Djilas, Milovan, *Den nya klassen*, Stockholm, 1957
- Dodd, Stuart C., *Dimensions of Society*, New York, 1942
- Easton, David, *The Political System*, New York, 1953 och senare upplagor
- , *A Systems Analysis of Political Life*, New York, 1965
- , *A Framework for Political Analysis*, Englewood Cliffs, N. J., 1965
- , red. *Varieties of Political Theory*, Englewood Cliffs, N. J., 1965
- Edelstein, David, 'An Organizational Theory of Union Democracy', *American Sociological Review*, vol. 32, 1967
- , 'The N. U. M.' i *International Journal of Comparative Sociology*, 1968

- , 'Democracy in a National Union', i *Industrial Relations*, vol. 4, 1965:3
- Effrat, Andrew, 'Power to the Paradigms' (inledning), och red., *Perspectives in Political Sociology*, New York, 1973
- Eisenstadt, S. J., *The Political System of Empires*, New York, 1963
- Elvander, Nils, *Intresseorganisationerna i dagens Sverige*, Lund, 1966
- Emery, Fred, och Trist, E. L., 'Socio-Technical Systems' i Walker, C., red., *Modern Technology and Civilization*, New York, 1962
- Engels, Friedrich, *Socialismens utveckling från utopi till vetenskap*, Stockholm, 1902 och senare
- , *Ludwig Feuerbach och den klassiska tyska filosofins slut*, Stockholm, 1946
- , *Familjens, privategendomens och statens uppkomst*, Stockholm, 1969
- Eriksson, Kjell, *Facklig demokrati: Begrepp och utvecklingstendenser*, Stencil, Göteborg, 1973
- Etzioni, Amitai, *A Comparative Analysis of Complex Organizations*, New York, 1961
- , *Moderna organisationer*, Stockholm, 1966
- Fackföreningsrörelsen*, vol. 16:1 och 37:1
- Fackföreningsrörelsen och näringslivet*, Betänkande avgivet av Landsorganisationens 15-mannakommitté, Stockholm, 1941
- Fichant, Michel och Pecheux, Michel, *Om vetenskapernas historia*, Stockholm, 1971
- Foyer, Lars, 'Former för kontakt och samverkan mellan staten och organisationerna', i *Organisationer, Beslutsteknik, Valsystem*, SOU, 1961:21
- Frank, Andre Gunder, *Sociology of Development and the Underdevelopment of Sociology*, broschyr, *Zenit*, särtryck u. å.
- Frears, John, 'Conflict in France', *Political Studies*, XX, 1972:1
- Friedmann, Georges, *The Anatomy of Work*, London, 1961
- Friedrich, Carl J., *En introduktion till den politiska teorin*, Halmstad, 1968
- Från Palm till Palme*, Stockholm, 1972
- Första kammarens protokoll*, 1928: 13
- Geertz, Clifford, 'Ideology as a Cultural System', i Apter, D. (red.) *Ideology and Discontent*, New York, 1964
- Gerdner, Gunnar, *Det svenska regeringsproblemet 1917-1920*, Stockholm, 1946
- Gerholm, Tomas, 'Begreppet produktionsätt', *Zenit*, 18, 1970
- Germain, E. (Mandel, E.), *Om byråkratin*, broschyr: Röda Häftet 1, Halmstad, 1969
- Gerth, Hans och Mills, C. Wright, *Character and Social Structure*, New York, 1954
- Giddens, Anthony, *Capitalism and Modern Social Theory*, Cambridge, 1971
- , *Politics and Sociology in the Thought of Max Weber*, London, 1972

- Godelier, Maurice, *Ekonomisk antropologi*, Stockholm, 1971
- Gouldner, Alvin, 'The Metaphysical Pathos and the Theory of Bureaucracy', *American Pol. Science Review*, 1955
- , 'On Weber's Analysis of Bureaucratic Rules': *Reader in Bureaucracy*, New York, 1960
- , 'The Sociologist as Partisan: Sociology and the Welfare State', *American Sociologist*, 3, 1968
- , *The Coming Crisis of Western Sociology*, New York, 1970
- 'Sociology and Marxism', *New Left Review*, 71, 1971
- Gramsci, Antonio, *Prison Notebooks*, London, 1971
- Green, Philip och Levinson, Sanford, red., *Power and Community: Dissenting Essays in Political Science*, New York, 1970
- Gulbrandsen, Odd och Lindbeck, Assar, *Jordbrukspolitikens mål och medel*, Stockholm, 1971
- Gustafsson, Bo, *Marxism och revisionism*, Uppsala, 1969
- , *Den norrländska sågverksindustriens arbetare 1890-1913*, Uppsala, 1965
- Gynnå, Christina och Mannheimer, Eva, *En studie i den svenska arbetarklassens uppkomst*, Stencil, Lund, 1970
- Hacker, Andrew, 'Sociology and Ideology' i *The Social Theories of Talcott Parsons*, red. Max Black, Englewood Cliffs, N. J., 1961
- Halliday, Jon, 'Politik och strukturreformer i Italien', *Zenit*, 1968:1
- Hansson, Sigfrid, *Arbetare, arbetsgivare, samhälle*, Stockholm, 1935
- , *Svenska Träarbetareförbundets historia 1885-1923*, Stockholm, 1925
- Hart, Horst, och von Otter, Casten, *Lönebildningen på arbetsplatsen*, Stockholm, 1973
- , *Lokal lönebildning. Rapport 3*, Stencil, Göteborg, 1971
- von Hayek, F., *The Road to Serfdom*, Chicago, 1944
- Heckscher, Gunnar, *Staten och organisationerna*, Stockholm, 1951: 2:a uppl.
- Hegel's Political Writings*, utgiven av T. M. Knox och Z. A. Pelczynski, Oxford, 1964
- Helldén, Arne, *Byggnadsträarbetareförbundet*, Stockholm, 1954 Hobbes, Thomas, *Leviathan*, New York, 1958
- von Hofsten, Erland, 'Gravskrift över en byrå', *Statistisk Tidskrift*, 1971:5
- Huberman, Leo, *We the People*, New York, 1964
- Hägerström, Axel, *Der römische Obligationsbegriff im Lichte der allgemeinen römischen Rechtanschauung*, Uppsala, 1927
- *Inquiries into the Nature of Law and Morals*, Uppsala, 1953
- Illuminati, Augusto, *Sociologin och klassbegreppet*, Halmstad, 1970
- Janowitz, Morris, 'Political Sociology' i *International Encyclopedia of the Social Sciences*, New York, 1968

- Johansen, Leif, *Den offentliga sektorns ekonomi*, del I, Stockholm, 1968
- Johansson, Ingvar, Kalleberg, Ragnvald och Liedman, Sven Erik, *Positivism, Marxism, Kritisk teori*, Stockholm, 1972
- Johansson, Sten, 'Om revisionismen som metod för samhällsförändring', *Zenit*, 1967:5
- Johnson, Harry, 'Ideology and the Social System' i *International Encyclopedia of the Social Sciences*, vol. 7, New York, 1968
- Jones, Gareth Stedman, 'Marxism of the Early Lukács', *New Left Review*, 70, 1971
- Jones, Roy, *Funktionalistisk analys av politik*, Malmö, 1969
- Karlbom, Rolf, *Hungerupplopp och strejker*, Lund, 1967
- Karlbom, Torvald, *Pappersindustriarbetarnas fackliga organisationshistoria*, Stockholm, 1945
- , *Den svenska fackföreningsrörelsen*, Stockholm, 1955
- Karleby, Nils, *Socialismen inför verkligheten*, Stockholm, 1926
- Katz, David, och Kahn, Robert, *The Social Psychology of Organizations*, New York, 1966
- Kautsky, Karl, *Den sociala revolutionen*, Stockholm, 1906
- Socialdemokrati och socialism* Stockholm, 1908
- Kellgren, Nils, *Lagfäst pensionen!* LO-broschyr, Stockholm, 1957
- Kelsen, Hans, 'Sozialismus und Staat', *Grünbergs Archiv*, 1921
- , 'Marx oder Lassalle', *Grünbergs Archiv*, 1925
- Kennerström, Bernt, 'Sprängningen av Sveriges Kommunistiska Parti 1929', *Zenit*, 22, 1971
- , 'Kommunistisk facklig politik 1929-1932', *Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia*, 1, 1972
- Kipnis, Ira, *The American Socialist Movement, 1897-1972*, New York, 1952
- Kuczynski, Järgen, *Arbetarklassens uppkomst*, Verona, 1967
- Kupferberg, Feiwel, 'Byggnadsstrejken 1933-34', *Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia*, nr 2, 1972
- Lacan, Jaques, 'The Insistance of the Letter in the Unconscious' i *Yale French Studies*, 36-37, 1966
- , 'Fonction et champ de la parole et du Langage en psychanalyse' i *Écrits I*, Paris, 1969
- Lager, Fritiof, *Ådalen 1931*, Stockholm, 1956
- Landsorganisationen i Sverige, *Protokoll förda vid Landsorganisationens kongress*, 1906, 1909, 1912, 1922, 1926, 1931, 1936, 1941, 1946, 1951, 1956, 1961, 1966, 1971
- , *Berättelse över verksamheten 1921-1971*
- Lange, Oscar, 'Produktionssätt och samhällsformationer' i *Historiesyn och klassteori*, red. Sidebäck, Stockholm, 1972
- Lantz, Sture, *Att vara ombudsman*, Stockholm, 1961

- Larsson, Reidar (red.), *Politiska ideologier*, Stockholm, 1966
- Larsson, Stig och Sjöström, Kurt, 'Välfärdsmyten i klassamhället', *Zenit*, 18, 1970
- Laski, Harold, *A grammar of Politics*, London, 1925
- , *Politikens grunder*, Stockholm, 1947
- Lassalle, Ferdinand, *Arbetareståndet och vår tid*, Stockholm, 1885
- Lasswell, Harold, *Power and Personality*, New York, 1948
- Lasswell, Harold och Kaplan, Abraham, *Power and Society*, New Haven, Conn., 1950
- Lenin, V. I., *Lenins kamp mot ekonomismen*, Köthen, DDR, 1970 –, *Valda Verk I–II*, Moskva, 1956
- , *Werke*, del 15, Berlin, 1968
- , *Werke*, del 17, Berlin, 1967
- Lewin, Leif, *Folket och eliterna*, Stockholm, 1970
- Lichtheim, George, 'The Concept of Ideology', *History and Theory*, vol. IV, 1965
- Liedman, S. E., 'För en marxistisk ontologi', *Häften för Kritiska Studier*, 1973:7
- , *Från Platon till Lenin*, Stockholm, 1972
- Lindblad, Ingemar, *Svenska Kommunalarbetsförbundet 1910-1960*, Stockholm, 1960
- Lindbom, Tage, *Den svenska fackföreningsrörelsens uppkomst och tidigare historia*, Stockholm, 1938
- Lindgren, John, *Det socialdemokratiska partiets uppkomst i Sverige 1881-1889*, Stockholm, 1927
- Lindström, Johan, *Vetenskapsteori*, Kompendium (stencil), Stockholm, 1970
- Lindström, Rickard, *Socialistisk vardag*, Stockholm, 1928
- Linna, Väinö, *Högt bland Saarijärvis moar*, Stockholm, 1965
- Lipset, Seymour M., 'The Political Process in Trade Unions' i *Freedom and Control in Modern Society*, red. M. Berger, T. Abel och C. Page, N. Y., 1954
- Bureaucracy and Social Change', eg. ur *Agrarian Socialism*, ovan ur *Reader in Bureaucracy*, Merton m. fl. (red.), New York, 1960
- , 'Political Sociology' i *Sociology Today*, Merton m. fl. (red.), New York, 1959
- , *Political Man*, New York, 1959, Sv. övers. *Den politiska människan*, Stockholm, 1966
- , *The First New Nation*, New York, 1963
- , 'Political Sociology' i *Sociology*, red. N. Smelser, New York, 1967
- , *Revolution and Counterrevolution*, New York, 1968
- 'Ideology and Mythology: Reply to Coleman Romalis' i *Effrat*, red., *Perspectives in Political Sociology*, New York, 1973
- Lipset, Seymour, Trow, Martin, och Coleman, James, *Union Democracy*, New York, 1956

- Lipset, Seymour och Rokkan, Stein, red. *Party Systems and Voter Alignments*, samt inledn., 'Cleavage Structures, Party Systems and Voter Alignments', i d. o.
- Litterer, Joseph (red.), *Organizations*, I-II, New York, 1969
- Locke, John, *Of Civil Government*, London, 1936
- Lockwood, David, 'Some Remarks on "The Social System"', *British Journal of Sociology*, 1956, sid. 134-143
- Loewenstein, Karl, *Max Weber's Political Ideas in the Perspective of Our Time*, Boston, 1966
- Lundberg, George A., *Foundations of Sociology*, New York, 1939
- Lundstedt, Vilhelm, 'Har rättsvetenskapen behov av rättsideologi?', i *Grundtankar hos Hägerström och Lundstedt*, red. K. Olivecrona, stencil: Lund, 1962
- Lysgaard, Sverre, *Arbeiderkollektivet*, Oslo, 1967
- Macherey, Pierre, 'Lenins kritik av Tolstoj' och 'Bildn i spegeln' ur *Människans samhälleliga vara*, red. Kjerstin Norén, Kristianstad, 1973
- Macpherson, C. D., *The Political Theory of Possessive Individualism*, London, 1962
- Maniha, John och Perrow, Charles, 'The Reluctant organization and the Aggressive Environment' i Brinkerhoff och Kunz (red.), *Complex Organizations and their Environment*, Dubuque, Ia. 1972
- Mannoni, Maud, The Child, *His Illness and the Others*, London, 1970
- March, James och Simon, Herbert, *Organizations*, New York, 1958
- Marcus, Philip, *Trade Union Structure, A Study in Formal Organization*, PhD avh., stencil, Chicago, 1962
- , 'Union Conventions and Executive Boards', *American Sociological Review*, 1966
- Marx, Karl, 'Kritik der Hegelschen Staatsrechts', *Marx-Engels Werke*, band I, Berlin DDR, 1964
- , *Till kritiken av den politiska ekonomin*, Stockholm, 1955
- *Grunddragen till kritiken av den politiska ekonomin*, red. S.-E. Liedman, Halmstad, 1971
- , *Om förkapitalistiska produktionssätt*, Utg. av Erik Edholm, Staffanstorps, 1970
- , *Louis Napoleons XVIII:e Brumaire*, Stockholm, 1939
- , *Pariskommunen*, Stockholm, 1946
- , *Kritik av Gotha-programmet*, Stockholm, 1938
- , *Kapitalet*, Band I, i övers. av I. Bohman, Uddevalla, 1970
- Band II, i övers. av I. Bohman, Köthen, DDR, 1971
- , *Capital*, Book III, engelsk övers., Moskva, 1962
- Marx, Karl och Engels, Friedrich, *Kommunistiska manifestet*, Stockholm, 1968
- , *On Britain*, Moskva, 1962
- *Selected Correspondence*, Moskva, 1965

- Mathiesen, Thomas, *Det ofullgångna*, Stockholm, 1972
- Mayer, J. P., *Max Weber and German Politics*, London, 1943
- McKinney, John och Tiryakian, Edward, red. *Theoretical Sociology*, New York, 1970
- Mehring, Franz, *Die Deutsche Socialdemokratie*, Bremen, 1879
- Merton, Robert K., *Social Theory and Social Structure*, New York, 1968
- , 'Bureaucratic Structure and Personality' i *Reader in Bureaucracy*, red. Merton m. fl., New York, 1960, även i ovannämnda samlingsverk
- Michels, Robert, *Political Parties*, New York, 1954
- Milibrand, Ralph, *Parliamentary Socialism*, London, 1961
- , *The State in Capitalist Society*, London, 1966
- Mills, C. Wright, *The Sociological Imagination*, New York, 1959
- von Mises, L., *Bureaucracy*, Newhaven, Conn., 1944
- *Omnipotent Government*, Newhaven, Conn., 1944
- Molin, Björn, *Tjänstepensionsfrågan*, Göteborg, 1965
- Mommsen, Wolfgang, *Max Weber und die deutsche Politik*, Tübingen, 1959
- Moore, Jr., Barrington, 'The New Scholasticism and the Study of Politics', *World Politics*, 1953
- , *Social Origins of Dictatorship and Democracy*, Harmondsworth, 1969
- Mosca, Gaetano, *The Ruling Class*, New York, 1939
- Mouzelis, Nicos, *Organisation and Bureaucracy*, London, 1965
- Myrdal, Jan, 'Släpp marxismen loss', *Ord & Bild*, 1973:5
- , 'Den officiella sörjan', *Ord & Bild*, 1973:7
- Nerman, Ture, *Svenska Murareförbundet*, Stockholm, 1941
- Norman, Birger, *Ådalen 1931. En berättelse*, Stockholm, 1968
- Olivecrona, Karl, *Law as Fact*, Köbenhavn, 1938
- 'Hägerströms rättsfilosofi' i *Grundtankar hos Hägerström och Lundstedt*, Stencil: Lund, 1962
- Olofsson, Gunnar, 'Kommentar', *Zenit*, 1967:5
- Olsson, Reinhold och Lindström, Rickard, *En krönika om sågverksarbetare*, Sundsvall, 1953
- Organisationskommittés, 1964 års, betänkande och förslag*. Godkänt av Landsorganisationens kongress 1966, Stockholm, 1966
- Organizational Choice* av E. L. Trist, G. W. Higgin, H. Murray och A. B. Pollock, London, 1963
- Palmberg, Maj, 'Den funktionalistiska utvecklingsteorin', *Häftan för Kritiska Studier*, 1971:1-2

- Pappersindustriarbetareförbundet, Svenska: *Stadgar*, 1920, 1921, 1924, 1928, 1933, 1937, 1941, 1945, 1949, 1953, 1957, 1961, 1965 och 1970.
- *Kongressprotokoll 1965 och 1970*,
- , *Berättelse 1971*
- Pappersmasseförbundet 1907-1957*, Stockholm, 1957
- Parsons, Talcott, *The Structure of Social Action*, New York, 1937
- , *Essays in Sociological Theory*, New York, 1954
- , *The Social System*, New York, 1951
- *Structure and Process in Modern Society*, New York, 1961
- , 'A Sociological Approach to the Theory of Organizations' och -, 'Some Ingredients of a General Theory of Formal Organizations' i *Structure and Process ...*
- *Societies*, Englewood Cliffs, N. J., 1966
- *Politics and Social Structure*, New York, 1969
- *Sociological Theory and Modern Society*, New York, 1967
- , 'Some Problems of General Theory in Sociology' i *Theoretical Sociology*, red. McKinney and Tiryakian, New York, 1970
- Parsons, Talcott, Shils, Edward, red., *Toward a General Theory of Action*, Cambridge, Mass., 1951
- Parsons, T., Shils, E. Naegele, K., red., *Theories of Society*, I–II. New York, 1961
- Parsons, Talcott och Smelser, Neil, *Economy and Society*, New York, 1956
- Parsons, Talcott, Bales, Robert, och Shils, Edward, *Working Papers in the Theory of Action*, New York, 1953
- Pelling, Henry, *A History of British Trade Unionism*, London, 1963
- Perlman, Selig, *Theory of Labor Movement*, New York, 1928
- Perrow, Charles, 'The Analysis of Goals in Complex Organizations' i Litterer (red.), *Organizations*, vol. II, New York, 1969
- , 'A Framework for the Comparative Analysis of Organizations' i Brinkerhoff och Kunz (red.), *Complex Organizations and their Environment*, Dubuque, Ia., 1972
- Pittelkow, Rolf, 'Samfundsteori og tekstteori' i *Poetik*, 19, 1973
- Poulantzas, Nicos, 'Political Ideology and Scientific Research' i *Scientific Research and Politics*, red. Lars Dencik, Lund, 1969
- , *Politisk makt och sociala klasser*, Falköping, 1970
- *Fascisme et Dictature*, Paris, 1970
- Reader in Bureaucracy*, red. R. Merton, A. Gray, B. Hockey och H. Selvin, New York, 1960
- Renmark, Ulf, 'Dominerande värdesystem eller dominerande produktionssätt', *Häften för Kritiska Studier*, 1971:1-2

- Renner, Karl, *Marxismus, Krieg und Internationale*, Stuttgart, 1917
- Reynolds, L. och Reynolds, J. red. *The Sociology of Sociology*, New York, 1970 Riksdagen 1971
- Romalis, Coleman, 'A Man of his Time and Place: A Selective Appraisal of Lipset's Comparative Sociology' i Effrat, red., *Perspectives in Political Sociology*, New York, 1973
- Rudebeck, Lars, "Politik och samhällsutveckling", *Statsvetenskaplig Tidskrift*, 1969:2
–, *Utveckling och politik*, Lund, 1970
- Sahay, Arun, red. *Max Weber and Modern Sociology*, London, 1971
- Sayles, Leonard, 'Work Group Behaviour and the Larger Organization' i *Organizations*, vol I, red. Litterer, New York, 1969
- Schiller, Bemt, 'Marx eller Hermansson', *Ord & Bild*, 1973:1
- Schmid, Herman, 'Science and the Control of Social Systems' i L. Dencik (red.), *Scientific Research and Politics*, Lund, 1969
- Schmidt, Folke, *Kollektiv arbetsrätt*, Lund, 1966
- Scott, William, 'Organization Theory: An Overview and an Appraisal' i Litterer (red.), *Organizations*, del I, New York, 1969
- Selznick, Philip, *TVA and the Grass-roots*, San Francisco, 1949
–, 'Foundations of the Theory of Organization' i Litterer (red.), *Organizations*, vol. II, New York, 1969
–, *Modern organisationsteori*, Stockholm, 1968
- Shaw, Martin, 'The Coming Crisis of Radical Sociology' i *New Left Review*, 70, 1971
- Shils, Edward, 'The Concept and Function of Ideology', *International Encyclopedia of The Social Sciences*, Vol. 7, New York, 1968
- Silverman, David, *The Theory of Organisations*, London, 1970
- Smelser, Neil, "Introduction" i Neil Smelser, red., *Sociology*, New York, 1967
- Smith, Dusky Lee, 'The Sunshine Boys' i Reynolds and Reynolds, red., *The Sociology of Sociology*, New York, 1970
- Socialdemokratiska partistyrelsens berättelser, 1930-1932*
- Sohn-Rethel, Alfred, 'Grunddragen av en historisk-materialistisk kunskapsteori' i Kjerstin Norén, red., *Människans samhälleliga vara* (Kristianstad, 1973)
- SOS, Arbetsinställelser och kollektivavtal 1938*
- SOU 1933:36*, Utredning angående tredje mans rätt till neutralitet i arbetskonflikter . • ., Av Ragnar Bergendahl
- SOU 1934:16*, Betänkande med förslag till lag om vissa ekonomiska stridsåtgärder m. m. (13-mannakommissionens betänkande)
- SOU 1935:35-36*, Betänkande om folkförsörjning och arbetsfred (Nothinkommissionens betänkande)

- Stavenhagen, Rodolfo, *De sociala klasserna i jordbrukssamhället*, Uddevalla, 1972
- Steiger, Otto, 'Till frågan om den nya ekonomiska politikens tillkomst i Sverige', i *Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia*, 1, 1972
- Stinchcombe, Arthur, 'Social Structure and Organization', i J. March, red., *Handbook of Organizations*, Chicago, 1965
- Strejken*. Utg. av Anders Thunberg, Ulla Lundström, Jan Sandegren, Uddevalla, 1970
- Sunesson, Sune, 'Svenska Gruvindustriarbetareförbundet', i *Zenit*, 161/, 1970
- , *Stat och fackförbund i Sverige*, Stencil, Stockholm, 1971
- , 'Om begreppet byråkrati', *Häftan för Kritiska Studier*, 1973:4
- , 'Polsk sociologi', *Häftan för Kritiska Studier*, 1973:8
- Swanson, Guy, *Social Change*, Glenview, Ill., 1971
- Swedner, Harald, 'Samspelet mellan socialarbetare och beteendeforskare', i Swedner, H., red., *Socialvård och samhällsförändring*, Stockholm, 1970.
- Sweezy, Paul, *Teorin för den kapitalistiska utvecklingen*, Stockholm, 1970
- Svensk Skogsindustri i omvandling*, Stockholm, 1971
- Svensson, Bengt, och Svensson, Elisabeth, 'Sjömansstrejken 1933: Bakgrund, förlopp och konsekvenser', *Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia*, 2, 1972
- Sveriges Industri 1935, 1948 och 1967*, Stockholm
- Sveriges Rikes Lag*, Stockholm
- Sågverksförbundet 1907-1957*, Stockholm, 1962 Sågverksindustriarbetareförbundet, Svenska: *Stadgar 1919, 1923, 1926, 1929, 1932, 1936, 1941, 1944*
- Sölvén, Arnold, 'Arbetsrättspolitik', i *Ett genombrott*, Stockholm, 1944
- *Landsorganisationens nya stadgar*, Stockholm, 1961
- Sölvén, Arnold och Gustafsson, Stig, *Huvudavtalet mellan SAF och LO*, Stockholm, 1966
- Sörensson, Per, 'Den enväldiga furstemaktens uppkomst', i *Norstedts Världshistoria*, band 8, Stockholm, 1930
- Tarschys, Daniel, *Beyond The State*, Stockholm, 1971
- Taylor, Frederick, *The Principles of Scientific Management*, New York, 1945
- Teknisk förändring och arbetsanpassning. Av E. Dahlström, B. Gardell, B. Rundblad, B. Wingårdh och J. Hallin, Stockholm, 1966
- Terray, Emmanuel, *Den historiska materialismen och de s. k. primitiva samhällena*, Kristianstad, 1970
- The Affluent Worker*, I-111, av John Goldthorpe, David Lockwood, Frank Bechofer och Jennifer Platt, Cambridge, 1968, 1969
- Therborn, Göran, 'Från revolutionär teori till akademisk metafysik', *Häftan för Kritiska Studier*, 1969, 5-6

- , *Klasser och ekonomiska system*, Kristianstad, 1971
- , 'Klasserna i Sverige 1930-1970', *Zenit*, 28, 1972:2
- , 'Louis Althusser: en marxist-leninistisk filosof', *Häftan för Kritiska Studier*, 1972:8
- , 'Kultur och klass', *Ord & Bild*, 1973:4
- , *Vad är bra värderingar värda?*, Lund, 1973
- Tingsten, Herbert, *Political Behaviour*, Stockholm, 1937
- , *Den svenska socialdemokratins idéutveckling*, 1-2, Stockholm, 1967: 2:a uppl
- , *Demokratins problem*, Stockholm, 1960
- , *Från idéer till idyll: den lyckliga demokratin*, Stockholm, 1966
- Trotskyj, Lev, *Den förrådada revolutionen*, Halmstad, 1969
- Truman, David, *The Governmental Process*, New York, 1951
- Tännsjö, Torbjörn, 'Mot Althusser', *Häftan för Kritiska Studier*, 1973: 2/3
- Träindustriarbetareförbundet, Svenska: *Stadgar* 1923, 1928, 1933, 1938, 1943, 1948, 1953, 1958, 1963, 1968, 1973
- *Kongressprotokoll*: 1963, 1968, 1973
- Uhlén, Axel, *Vi i träindustri. Facklig krönika, 1924-1948*, Stockholm, 1958
- Utlåtande och förslag angående Landsorganisationens sammansättning och uppgifter, betänkande avgivet av 'omorganisationskommittén'*, Stockholm, 1912
- Walker, Charles, red., *Modern Technology and Civilization*, New York, 1962
- Walker, Charles, och Guest, Robert, *The Man on the Assembly Line*, Cambridge, Mass., 1952
- Weber, Max, *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie*, I, Tübingen, 1922
- *Wirtschaft und Gesellschaft*, Tübingen, 1922
- Pappersindustrin och dess arbetare*. Stockholm, 1970
- *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*, Tübingen, 1922
- Wesolowski, Wlodzimierz, 'Härskande klass och maktelit', i Göran Sidebäck, red., *Historiesyn och klassteori*, Stockholm, 1972
- Westerståhl, Jörgen, *Svensk Fackföreningsrörelse*, Stockholm, 1945
- , *Att studera politik*, Stockholm, 1972
- Wigforss, Ernst, *Materialistisk historieuppfattning och klasskamp*, Stockholm, 1934, 2:a uppl.
- Woodward, Joan, *Management and Technology*, London, 1958
- , *Industrial Organization. Theory and Practice*, London, 1965
- Zandén, Anders, 'Pappersstrejken', i Tre trettioårsstrejker. Uppsats stencil, Lund, 1971
- Zennström, P. O., *Lucifer. En bok om Axel Danielsson*, Stockholm, 1967
- , 'Konst är inte ideologi', *Ord & Bild*, 1973:4

-, 'Konst och ideologi – en replik', *Ord & Bild*, 1973:6

-, 'Det var grötigt', *Ord & Bild*, 1973:7

Ådalskommissionens rapport, Stockholm, 1931

Åkerman, Nordal (red.), *Byråkratin – ett nödvändigt ont?*, Falköping, 1973

- *Demokratibegreppet*, Stockholm, 1972